

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

А. А. МАРУШКЕВИЧ

Є. С. СПІЦИН

М. В. ЖИЛЕНКО

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ВИКЛАДАЧА

Підручник

УДК 378.091.12:005.962.131(075.8)
М29

Рецензенти:

д-р психол. наук, проф. І. В. Данилюк
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка);
д-р пед. наук, проф. В. В. Черниш
(Київський національний лінгвістичний університет);
д-р пед. наук, проф. В. І. Бобрицька
(Український державний університет імені Михайла Драгоманова)

*Рекомендовано до друку вченою радою факультету психології
(протокол № 15 від 15 червня 2023 р.)*

*Ухвалено науково-методичною радою
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
31 серпня 2023 року протокол № 8-23*

Марушкевич А. А.
М29 Педагогічна майстерність викладача : підручник /
А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин, М. В. Жиленко. — К. : ВПЦ
"Київський університет", 2024. — 231 с.

ISBN 978-966-933-291-2

Розкриті питання сутності та структури педагогічної діяльності й педагогічної майстерності викладача, вимог до його професійних компетенцій та особистісних якостей, понять внутрішньої й зовнішньої педагогічної техніки, майстерності мовлення та спілкування, вправності у попередженні й розв'язанні конфліктних ситуацій, етики поведінки тощо.

До кожної теми запропоновані завдання для самоконтролю, самостійної роботи, плани семінарсько-практичних занять, педагогічні завдання, тести для самоперевірки знань, список джерел.

Для студентів, аспірантів, науково-педагогічних працівників, науковців.

УДК 378.091.12:005.962.131(075.8)

ISBN 978-966-933-291-2

© Марушкевич А. А., Спіцин Є. С., Жиленко М. В., 2024
© Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ВПЦ "Київський університет", 2024

ПЕРЕДМОВА

Науковий аналіз стану підготовки майбутніх педагогів показав, що процес і результат формування педагогічної майстерності нинішніх здобувачів вищої педагогічної освіти залежить від соціально-економічних чинників, якості їхнього навчання у ЗВО України, уявлення про систему педагогічних знань, кінцеві цілі навчання, професійну компетентність.

Молодому педагогу потрібна наполеглива праця над розвитком своїх здібностей до педагогічної діяльності, формуванням уміння спілкуватися з людьми, розв'язувати завдання навчання та виховання. Реальне життя ставить у такі ситуації, коли самих теоретичних знань замало, потрібні практичні вміння й навички. Виникає проблема вивчення і вдосконалення власної психотехніки, мовлення, невербальної поведінки, тому навчання в закладі вищої освіти означає як засвоєння знань, так і розвиток здібностей, формування професійних якостей і вмінь, що допоможуть регулюванню взаємодії з дітьми, батьками, колегами.

У запропонованому підручнику розглянуто вимоги до компетенцій та особистісних якостей викладача, розкрито поняття внутрішньої й зовнішньої техніки педагога, висвітлено шляхи вдосконалення ним свого мовлення та спілкування, наголошено на важливості формуванні інноваційної компетентності, професійної етики та педагогічного такту, акцентовано увагу на впливі педагогічної майстерності на авторитет і здатність попереджувати й розв'язувати конфліктні ситуації тощо.

До кожної теми підручника розроблені завдання для самоконтролю, самостійної роботи, педагогічні завдання, зразки контрольного тестування, плани семінарсько-практичних занять, література.

Сподіваємося, що підручник "Педагогічна майстерність викладача" допоможе майбутнім педагогам оволодіти методами і прийомами розв'язання завдань у навчанні й вихованні молоді.

ТЕМА 1. СУТНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. ВИМОГИ ДО ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА

1.1. Професійно-педагогічна діяльність викладача вищої школи.

1.2. Професійний стандарт на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти" про вимоги до професійних компетенцій та особистісних якостей викладача.

1.3. Професіограма викладача.

1.4. Права та обов'язки викладача.

1.1. Професійно-педагогічна діяльність викладача вищої школи

Педагогічна діяльність викладача вищої школи викликана необхідністю відтворення соціально виробленого досвіду особистості. У ній взаємодіють особистості того, хто вчить і того, хто вчиться, відбувається навчання та виховання. Основою цієї діяльності є допомога молоді стати висококваліфікованими фахівцями, здатними бути конкурентоспроможними на ринку праці.

Педагогічною діяльністю є робота, побудована на взаємодії викладача і здобувача освіти, спрямована на створення в педагогічному процесі оптимальних умов для виховання, навчання, розвитку й саморозвитку особистості. Уточнюючи суть поняття "діяльність" доходимо усвідомлення, що найбільш поширеним у філософії є тлумачення діяльності як форми буття, засобу існування, процесу, під час якого людина перетворює природу, виступаючи активним суб'єктом, а явища природи, що освоюються в цьому процесі виступають об'єктами діяльності [31].

Аналізуючи значення поняття "професія (від лат. *professio*) – рід трудової діяльності, занять, що вимагають спеціальної підготовки, розуміємо: професійно-педагогічна діяльність – це спосіб буття педагогічної реальності, особливий вид соціальної суспільно-корисної діяльності, спрямований на передачу накопичених людством культури й досвіду від старшого покоління до молодшого [31].

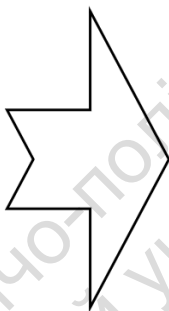
Згідно із Законом України "Про вищу освіту" в закладах вищої освіти працюють науково-педагогічні працівники (університети, інститути, академії) і педагогічні працівники (коледжі).

"Науково-педагогічні працівники – це особи, які за основним місцем роботи у закладах вищої освіти провадять навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність.

Педагогічні працівники – це особи, які за основним місцем роботи в закладах вищої освіти провадять навчальну, методичну та організаційну діяльність" [1].

Провідником педагогічних ідей в практичну площину, визначальним чинником підготовки фахівців з вищою освітою є особа викладача, його науково-творчий потенціал, рівень психологічної і духовної культури та педагогічної майстерності.

Закон України "Про вищу освіту"
розрізняє поняття "педагогічні
працівники", "наукові працівники",
"науково-педагогічні працівники"

➤ Педагогічні працівники – це особи, які за основним місцем роботи у закладах вищої освіти провадять навчальну, методичну та організаційну діяльність.

➤ Науково-педагогічні працівники – це особи, які за основним місцем роботи у закладах вищої освіти провадять навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність.

Рис. 1.1.1. Категорії викладачів вищої школи

Специфічними особливостями професійно-педагогічної діяльності викладача вищої школи є: мета викладацької діяльності, її об'єкт, засоби, форми організації, зміст (чітко окреслене коло знань, умінь, навичок і компетенцій, якими людина оволодіває шляхом навчання в закладі освіти, закріплене в освітніх програмах, навчальних планах, підручниках, посібниках), функції, а також засади, на яких будується освітній процес у ЗВО і які притаманні саме йому [31].

Специфіка діяльності викладача вищої школи полягає в єдності педагогічної й наукової діяльності, що уможливорює в

педагогічному процесі не лише оперувати відомими фактами, науковими знаннями, а користуватися й тими, які напрацьовані в межах власної наукової роботи. Притаманна вищій школі єдність викладання через дослідження дозволяє у процесі навчання студентів висловлювати публічно свої наукові погляди відповідно до логіки науки [14].

Відомо, що основними напрямками діяльності викладача закладу вищої освіти є навчальна, науково-методична, науково-дослідна, виховна діяльність. Навчальна – спрямована на організацію та здійснення процесу навчання відповідно до нормативних документів; науково-методична – пов'язана з підготовкою навчального процесу, його забезпеченням і удосконаленням; виховна – полягає в організації виховного впливу на майбутніх фахівців у процесі викладання навчальних дисциплін і в позааудиторній роботі; науково-дослідна – включає організацію наукових досліджень у певній галузі знань, підвищення наукового рівня й розвитку творчого потенціалу викладача і студента.

Функції викладача ЗВО

- навчальна – полягає в організації процесу передачі знань студентам, формуванні на їхній основі умінь і навичок; стимулюванні навчальної діяльності студентів;
- наукова – передбачає не лише ґрунтовне знання викладачем своєї дисципліни, а й самостійне дослідження певних проблем, що становлять науковий інтерес викладача; участь у наукових конференціях; публікацію наукових праць (статей, монографій, підручників, навчальних посібників тощо); збагачення навчальної дисципліни новими теоретичними висновками й положеннями;
- методична – сутність її в постійному пошуку ефективних методів, прийомів, засобів навчання, їхньому вдосконаленні; у розробці навчальних програм, навчально-методичних матеріалів; участі в науково-методичній роботі кафедри, факультету, університету;
- організаторська – викладач є автором-творцем і організатором занять різного виду (лекційних, семінарських, практичних, самостійної роботи студентів, науково-дослідної та практичної підготовки майбутніх фахівців тощо); до того ж, викладач забезпечує сприятливий соціально-психологічний клімат під час занять, організує індивідуальну та групову роботу, здійснює комплекс діагностики навчальних досягнень студентів;
- виховна – викладач покликаний формувати у студентської молоді ціннісні ставлення (до держави, суспільства, до інших людей, до самих себе, до праці, до природи, до мистецтва); зміцнювати професійну спрямованість, сприяти особистісному зростанню майбутніх фахівців, пропагувати здобутки науки серед громадськості.

Рис. 1.1.2. Функції викладача ЗВО

Поєднання педагогічної й наукової діяльності характерне для багатьох викладачів вищої школи. Одночасно, перевантаження педагогічною роботою обмежує їхні можливості в дослідницькій діяльності, оскільки зниження якості педагогічної роботи відбувається через витрату часу на наукову працю. Гармонійне сполучення наукової та педагогічної роботи в діяльності викладача сприяє успіху викладання, підвищенню в ньому творчості.

Робота ця має багато специфічних особливостей:

- її мета визначається суспільством;
- вона виступає як мета-діяльність, спрямована на організацію й управління іншою діяльністю: колег, представників громадських і державних утворень, студентів, їхніх батьків;
- її результати виявляються лише в майбутньому.

Основою професійно-педагогічної діяльності викладача є праця, змістом якої є керівництво навчально-виховним процесом, під час якого забезпечується розвиток мотиваційно-ціннісної, пізнавально-логічної, операційної сфер особистості.

Як відомо, у педагогічній діяльності вагоме місце посідає педагогічна ситуація. Вона розглядається як сукупність спрогнозованих педагогом або які спонтанно виникли в педагогічному процесі умов та обставин.

Педагогічна діяльність аналізується так:

- визначається склад її учасників,
- встановлюються цілі та мотиви кожного суб'єкта ситуації,
- визначається їхній психічний і фізичний стан,
- уточнюються загальні обставини події (час, місце, об'єктивні причини тощо).

Після цього педагог осмислює психолого-педагогічну сутність ситуації та формулює педагогічне завдання.

Педагогічне завдання – осмислення педагогічної ситуації та прийняття на цій основі рішень і плану необхідних дій.

Педагогічна діяльність, як і будь-яка інша, повинна здійснюватись компетентним педагогом, який здатен:

- організовувати педагогічний процес;
- розв'язувати педагогічні завдання;
- етично спілкуватися;
- подавати навчальний матеріал як систему пізнавальних завдань;

- здійснювати міжпредметні зв'язки;
- формувати загально-навчальні і спеціальні уміння й навички;
- орієнтуватися на індивідуальні особливості здобувача освіти;
- прогнозувати і проєктувати педагогічну взаємодію;
- передбачати результати співпраці;
- володіти методичними вміннями та навичками тощо.

Компетентність педагога визначається розвитком у нього педагогічних ерудиції, цілепокладання, мислення, інтуїції, здатності до імпровізації, оптимізму й рефлексії.

У психології прийнято розуміти діяльність як багаторівневу систему, компонентами якої є мета, мотиви, дії й результат. Педагогічна діяльність характеризується виділенням її компонентів як відносно самостійних функціональних видів діяльності педагога.

Структура педагогічної діяльності включає *організаторський, проєктувальний, комунікативний, конструктивний, гностичний* та інші компоненти. *Організаторський* компонент розглядається як система умінь педагога організувати власну діяльність, виконувати систему дій, спрямованих на включення студентів у різні види діяльності, організацію спільної діяльності. *Проєктувальний* компонент містить у собі перспективні завдання навчання та виховання, а також включає стратегію і способи їхнього розв'язання. *Комунікативний* компонент – це особливості комунікативної діяльності викладача, специфіка його взаємодії зі студентами. *Конструктивний* компонент – це конструювання педагогом своєї діяльності й передбачення рівня активності студентів у процесі їхнього навчання та виховання. *Гностичний* компонент – поєднання знань педагога з дисципліни, яку він викладає, і знань способів педагогічної комунікації, переваг і недоліків своєї діяльності.

Серед функцій структури педагогічної діяльності виокремлюємо *інформаційну* (викладач передає знання, спонукає студентів до дій, що ведуть до засвоєння навчального матеріалу); *дослідницьку* (викладач проводить наукові дослідження, що збагачують новими висновками його предмет); *розвивальну* (викладач піклується про всебічний розвиток особистості студента, формує в нього високі моральні, розумові, вольові, естетичні й інші якості); *мобілізаційну* (викладач підтримує порядок і дисципліну на заняттях, контролює й оцінює роботу студентів, призначає консультації) тощо.

Змістово-функціональні компоненти у структурі професійно-педагогічної діяльності викладача

Конструктивний	▷	Відповідає за вибір змісту навчального матеріалу, форм організації; методів і засобів навчання, за проєктування своїх дій і дій студентів, базується на знаннях із фаху, психолого-педагогічних і методичних знаннях, практичному володінні методами виховних впливів;
Проектувальний	▷	Відповідає за проєктування особистості студента й засобів досягнення результату;
Гностичний	▷	Забезпечує аналіз результатів навчання та виховання студентів; виявлення відхилень у досягненні мети; аналіз причин цих відхилень; проєктування шляхів усунення причин відхилення;
Комунікативний	▷	Виявляється в установленні правильних взаємин зі студентами; здійсненні виховної роботи;
Організаторський	▷	Передбачає організацію своєї діяльності з викладення навчального матеріалу; організацію своєї поведінки в реальних умовах освітнього процесу;
Дослідницький	▷	Виявляється у створенні національного наукового продукту; в організації науково-дослідної роботи студентів.

Рис. 1.1.3. Структура діяльності викладача

Педагогічна діяльність реалізується через постійне розв'язання завдань різного характеру, ступеня проблематичності і складності. Причому розв'язання педагогічних завдань (добір, узагальнення і підбір матеріалу під час підготовки до занять тощо) може сприяти успіху науково-дослідної роботи.

Компетентність педагога визначається також розвитком у нього певних якостей: педагогічної ерудиції, педагогічного цілепокладання, педагогічного мислення, інтуїції, здатності до імпровізації, педагогічного оптимізму й педагогічної рефлексії.

Ефективність професійно-педагогічної діяльності оцінюється за певними критеріями.

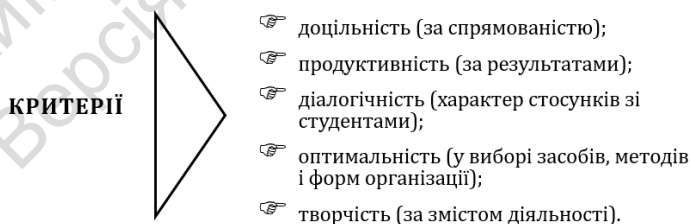

Рис. 1.1.4. Критерії діяльності викладача

1.2. Професійний стандарт на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти" про вимоги до професійних компетенцій та особистісних якостей викладача

У Концепції розвитку педагогічної освіти визначені такі особливості педагогічної професії: "На шляху розвитку інформаційного суспільства якісна освіта стає одним з головних чинників успіху, а педагог є одночасно і об'єктом, і провідником позитивних змін. Професії педагогічних працівників є одними з наймасовіших у сучасному суспільстві, і є об'єктом особливої уваги й опіки державних органів влади різного рівня. Зазвичай державою визначаються такі критерії допуску до професійної педагогічної діяльності, як наявність у працівника ступеня вищої освіти за відповідною спеціальністю (програмою підготовки) та/або відповідність його професійної кваліфікації системі вимог, які зафіксовано у професійному стандарті" [3].

Сучасні вимоги до педагога висвітлено у Законах України "Про освіту", "Про вищу освіту", у Професійному стандарті на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти".

Так, у Законі України "Про освіту" визначено, що "викладацька діяльність – діяльність, яка спрямована на формування знань, інших компетентностей, світогляду, розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, емоційно-вольових та/або фізичних якостей здобувачів освіти (лекція, семінар, тренінг, курси, майстер-клас, вебінар тощо) і яка провадиться педагогічним (науково-педагогічним) працівником, самозайнятою особою (крім осіб, яким така форма викладацької діяльності заборонена законом) або іншою фізичною особою на основі відповідного трудового або цивільно-правового договору" [2]; у Законі України "Про вищу освіту" зазначається: "Посади педагогічних працівників можуть займати особи зі ступенем магістра за відповідною спеціальністю. Статутом закладу вищої освіти можуть встановлюватися відповідно до законодавства додаткові вимоги до осіб, які можуть займати посади педагогічних працівників.

Педагогічні працівники призначаються на посаду та звільняються з посади керівником закладу вищої освіти. Педагогічні праців-

ники щоп'ять років проходять атестацію. За результатами атестації визначається відповідність працівників займаній посаді, присвоюються кваліфікаційні категорії, педагогічні звання. Порядок проведення атестації педагогічних працівників встановлюється центральним органом виконавчої влади у сфері освіти й науки.

Посади науково-педагогічних працівників можуть займати особи, які мають науковий ступінь або вчене звання, а також особи, які мають ступінь магістра. Статутом закладу вищої освіти можуть встановлюватися відповідно до законодавства додаткові вимоги до осіб, які можуть займати посади науково-педагогічних працівників. Під час заміщення вакантних посад науково-педагогічних працівників – завідувачів кафедр, професорів, доцентів, старших викладачів, викладачів укладенню трудового договору (контракту) передують конкурсний відбір, порядок проведення якого затверджується вченою радою закладу вищої освіти [2].

Найбільш деталізовано вимоги до викладача вищої школи у Професійному стандарті на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти", де вказано, що викладачі ЗВО мають опанувати такі загальні компетентності [8].

Знання й розуміння предметної галузі та професійної діяльності.

- Володіння навичками критичного мислення.
- Володіння комунікативними навичками, здатність проявляти емпатію.
- Здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології.
- Здатність до пошуку, оброблення й аналізу інформації з різних джерел.
- Здатність до особистісного і професійного розвитку.
- Здатність генерувати нові ідеї (креативність).
- Здатність застосовувати кращі практики у професійній діяльності.
- Здатність мотивувати людей і рухатися до спільної мети.
- Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).
- Здатність проявляти толерантність і повагу до культурної різноманітності.
- Здатність діяти соціально, відповідально та свідомо.

Основними компонентами педагогічної діяльності є:

- мета;
- суб'єкт;
- об'єкт діяльності;
- процес;
- способи;
- засоби;
- результати.

Об'єкт педагогічної діяльності – людина, як активна індивідуальність, із власним ставленням і розумінням того, що відбувається; співучасник педагогічного процесу, що має свої власні цілі, мотиви, особисту поведінку

Специфіка об'єкту педагогічної діяльності – людина, яка розвивається, постійно змінюється, до якої неможливо застосовувати шаблонні підходи та стереотипні дії, одночасно з педагогом на учня впливає все, що його оточує; цей вплив не завжди є помітним, часто є стихійним і некерованим.

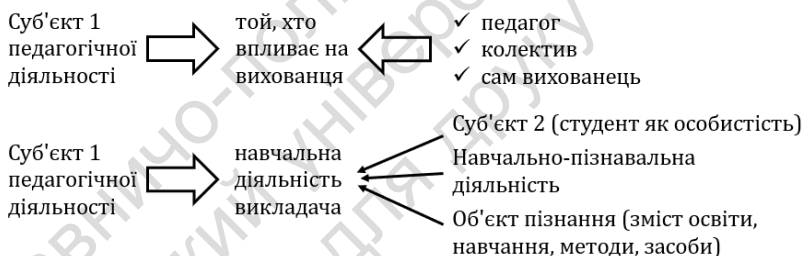

Рис. 1.2.1. Суб'єкт-суб'єктні відносини між викладачами та студентами

Головні *засоби педагогічної діяльності* – слово вчителя; види діяльності, у які включається студент (праця, спілкування, навчання).

Результат професійно-педагогічної діяльності – успішність діяльності студента, яка визначається його інтелектуальною, моральною, трудовою, політичною, естетичною, фізичною зрілістю, системою цінностей; здатність студента до самостійного керування власною діяльністю, собою як її суб'єктом.

Рефлексивне керівництво діяльністю студентів передбачає:

- відображення та відтворення викладачем внутрішнього світу студента;
- активне й цілеспрямоване перетворення його світу відповідно до мети виховання та навчання;
- постійне створення умов для становлення студента як активного суб'єкта свого власного розвитку;
- розвиток здібностей студента із самокерування (саморегуляції, самоорганізації самоконтролю) власною діяльністю.

Однією з найважливіших вимог є чіткість соціальної та професійної позиції. Саме в ній викладач постає як суб'єкт педагогічної діяльності.

Позиція педагога (лат. *Position*, від *pono* – розміщую, ставлю) – система сформованих настанов і ціннісних орієнтацій, ставлень і оцінювань світу, педагогічної діяльності, педагогічних явищ, які визначають характер діяльності, поведінки, спілкування викладача, його місце й роль у професійній діяльності та повсякденному житті.

У позиції педагога виявляються його особистість, соціальна орієнтація, тип громадської поведінки й діяльності. Найважливіше для педагога, щоб його позиція була гуманістичною, характеристиками якої є любов до студентів, захист їхніх прав та інтересів, турбота про їх фізичне і психічне здоров'я, емпатійне ставлення до кожного, діалогічне спілкування тощо.

1.3. Професіограма викладача

У Концепції розвитку педагогічної освіти зазначено: "Важливою характеристикою професії є її багатогранність, яка у своїх вищих проявах підіймається до мистецтва. Високий рівень академічних досягнень, продемонстрований здобувачем педагогічного фаху під час навчання у закладі освіти, не гарантує його успішності у професійній діяльності. Освітня кваліфікація педагогічного працівника не є тотожною його професійній кваліфікації. Оцінка діяльності як самого педагога, так і інституцій, що забезпечують його підготовку, повинна формуватися з об'єктивних та експертних показників, отриманих із різних джерел, зокрема від основних зацікавлених сторін, представників громади та влади" [3].

Основним нормативним документом, у якому зафіксовано вимоги до різних категорій педагогічних працівників, є кваліфікаційна характеристика фахівця. Кожна група вимог складається із трьох розділів: "Посадові обов'язки", "Повинен знати", "Вимоги до кваліфікації з розділів оплати праці". На підставі кваліфікаційної характеристики (тобто вимог ринку праці) і вимог суспільства щодо соціально важливих якостей випускника закладу вищої освіти формується освітньо-кваліфікаційна характеристика, яка є переліком його основних компетентностей.

Сукупність професійно зумовлених вимог до викладача визнається як професійна готовність до педагогічної діяльності. У її складі виокремлюють психологічну, психофізіологічну готовність, а також науково-теоретичну і практичну підготовку як основу професіоналізму. Серед основних вимог до викладача вищої школи є наявність у нього професійної компетентності, заснованої на науковій, практичній і психолого-педагогічній підготовці; загальнокультурної та гуманітарної компетентності, що включає знання основ світової культури, присутність особистісних гуманістичних якостей, відповідальності за результати власної діяльності, мотивації до самовдосконалення; креативності, передбачаючої сформованість нестандартного мислення, володіння інноваційною стратегією і тактикою; гнучкої адаптації до змін змісту та умов професійної діяльності; комунікативної компетентності, що включає володіння рідною й іноземними мовами, сучасними засобами зв'язку та основами комп'ютерної грамотності; вміння укладати ділові папери тощо; соціально-економічної компетентності, що передбачає володіння основами сучасної економіки, знанням законів бізнесу, екології та права.

Зміст професійної готовності як відображення мети педагогічної освіти акумульовано у професіограмі.

Професіограма (лат. *professio* – спеціальність і грец. *gramma* – риска, написання) особистості викладача – ідеальний портрет викладача, зразок, еталон, у якому представлені якості особистості, якими він має володіти, а також знання, уміння, навички, необхідні для виконання своїх функцій.

Професіограма викладача вищої школи – це система особистісно-ділових рис, суспільно-політичних, психолого-педагогічних і спеціальних знань, педагогічних умінь і навичок, необхідних для виконання ним професійних обов'язків.

Професіограма є описом професійно-важливих якостей, кваліфікаційних вимог, спеціальних теоретичних знань і практичних умінь, медичних показань, необхідних фахівцю для успішного виконання своєї діяльності.

Найважливішими рисами викладача вищої школи є високий рівень свідомості, розвинені інтелектуально-логічні та комунікативні здібності.

Професіограма є своєрідним реєстром, що охоплює сукупність особистісно-ділових рис, суспільно-політичних, психолого-педагогічних і спеціальних знань, а також програму педагогічних умінь і навичок, необхідних для виконання педагогом його повсякденних професійних обов'язків. Професіограма дає повну кваліфікаційну характеристику педагога з погляду вимог до його знань, умінь, навичок, особистості, здібностей, психофізіологічних можливостей і рівня підготовки. Близьким за змістом до поняття "професіограма" є поняття "акмео-грама" – опис усіх аспектів праці конкретного професіонала, вимог до його індивідуальності, зорієнтованих на продуктивний творчий розвиток особистості фахівця. Вона включає опис основних рис і якостей особистості педагога вищої школи.

Загальногромадянські риси викладача вищої школи включають: принциповість і стійкість переконань; громадська активність і цілеспрямованість; патріотизм і добре ставлення до представників інших національностей; гуманізм; оптимізм; високий рівень свідомості; відповідальність, віра в людей, у свої сили й можливості; працелюбність; потреба в постійній самоосвіті та готовність до неї.

- *Моральні якості*: висока моральна зрілість, справедливість та об'єктивність; високий рівень загальної культури, моральних стосунків із людьми; акуратність й охайність; чесність, дисциплінованість, вимогливість; уміння спілкуватися з людьми.

- *Педагогічні якості*: педагогічна спостережливість; педагогічна уява; педагогічний такт; педагогічна інтуїція; володіння педагогічною технікою; професійна працездатність.

- *Соціально-перцептивні якості*: високий рівень соціального сприйняття і спостереження дійсності; активна інтелектуальна діяльність; швидкість орієнтації в педагогічних ситуаціях; культура мовлення; вміле володіння мімікою, тоном голосу, рухами, жестами.

- *Індивідуально-психологічні особливості*: висока пізнавальна зацікавленість, твердість характеру, витримка й самовладання; самостійність і діловитість у розв'язанні життєво важливих завдань.

- *Психолого-педагогічні здібності*: здатність передбачати можливі результати; виховний вплив на колектив й особистість.

Названі риси та якості особистості викладача вищої школи можна доповнювати залежно від історичного періоду, соціально-економічних умов, політичної ситуації в державі. Натепер важливими є якості, зумовлені специфікою професії, що характеризують інтелектуальний, емоційно-вольовий аспекти особистості, істотно впливають на результат професійної діяльності та визначають індивідуальний стиль діяльності. Це, насамперед, совісність, справедливість, об'єктивність; чуйність; тактовність, толерантність; організаторські здібності, вміння працювати з колективом, творчий склад мислення, педагогічна інтуїція, педагогічна спостережливість; висока культура мовлення; комунікативність, фізичне і психічне здоров'я; професійна працездатність; швидкість орієнтації у складних педагогічних ситуаціях тощо. Значення мають спеціальні знання, уміння й навички з дисципліни (спеціальності). Особистісні якості в педагогічній діяльності невіддільні від професійних, тобто тих, яких набувають у процесі засвоєння знань, умінь, способів мислення, методів діяльності; володіння предметом і методикою його викладання; психологічна підготовка; володіння технологіями навчання і виховання; уміння спілкуватися тощо.

Зазначені риси і якості педагога забезпечують повноцінне виконання ним своїх професійних функцій та обов'язків.

Професійно недопустимими є такі якості: грубість, безвідповідальність, безпринципність, некомпетентність у питаннях виховання і викладання, вузькість, обмеженість світогляду, низька морально-духовна культура, мстивість, невірноваженість, байдужість до свого предмета тощо.

Як уже зазначалося, у Професійному стандарті на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти" чітко визначені загальні компетентності, якими має володіти викладач.

До того ж, викладач має виконувати багато посадових обов'язків, що включають у себе певні професійні компетентності [8].

Таблиця

Опис професійних кваліфікацій викладачів закладу вищої освіти відповідно посад

Асистент	Викладач Старший викладач	Доцент	Професор
Володіє повним переліком загальних компетентностей Здійснює професійну діяльність, переважно визначену трудовими функціями А, Б, В Демонструє успішне володіння більшістю знань, умінь та навичок до трудових функцій А, Б, В Частково демонструє володіння знаннями, уміннями та навичками, необхідними для здійснення трудових функцій Г, Д Володіє внутрішньою мотивацією та проявляє здатність до власного професійного розвитку, у тому числі з допомогою викладачів, що мають вищу кваліфікацію	Демонструє успішне володіння повним переліком загальних компетентностей Здійснює професійну діяльність, визначену трудовими функціями А, Б, В Демонструє успішне володіння повним набором знань, умінь та навичок до трудових функцій А, Б, В Демонструє успішне володіння повним набором знань, умінь та навичок до трудових функцій А, Б, В, Г, Д і Е Демонструє володіння більшістю знань, умінь та навичок до трудових функцій Є і Ж Постійно демонструє досягнення у своєму професійному розвитку, а також надає підтримку іншим викладачам щодо їхнього професійного вдосконалення Розробляє і впроваджує інноваційні форми і методи викладання та оцінювання результатів навчання Демонструє активність та помітні досягнення у науковій роботі, формуванні мережі наукових та професійних контактів	Демонструє успішне володіння повним переліком загальних компетентностей Здійснює професійну діяльність, визначену трудовими функціями А, Б, В, Г, Д і Е Демонструє успішне володіння повним набором знань, умінь та навичок до трудових функцій А, Б, В, Г, Д і Е Демонструє володіння більшістю знань, умінь та навичок до трудових функцій Є і Ж Постійно демонструє досягнення у своєму професійному розвитку, а також надає підтримку іншим викладачам щодо їхнього професійного вдосконалення Розробляє і впроваджує інноваційні форми і методи викладання та оцінювання результатів навчання Демонструє активність та помітні досягнення у науковій роботі, формуванні мережі наукових та професійних контактів	Демонструє успішне володіння повним переліком загальних компетентностей Має успішний досвід здійснення професійної діяльності за усіма трудовими функціями Демонструє інноваційність та лідерство у професійній діяльності, результатом яких є підвищення мотивації та здатності студентів до навчання, а колег – до професійного зростання Робить помітний внесок в інституційне зміцнення закладу вищої освіти, покращення якості його освітніх послуг Успішно реалізує освітні, професійні та/або наукові проекти на національному та міжнародному рівнях і контекстах

1.4. Права й обов'язки науково-педагогічних працівників

У ст. 54 Закону України "Про освіту" зазначається:

Педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники *мають право* на:

- академічну свободу, включаючи свободу викладання, свободу від втручання в педагогічну, науково-педагогічну та наукову діяльність, вільний вибір форм, методів і засобів навчання, що відповідають освітній програмі;
- педагогічну ініціативу;
- розроблення та впровадження авторських навчальних програм, проєктів, освітніх методик і технологій, методів і засобів, насамперед методик компетентнісного навчання;
- користування бібліотекою, навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою інфраструктурою закладу освіти та послугами його структурних підрозділів у порядку, встановленому закладом освіти відповідно до спеціальних законів;
- підвищення кваліфікації, перепідготовку;
- вільний вибір освітніх програм, форм навчання, закладів освіти, установ і організацій, інших суб'єктів освітньої діяльності, що здійснюють підвищення кваліфікації та перепідготовку педагогічних працівників;
- доступ до інформаційних ресурсів і комунікацій, що використовуються в освітньому процесі та науковій діяльності;
- відзначення успіхів у своїй професійній діяльності;
- справедливе та об'єктивне оцінювання своєї професійної діяльності;
- захист професійної честі та гідності;
- індивідуальну освітню (наукову, творчу, мистецьку й іншу) діяльність за межами закладу освіти;
- творчу відпустку терміном до одного року не більше одного разу на 10 років із зарахуванням до стажу роботи;
- забезпечення житлом у першочерговому порядку, пільгові кредити для індивідуального й кооперативного будівництва;
- забезпечення службовим житлом з усіма комунальними зручностями в порядку, передбаченому законодавством;

- безпечні й нешкідливі умови праці;
- подовжену оплачувану відпустку;
- участь у громадському самоврядуванні закладу освіти;
- участь у роботі колегіальних органів управління закладу освіти.

Педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники зобов'язані:

- постійно підвищувати свій професійний і загальнокультурний рівні та педагогічну майстерність;
- виконувати освітню програму для досягнення здобувачами освіти передбачених нею результатів навчання;
- сприяти розвитку здібностей здобувачів освіти, формуванню навичок здорового способу життя, дбати про їхнє фізичне і психічне здоров'я;
- дотримуватися академічної доброчесності та забезпечувати її дотримання здобувачами освіти в освітньому процесі й науковій діяльності;
- дотримуватися педагогічної етики;
- поважати гідність, права, й і законні інтереси всіх учасників освітнього процесу;
- настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства;
- формувати у здобувачів освіти усвідомлення необхідності дотримуватися Конституції та законів України, захищати суверенітет і територіальну цілісність України;
- виховувати у здобувачів освіти повагу до державної мови та державних символів України, національних, історичних, культурних цінностей України, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання України й довкілля;
- формувати у здобувачів освіти прагнення до взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;
- захищати здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психічного насильства, прини-

ження честі й гідності, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди й агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти, запобігати вживанню ними й іншими особами на території закладів освіти алкогольних напоїв, наркотичних засобів, іншим шкідливим звичкам;

- дотримуватися установчих документів і правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, виконувати свої посадові обов'язки [2].

На основі особистісних якостей у процесі професійної підготовки, а згодом і у практичній діяльності в педагога формуються необхідні педагогічні вміння. Психолого-педагогічні якості в поєднанні з уміннями створюють надійний фундамент для розвитку педагогічної майстерності.

Знання професійно значущих особистісних якостей сучасного педагога, їхньої ролі у професійній діяльності дасть змогу майбутньому викладачеві діагностувати свій ступінь сформованості на певному етапі професійного становлення, визначити шляхи їхнього подальшого вдосконалення.

Справді, дослідження свідчать, що суттєво поліпшують результати навчання такі засоби персоналізації навчального досвіду, як робота за індивідуальними планами, окремими навчальними траєкторіями, у межах індивідуальних дослідницьких проєктів.

Завдання для самоконтролю до теми 1

1. Розтлумачити значення понять: діяльність, педагогічна діяльність, професійно-педагогічна діяльність.
2. На основі яких даних формується оцінювання діяльності педагога?
3. Який зміст ви вкладаєте в поняття "структура науково-педагогічної діяльності"?

Завдання для самостійної роботи до теми 1

1. Проаналізувати складові професіограми викладача.
2. Проаналізувати права й обов'язки науково-педагогічних працівників.
3. Розкрити суть найважливіших (на ваш погляд) професійних компетентностей педагога.

Педагогічні завдання до теми 1

Педагогічне завдання 1

Прочитайте уважно текст і доповніть або уточніть тлумачення поняття "діяльність педагогічна" виходячи з власного розуміння його змісту.

Діяльність педагогічна – 1) професійна діяльність, спрямована на створення в педагогічному процесі оптимальних умов для виховання, розвитку й саморозвитку особистості вихованця та вибору можливостей вільного і творчого самовираження; 2) система педагогічно доцільних дій, спрямованих на підготовку молоді до самостійної діяльності, на створення в педагогічному процесі оптимальних умов для виховання, розвитку й саморозвитку особистості вихованця й вибору можливостей його вільного і творчого самовираження [9].

Педагогічне завдання 2

Проаналізуйте на основі нижченаведеного тексту головні функції педагога й розкрийте ступінь їхнього виконання викладачами того закладу освіти, який ви закінчували.

Головні функції педагога:

Навчальна (дидактична) функція

Нині, коли обсяг знань постійно збільшується (неможливо досягнути їх однією людиною), змінилося бачення дидактичної функції. Головним стало не передавання знань, а формування вмінь здобувати їх самостійно. Цінність педагогічної праці вбачають у вмінні бути організатором процесу засвоєння знань.

Розвивальна функція

Її сутність полягає у створенні сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу особистості, її саморозкриття, самоутвердження, самореалізації, у забезпеченні демократичних засад освітнього процесу, його скоординованості за цінностями й цілями.

Виховна функція

Ця функція полягає в тому, щоб загальнолюдські цінності стали провідниками свідомості й поведінки особистості [5].

Педагогічне завдання 3

Ознайомтесь зі змістом нижче наведеного тексту й надайте обґрунтовану відповідь на питання: Які особистісні якості педагога залежать від спрямованості його діяльності в період навчання молоді в умовах воєнного стану?

Усі особистісні якості педагога тісно взаємопов'язані й однаково важливі. Провідна роль належить світогляду та спрямованості особистості, мотивам, що визначають її поведінку й діяльність. Це соціально-моральна, професійно-педагогічна та пізнавальна спрямованість педагога.

Соціально-моральна спрямованість визначена ідейними переконаннями педагога, його соціальними потребами, моральними й ціннісними орієнтаціями, почуттям суспільного обов'язку та громадянської відповідальності.

Професійно-педагогічна спрямованість виявляється як інтерес до професії, педагогічне покликання, педагогічні нахили.

Пізнавальна спрямованість передбачає прагнення усвідомлювати перспективи науки, володіти культурою науково-педагогічного мислення [6].

Контрольне тестування з теми 1

1. Професіограма особистості педагога це:

- а) ідеальний портрет педагога;
- б) еталон, у якому представлені якості особистості педагога;
- в) якості особистості викладача та знання, уміння, навички, необхідні для виконання професійних функцій.

2. Головні засоби педагогічної діяльності:

- а) усі оточуючі предмети;
- б) слово педагога, види діяльності, оточуючі предмети тощо;
- в) усі види діяльності.

3. Основні компоненти педагогічної діяльності:

- а) мета, суб'єкт, об'єкт діяльності, процес, способи, засоби, результати;
- б) суб'єкт та об'єкт діяльності;
- в) мета, процес, результати.

4. Напрямами діяльності викладача закладу вищої освіти є:

- а) навчальна, науково-методична, науково-дослідна, виховна діяльність;
- б) навчальна, науково-методична, організаційна діяльність;
- в) організаційна, виховна діяльність.

5. Структура педагогічної діяльності включає:

- а) організаторський, комунікативний, проєктувальний компоненти;
- б) організаторський, проєктувальний, комунікативний, конструктивний, гностичний та інші компоненти;
- в) проєктувальний, конструктивний, гностичний та інші компоненти.

Ключі: 1в; 2б; 3а; 4а; 5б.

Семінарсько-практичне заняття 1

Тема: Сутність педагогічної діяльності.

Вимоги до особистості педагога

***Опорні поняття:** особистість, індивідуальність, діяльність, науково-педагогічні працівники, мета викладацької діяльності, її об'єкт, засоби, форми організації, зміст, основні напрями, педагогічне завдання, структура педагогічної діяльності, основні компоненти, критерії допуску до педагогічної діяльності, загальні компетентності, фахові компетентності, програмні результати навчання; засоби педагогічної діяльності,*

професіограма викладача, професійна кваліфікація; права й обов'язки педагогічних працівників

1. Сформулюйте ваші очікування від вивчення дисципліни педагогічна майстерність. Запишіть основні характеристики, які ви плануєте сформуувати під час опанування дисципліною.

Практичні завдання

- *Знайдіть документи, у яких сформульовані нормативні характеристики професії викладача, складіть їхній перелік. Які з характеристик, що подані у знайдених вами документах, на ваш погляд, найбільш важливі для професії викладача.*
- *Порівняйте ваші очікування та вимоги нормативних документів. Скорегуйте, за потреби ваші очікування.*
- *Знайдіть на сайті факультету освітню програму, за якою ви навчаєтеся, і робочу програму навчальної дисципліни "Педагогічна майстерність". Знайдіть в освітній програмі компетентності, програмні результати навчання, які, на ваш погляд можуть сформуватися у процесі вивчення дисципліни "Педагогічна майстерність" і порівняйте з вимогами робочої програми. Проаналізуйте, чи повною мірою автори робочої програми врахували вимоги, які містяться в освітній програмі.*
- *Користуючись усіма доступними джерелами та на основі власних роздумів, запропонуйте способи (підходи, прийоми, методи), за допомогою яких можна визначити придатність людини до професії викладача вищої школи.*

2. Прокоментуйте права й обов'язки науково-педагогічних працівників, які визначені у ст. 54 Закону України "Про освіту".

Практичне завдання

- *Виконання яких функцій викладача передбачають права й обов'язки науково-педагогічних працівників, які визначені у ст. 54 Закону України "Про освіту?" Розкрийте зміст кожної з них.*

Список джерел до теми 1

Основна

1. Закон України "Про вищу освіту". – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua
2. Закон України "Про освіту". – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua
3. Концепція розвитку педагогічної освіти. Затверджено: Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 липня 2018 р. № 776. – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua.
4. Наказ Мінекономіки України № 2736 від 23.12.2020 р. Про затвердження професійного стандарту за професією "Вчитель закладу загальної середньої освіти". – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua
5. Основи педагогічної майстерності : навч.-метод. посіб. / упоряд. Н. Мачинська, А. Федорович, Н. Яремчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. – С. 15.
6. Педагогічна майстерність. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://phys.ippp.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/Пед-майстерність.pdf>. – С. 3–4.
7. Педагогічна майстерність. – 2-ге вид., допов. і переробл. : підручник / І. А. Зязюн та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. – Київ : Вища школа, 2004. – С. 10–41, 186–203.
8. Професійний стандарт на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти". – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://cutt.us/VBUpf>
9. Сходинки до педагогічної майстерності: словник з курсу "Основи педагогічної майстерності" / упоряд. Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатів. – Старобільськ, 2015. – С. 27.

Додаткова

Етичний кодекс університетської спільноти. Ухвалений на конференції трудового колективу КНУ імені Тараса Шевченка. Протокол № 2 від 27.12.2017 р. // "Педагогіка вищої школи і педагогічна майстерність викладача" : хрестоматія / упоряд. В. А. Бугров, А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2022. – С. 477–479.

Педагогічна майстерність сучасного вчителя: теорія і практика : підручник / Т. Ф. Бельчева та ін. – Мелітополь : Видавничий будинок ММД, 2010.

Педагогічна майстерність: виклики XXI століття : портфоліо кафедри педагогічної майстерності / упоряд. : В. В. Зелюк, Н. І. Білик, Т. А. Устименко. – Полтава : АСМІ, 2013.

Фрицюк В. А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх педагогів до безперервного професійного саморозвитку : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Вінниця, 2017.

ТЕМА 2. ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ, ЇЇ ЗМІСТ І ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ

2.1. Поняття педагогічної майстерності викладача, її структура.

2.2. Вплив педагогічної майстерності на авторитет викладача.

2.3. Розвиток педагогічної майстерності під час професійної підготовки та у процесі самовдосконалення викладача.

2.4. Підвищення кваліфікації викладача.

2.1. Поняття педагогічної майстерності викладача, її структура

Педагогічна праця вимагає розвитку майстерності, яка допомагає освітянину вивести свою щоденну працю на рівень неповторного й індивідуального мистецтва здійснювати педагогічні дії. Для цього потрібно не лише постійно поповнювати знання, а й вдосконалювати педагогічну техніку, працюючи з власним голосом, мімікою, жестами, рухами, позами тощо.

Більшість дослідників вважає, що *педагогічна майстерність* – це єдність використання наукових закономірностей і передового педагогічного досвіду. Водночас відзначається факт зв'язку педагогічної майстерності з аналізом систем і структур різних сторін діяльності викладача і його індивідуально-психологічних властивостей.

На формування педагогічної майстерності викладача впливають різні чинники. Насамперед це державна кадрова політика, яка повинна мати довготривалий і послідовний характер, вживати заходів, спрямованих на збереження існуючого кадрового потенціалу та створення умов для формування і зміцнення нового. Завдання кадрової політики полягає в максимальному врахуванні та сприянні розвитку інтеграційних тенденцій у сфері освіти, створення єдиного освітнього простору й максимально сприятливих умов для реального входження у європейський освітній простір, сприяння передачі

культурних традицій, науково-методичного досвіду та професійної компетентності від одного покоління педагогів до іншого, бережливе ставлення до старшого покоління педагогічних працівників, максимальну підтримку професійної активності, активізацію та якісне перетворення інноваційних здібностей і можливостей викладацького корпусу, створення сприятливих умов для залучення на роботу у школу здібної, талановитої, обдарованої молоді, яка має нахил до педагогічної діяльності, дотримання прав автономії освітніх закладів у розв'язанні своїх кадрових питань.

***Педагогічна майстерність** – це єдність використання наукових закономірностей і передового педагогічного досвіду. Водночас відзначається факт зв'язку педагогічної майстерності з аналізом систем і структур різних сторін діяльності викладача і його індивідуально-психологічних властивостей*

УМОВИ

Висока кваліфікація, покликання до педагогічної діяльності й розвиток цього покликання; завзята праця під час підготовки до занять, постійне наукове й педагогічне вдосконалення; поповнення психолого-педагогічних знань

Рис. 2.1.1. Умови оволодіння педагогічною майстерністю

Основою розвитку педагогічної майстерності викладача є професійна готовність випускника педагогічного ЗВО, яка в кінцевому результаті перетворюється у професійну компетентність.

Грунтовні знання з педагогіки та психології є запорукою ефективної організації викладачем особистісно-орієнтованого навчального процесу. Ці знання сприятимуть виробленню в педагога таких необхідно важливих рис як доброзичливість,

повага до молодого покоління, до їхнього прагнення навчатися, уважне ставлення до студентської ініціативи, тактовність у спілкуванні, послідовна й постійна вимогливість, терплячість до помилок, готовність допомогти й інші.

Педагогічні знання сприяють оптимізації освітнього процесу, допомагають фахівцю знайти та підібрати прогресивну педагогічну технологію, надати освіті випереджального характеру, тобто націлити її на майбутнє, на розв'язання проблем нового століття, розвиток творчих здібностей студентів, формування у них нового способу мислення й дій. Психолого-педагогічні знання допомагають викладачеві подолати психологічний бар'єр до нового, інноваційного; розвивають вміння проєктувати свою діяльність; структурувати соціально-культурний досвід на рівні знань, норм, цінностей; навчають педагогічному спілкуванню.

У педагогічній майстерності ми вбачаємо систему вроджених і набутих якостей педагога, які сприяють забезпеченню ним високого рівня самоорганізації та самореалізації у професійній діяльності. Її складові такі: *гуманістична спрямованість праці; професійні знання, уміння й навички; педагогічні здібності*, які включають комунікативність, емоційну стабільність, оптимізм; *педагогічна техніка*, що базується на вмінні володіти собою, позитивно впливати на інших, вчасно реагувати на нюанси в поведінці вихованців, уміло виправляти помилки в підходах до виконання професійних обов'язків, доносити своїм колегам важливі ідеї щодо ведення професійної діяльності.

Зазвичай, розглядаючи суть поняття педагогічна майстерність, ми акцентуємо увагу на ознаках високого рівня педагогічної діяльності викладача, комплексі його властивостей, які забезпечують помітні результати професійних досягнень; ступені його підготовленості до розв'язання різномірних педагогічних завдань; здатності досягати високої ефективності навчання та виховання молоді через втілення у практичну сферу засвоєні теоретичні знання; поєднанні педагогічних знань, умінь, навичок із мистецтвом реалізації особистого потенціалу, індивідуально-ділових якостей і властивостей для підвищення якості знань студентів; використання на рівні мистецтва своїх функцій, поєднання образного впливу на здобувачів освіти з елементами педагогічної техніки тощо.

СТРУКТУРА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Гуманістична спрямованість (ідеали, інтереси, ціннісні орієнтації)				Професійна компетентність	Педагогічні здібності	Педагогічна техніка
На мету педагогічної діяльності	На студента, колектив	На засоби педагогічного впливу	На себе (самоутвердження)			
• гуманізація діяльності; • гідне самоутвердження; • доцільність засобів; • урахування потреб студентів; • спрямованість на особистість іншої людини; • утвердження словом і справою вищих духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків				• професійно-педагогічні знання; • педагогічна свідомість; • професійно-педагогічне мислення	• комунікативність; • перцептивні здібності; • динамізм особистості; • емоційна стабільність; • оптимістичне прогнозування; • креативність	• уміння керувати своєю поведінкою; • уміння вплинути на особистість і колектив

Рис. 2.1.2. Структура педагогічної майстерності

Педагогічну майстерність викладача можна визначити, як комплекс властивостей особистості, що забезпечують самоорганізацію високого рівня професійної педагогічної діяльності на рефлексивній основі.

Складовим елементом педагогічної майстерності викладача вважається *професійна спрямованість*, яка полягає в любові до професії, бажанні підвищувати свій рівень. У професійній спрямованості яскраво виділяються чотири стадії:

- виявлення інтересу до професії як відображення потреби її набуття;
- формування стійкого інтересу до професійної діяльності;
- формування цілеспрямованості в оволодінні основами педагогічної майстерності;
- становлення комплексу якостей, які є професійно значущими.

Важливою є *гуманістична спрямованість* діяльності педагога, тобто спрямованість на особистість іншої людини. Той, хто не любить і не поважає молодь, не може досягти успіху в педагогічній праці, бо лише щира любов і глибока повага педагога до вихованців породжують відповідну любов і повагу до нього, до його ідей, поглядів, переконань, знань, які він допомагає здобувати.

До складових елементів педагогічної майстерності викладача належить *професійна компетентність*, яка є основою педагогічної майстерності, оскільки включає знання з методики викладання, психології, педагогіки, інших наук і свідчить про готовність педагога до професійної діяльності, здатність розв'язувати педагогічні завдання, аналізувати педагогічні ситуації тощо.

Виділяють такі компоненти професійної компетентності: терміни й поняття, що застосовують для позначення об'єктів і предметів педагогічної діяльності; педагогічні факти, що є базою, основою всіх інших знань; педагогічні закони, педагогічні теорії, методологічні знання, оцінні знання.

Професійні знання педагога характеризуються: комплексністю, яка передбачає синтез знань із різних сфер науки і практики; системністю, яка забезпечує цілісність і єдність розвитку особистісного та професійного компонентів; дієвістю, що передбачає здатність їхнього переведення у практичну діяльність.

Психологічні знання: знання про особливості засвоєння навчального матеріалу відповідно з індивідуальними та віковими характеристиками учня; соціально-психологічні – знання про особливості навчально-пізнавальної й комунікативної діяльності навчальної групи та конкретної особистості в ній; аутопсихологічні – знання про позитивні та негативні сторони своєї професійної діяльності.

Конкретно-предметні знання (спеціальні) (планування).

Педагогічні уміння – уміння "переводити" зміст об'єктивного процесу освіти в конкретні педагогічні завдання: дослідження особистості і студентської групи з метою визначення рівня готовності до активного оволодіння знаннями і проектування на цій основі процесу розвитку; виділення комплексу освітніх, розвивальних і виховних завдань, визначення домінуючого завдання;

- уміння створити і привести в рух логічно завершену педагогічну систему: комплексне планування освітніх завдань; обґрунтований відбір змісту освітнього процесу; оптимальний вибір форм, методів і засобів його реалізації;

- уміння виділяти і встановлювати взаємозв'язки між складовими освіти, приводити їх у дію: створення необхідних умов; активізація особистості здобувача освіти, розвиток його діяльності, перетворюючої його на суб'єкт виховання; організація й розвиток уважності; забезпечення зв'язку з довкіллям, регуляція зовнішніх непрограмованих впливів;

- уміння враховувати й оцінювати результати педагогічної діяльності: самоаналіз і аналіз освітнього процесу та результатів діяльності педагога.

Теоретичні уміння.

Теоретична діяльність виявляється в узагальненому умінні педагогічно мислити, у конструктивних і гностичних уміннях, які належать до групи внутрішніх (ідеальних) умінь:

- аналітичні, через які проявляється узагальнене вміння педагогічно думати: діагностувати педагогічні явища, аналізувати їхні складові (умови, причини, мотиви, засоби, форми тощо); осмислювати кожне педагогічне явище у взаємозв'язку з усіма компонентами педагогічного процесу; знаходити способи оптимального розв'язання педагогічних проблем тощо;

- прогностичні проявляються у прогнозуванні педагогічного процесу, розвитку особистості та її соціальних відношень, зокрема є і освітній, завжди передбачає орієнтацію на чітко поданий у свідомості суб'єкта управління кінцевий результат (передбачувана мета). Склад прогностичних умінь: висування педагогічних цілей і завдань; відбір способів досягнення педагогічних цілей; передбачення результату, можливих відхилень і небажаних явищ; визначення етапів (чи стадій) педагогічного процесу; розподіл часу; планування життєдіяльності здобувачів освіти;

- проєктивні: вони полягають у конкретизації педагогічного прогнозування в планах навчання, виховання й розвитку, обґрунтування способів і етапів їхньої реалізації: підборі змісту педагогічного процесу; визначенні основних видів діяльності тощо. Склад проєктивних умінь – переводити цілі і зміст освіти в конкретні педагогічні завдання; ураховувати у визначенні педагогічних завдань і відборі змісту діяльності здобувачів освіти їхні потреби й інтереси, можливості матеріальної бази, досвід минулого та особистісно-ділові якості; планувати індивідуальну роботу зі студентами з метою подолання наявних у них недоліків і розвитку здібностей, творчих зусиль; планувати систему прийомів стимулювання їхньої активності та стримування негативних проявів у поведінці; планувати способи створення особистісно розвивального середовища й підтримки зв'язку з батьками та громадськістю;

- рефлексивні: проявляються в уміннях педагога аналізувати свою професійну діяльність: правильність постановки мети й завдань; адекватність змісту педагогічного процесу поставленим завданням; відповідність форм, методів, засобів індивідуальним і віковим особливостям тощо.

Практичні вміння:

- мобілізаційні: розвиток інтересу, формування мотивації до навчального процесу; стимулювання до саморозвитку і творчості;

- інформаційні: вміння отримувати, систематизувати знання й адаптувати їх до педагогічного процесу; організація їхньої чіткої й ефективної передачі;

- розвивальні: організація процесу взаємодії з метою створення умов для всебічного розвитку особистості;

- орієнтаційні: спрямовані на формування ціннісних установок особистості, її світогляду;
- перцептивні: проявляються в загальному вмінні розуміти партнерів по взаємодії: всебічно сприймати партнерів зі спілкування; адекватно інтерпретувати поведінку; протистояти стереотипам сприймання;
- комунікативні спрямовані на організацію педагогічного спілкування, встановлення психологічного контакту, корекцію й управління процесом, налагодження зворотного зв'язку, володіння комунікативною культурою.

Інтегральні педагогічні вміння:

- уміння побачити в педагогічній ситуації проблему та переформулювати її в педагогічне завдання; добирати засоби і способи їхньої реалізації;
- уміння працювати зі змістом навчального матеріалу (знання концепцій і технологій навчання), виокремлювати головні ідеї навчального предмету, оновлювати його зміст (чого навчати);
- інтерпретувати інформацію з різних джерел – формувати у студентів навчальні і спеціальні уміння й навички; встановлювати міжпредметні зв'язки тощо;
- виявляти не лише наявний рівень, але і перспективу найближчого розвитку студентів, умови переходу з одного рівня розвитку на інший;
- виходити з мотивації студентів у плануванні й організації освітнього процесу;
- проєктувати та формувати у студентів відсутні в них рівні діяльності;
- працювати зі слабкими та з обдарованими студентами;
- порівнювати й узагальнювати педагогічні ситуації, застосовувати диференційований та індивідуальний підходи до молодих людей тощо;
- уміння використовувати психолого-педагогічні знання, передовий досвід; хронометрувати, фіксувати, реєструвати процес і результати своєї праці;
- бачити сильні і слабкі сторони своєї праці, оцінювати власний індивідуальний стиль, аналізувати й узагальнювати досвід;

- уміння діяти в різноманітних комунікативних ситуаціях; попереджувати конфлікти й конструктивно розв'язувати їх;
- уміння займати стійку професійну позицію педагога, який розуміє значущість своєї професії, здатний протистояти труднощам;
- уміння усвідомлювати перспективу свого професійного розвитку, визначати особливості власного індивідуального стилю;
- уміння оцінювати стан вихованості та виховуваності студентів.

Рівень професійної компетентності педагога – це його знання, уміння, особистий досвід. Бути компетентним означає бути здатним мобілізувати в певній ситуації отримані знання й досвід. Професійну компетентність потрібно постійно розвивати й удосконалювати.

Серед складових елементів педагогічної майстерності викладача є *педагогічні здібності*, уможлиблюючи ведення педагогічної діяльності з високою результативністю, серед яких вирізняються *гностичні* (педагогічна уява), *просектувальні*, *конструктивні*, *організаторські*, *перцептивні* (розуміння без мовленнєвої інформації), *сугестивні* (емоційно-вольового впливу на особистість), *комунікативні*, *мовленнєві*, *креативні* (здібності до творчості), *академічні*, *дидактичні*, *рефлексивно-перцептивні*, *емпатії*.

Усі вони перебувають у тісному взаємозв'язку. Головною здібністю, що об'єднує всі інші, є толерантність, чутливість до людини, до особистості, яка формується. З нею тісно взаємодіють комунікативність (потреба у спілкуванні, здатність легко налагоджувати контакти, викликати позитивні емоції у співрозмовника); перцептивні здібності (професійна проникливість, пильність, інтуїція, здатність сприймати й розуміти іншу людину, її психологічний стан за зовнішніми ознаками); динамізм особистості (здатність активно впливати на іншу особистість); емоційна стабільність (володіння собою, самоконтроль); оптимістичне прогнозування (передбачення розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній); креативність (здатність до творчості, генерування нових ідей, уникнення традиційних схем, оперативного розв'язання проблемних ситуацій); впливовість (здатність вплинути на психічний і

моральний світ студентів у певному напрямі, зближуватися з ними, здобувати довіру).

Елементом педагогічної майстерності педагога є *педагогічна техніка*, поєднуюча його вміння керувати собою, взаємодіяти зі студентами в умовах розв'язання педагогічних завдань.

Усі складники педагогічної майстерності взаємопов'язані, їм властивий саморозвиток, а не лише зростання під впливом зовнішніх чинників.

На думку І. А. Зязюна педагогічну діяльність можна порівнювати з мистецтвом, оскільки творчий її характер визначається багатьма чинниками, серед яких:

- розмаїттям індивідуальних особливостей тих, хто залучений до педагогічної взаємодії;
- нестандартністю педагогічних ситуацій, у межах яких відбувається взаємодія.

Хоча педагогічна майстерність виявляється в діяльності, проте вона не зводиться до неї. Не можна обмежити її лише високим рівнем розвитку спеціальних узагальнених умінь. Сутність майстерності – в особистості педагога, у його позиції, здатності виявляти творчу ініціативу на підставі реалізації власної системи цінностей. Майстерність – вияв найвищої форми активності особистості педагога у професійній діяльності, активності, що ґрунтується на гуманізмі й розкривається в доцільному використанні методів і засобів педагогічної взаємодії в кожній конкретній ситуації навчання та виховання.

2.2. Вплив педагогічної майстерності на авторитет викладача

Авторитет викладача визначається його професійною й особистісною значущістю в колективі колег і студентів, впливає на ефективність співпраці з іншими педагогами та навчання і виховання молоді.

Авторитет педагога формується на основі його комунікативних, організаторських, конструктивних, рефлексивних умінь. Комунікативні уміння зосереджені на його спільній діяльності зі

студентами, взаємосприйнятті і взаєморозумінні, побудові міжособистісної взаємодії; організаторські – базуються на здатності встановлення зі студентами зворотного зв'язку; конструктивні – полягають в умінні вдало добирати навчальний матеріал для проведення навчальних занять, проєктувати підвищення рівня знань і розвитку індивідуальності здобувачів освіти; рефлексивні – відображають аналіз і об'єктивну оцінку своєї професійної діяльності, рівня самореалізації, розвитку самосвідомості тощо.

Науково-педагогічні працівники передусім є творчим і дієвим активом закладу освіти, які отримують необхідну для викладання інформацію та майстерно і професійно реалізують її на заняттях із молоддю. Серед їхніх найвагоміших функцій є такі, що орієнтують на педагогічну майстерність:

- поєднання знань дисципліни із професійною майстерністю її викладання, умінням передавати свої знання молоді;
- використання власних позитивних якостей та ерудиції задля розвитку в неї самостійного мислення;
- уміння оперувати здобутими знаннями у практичній діяльності.

Натепер не є секретом, що повагою користуються лише ті педагоги, які придатні до викладацької діяльності через широкий світогляд і вміння забезпечувати міжпредметні зв'язки для кращого усвідомлення студентами пропонованої їм інформації. До того ж, одним із основних завдань викладача є дотримання індивідуального стилю навчальної діяльності.

Для кожного освітянина важливою має бути думка здобувачів освіти про якість його роботи, оскільки ті, хто навчається, безпосередньо контактують із ним протягом певного періоду вивчення навчальної дисципліни й найточніше можуть визначити рівень знань фахівця, необхідних для забезпечення викладання. Студенти звертають увагу на викладацьку діяльність педагога, його вміння професійно організовувати навчальний процес, кваліфікованість і майстерність, відповідність його роботи до існуючих потреб молоді. Характеризуючи діяльність педагога вони беруть до уваги рівень опанування ним навчальної дисципліни, методики викладання, усвідомлення змісту суміжних наук, висування нових ідей і здійснення наукових

відкриттів, обізнаність щодо методики оцінювання якості знань тих, хто навчається. Знання педагога розглядаються в багаторівневому розумінні й засвідчують відповідність його світогляду до займаної посади.

Ставлення молодого покоління до якості професійної діяльності наставників цікавить багатьох наших сучасників. У праці "Освіта в сучасному світі" С. О. Сисоевої знаходимо думку про те, що нове покоління має високі критерії до життя й людей, цілком аргументовані судження, гостро відчуває справжність захоплення педагога своєю справою, його щире зацікавлення у передаванні знань, унікальність особистості викладача чи її відсутність [21, с. 5–10]. Виходячи з подібних позицій, звертаємо увагу на педагогічну компетентність викладачів, до якої відносимо їхні вміння пояснити інформацію з навчальної дисципліни, оцінити якісний рівень знань студентів, професійно поводитись в аудиторії та тримати увагу слухачів, уміло підбирати новий навчальний матеріал, використовувати новітні технології у процесі навчання, етично спілкуватися, критично оцінювати свою педагогічну діяльність. Загалом, задовольняючи запити студентів, звернемо увагу на той факт, що викладацька й навчально-методична робота має спрямовуватися на забезпечення їх необхідною інформацією, джерельною базою. Інтерактивний характер взаємодії педагогів із молоддю має базуватися на ціннісних, прагматичних і ділових компонентах.

Важливу роль у житті здобувачів освіти відіграє їхня соціальна адаптованість, на яку впливає навчальна діяльність, налаштування на незвичні соціальні умови, прийняття раніше невідомих взаємин у групі однокурсників, подолання періоду самоствердження, накреслення можливих шляхів вільного вираження здібностей, втілення в нове середовище своїх манер тощо. Зрозумілим є факт: чим вищий рівень адаптованості студента до нового соціального середовища, тим він вищий для його автономності.

У студентські роки молоді люди продовжують перебувати під впливом сім'ї, однолітків, соціуму. Усе це сприяє отриманню необхідної суми знань і навичок для їхньої майбутньої практичної діяльності, досягненню матеріального добробуту. Водночас перед колективом науково-педагогічних працівників

ЗВО стоїть завдання формувати цілісну особистість, яка орієнтована на збереження та відтворення як загальнолюдських, так і національних цінностей. Освіта найбільше сприяє вдосконаленню внутрішнього світу та духовного розвитку особистості, усвідомленню нею сенсу й мети життя. Визнання студентами факту, що сучасна освіта характеризується швидким накопиченням знань, які так само перебувають у постійному розвитку, зумовлює розуміння ними її доцільності для забезпечення у прийдешньому життєвого успіху. На думку С. О. Сисоєвої, освіта покликана здійснювати підготовку людини до розв'язання кризово-катастрофічних ситуацій, проблем переходу суспільства на шлях постійного розвитку, а тому повинна мати випереджувальний характер [21, с. 5–10].

Рис. 2.1.3. Етапи розвитку професійної спрямованості педагога

Це має спонукати керівників ЗВО та науково-педагогічних працівників до підвищення рівня авторитету, постійного поліпшення якості освіти, акцентування уваги на програмах

підвищення кваліфікації з метою підсилення компетентності, яка так само розкривається в організаційній і змістовій складових освітнього процесу (викладачі впливають на виявлення й застосування технологій, методик, методів, наповнення змісту навчальних компонентів, структурування навчального матеріалу).

2.3. Розвиток педагогічної майстерності під час професійної підготовки та у процесі самовдосконалення викладача

Як складний і багатогранний феномен професійно-педагогічне самовдосконалення є процесом і результатом творчого, цілеспрямованого, самостійного руху фахівця від "Я" реального до "Я" ідеального, від "Я" потенційного до "Я" актуального, що здійснюється у формі професійного самовиховання, самоосвіти та самоактуалізації, забезпечує досягнення педагогом позитивних особистісних змін і є передумовою його успішної творчої самореалізації у професії.

Загальна мета самовдосконалення полягає в досягненні вершин особистісної та професійної досконалості й деталізується в багатьох завданнях, що є специфічними для кожного педагога й залежать від його індивідуальних особливостей та уподобань.

Проте їх усіх можна поєднати умовно у три основні напрями його самовдосконалення: розвиток педагогічної майстерності (як удосконалення професійно значущих рис і якостей), підвищення компетентності (як збагачення професійно значущих знань) та актуалізація власного творчого потенціалу (як вияв творчих сутнісних сил у професійній діяльності). Виокремлюють такі основні форми самовдосконалення викладача: професійно-педагогічне самовиховання, професійно-педагогічна самоосвіта, самоактуалізація.

Становлення й розвиток педагогічної майстерності під час професійної підготовки майбутнього викладача відбувається здебільшого під час:

- вивчення психолого-педагогічних дисциплін у закладі вищої освіти;
- педагогічної практики студентів;

- професійно педагогічної діяльності студентів у позанавчальний час;
- самовиховання.

Рис. 2.1.4. Етапи та способи професійного самовиховання викладача

Стаття 23 Закону України "Про повну загальну середню освіту" передбачає нову для нашої держави форму професійно-педагогічного вдосконалення педагога – педагогічну інтернатуру, яка, зокрема передбачає, що:

1. Особи, які не мають досвіду педагогічної діяльності та приймаються на посаду педагогічного працівника, протягом першого року роботи повинні пройти педагогічну інтернатуру. Положення про педагогічну інтернатуру затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти й науки.

2. Педагогічна інтернатура організовується відповідно до наказу керівника закладу освіти, що видається в день призначення особи на посаду педагогічного працівника.

Педагогічна інтернатура має передбачати заходи, що забезпечать здобуття та/або вдосконалення професійних компетентностей і педагогічної майстерності протягом першого року професійної діяльності педагогічного працівника, зокрема:

- супровід і підтримка у педагогічній діяльності з боку досвідченого педагогічного працівника (педагога-наставника);
- різні форми професійного розвитку (відвідування навчальних занять, опрацювання відповідної літератури тощо).

3. Виконання обов'язків педагога-наставника покладається на педагогічного працівника з досвідом педагогічної діяльності зазвичай не менше п'яти років за відповідною спеціальністю (такою самою або спорідненою предметною спеціальністю або спеціалізацією).

4. Відповідно до рішення керівника закладу освіти педагогічному працівникові за виконання обов'язків педагога-наставника призначається доплата у граничному розмірі 20 % його посадового окладу (ставки заробітної плати) у межах фонду оплати праці закладу освіти [9].

Професійно-педагогічне самовиховання як одна із провідних форм самовдосконалення педагога є усвідомленою діяльністю, спрямованою на формування й розвиток у собі професійно значущих і корекцію негативних якостей відповідно до вимог педагогічної професії.

Самовиховання

Систематична та свідома діяльність людини, спрямована на вироблення в собі бажаних фізичних, моральних, естетичних, професійних якостей, позитивних рис, волі й характеру, усунення негативних звичок

Рис. 2.1.5. Самовиховання педагога

Самовиховання педагога охоплює роботу над усіма професійно значущими якостями його особистості, включаючи світогляд і фізичне здоров'я, полягає у формуванні необхідних рис і якостей, найбільша роль серед яких надається розвитку його комунікативних, організаторських, перцептивних, саморегуляційних, рефлексивних та інших важливих умінь і навичок,

що обумовлюють зростання педагогічної техніки, забезпечують дотримання вимог педагогічної етики, сприяють розвитку педагогічної культури вчителя. Професійне самовиховання – це складний психологічно насичений процес, під час якого педагог на основі самопізнання та самостворення розвивається й удосконалює необхідні професійно значущі риси та якості. Найбільшій продуктивності досягає індивідуальне самовиховання за умови його поєднання з колективним самовихованням у педагогічному колективі.

Іншим засобом самовдосконалення є професійно-педагогічна самоосвіта – самостійна пізнавальна діяльність педагога, спрямована на оновлення й удосконалення наявних загальнокультурних і професійних знань із метою досягнення бажаного рівня професійної компетентності. Основні способи самоосвіти викладача: опанування передового педагогічного досвіду, опрацювання літератури та отримання інформації з інших джерел, а також письмова розробка певної проблеми, підготовка виступів, доповідей, рефератів. У процесі самоосвіти педагог знаходить необхідні джерела інформації, фіксує й систематизує її, осмислює передовий педагогічний досвід і на цій основі конструює та прагне продуктивно розв'язати конкретні професійно-педагогічні завдання. Освітня діяльність педагога передбачає не лише сприймання нового матеріалу, а і його первинне та подальше осмислення, запам'ятовування, використання у практичній діяльності, повторне звертання з метою поглиблення знань, без чого цикл пізнавальних дій буде неповним.

Як складний динамічний процес професійно-педагогічне самовдосконалення реалізується в багатьох логічно взаємопов'язаних етапах: діагностування, цілепокладання, планування, виконання, контроль і корекція. Однак шлях від виникнення мотиву до кінцевого результату не є прямолінійним і завершеним, педагог постійно конкретизує цілі самовдосконалення, коригує засоби, а досягнувши певних результатів, ставить нові цілі, уточнює головну мету [3].

Шлях до педагогічної майстерності може виражатися формулою: профпідготовка – профдіяльність – широка самоосвіта (рис. 2.1.6). Варто зазначити, що без останнього не можуть бути повноцінними ні перший, ні другий компоненти цієї формули [2].

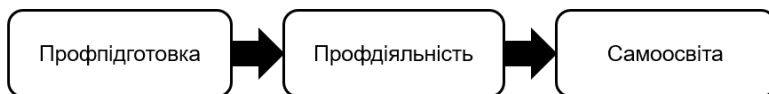

Рис. 2.1.6. Шлях до педагогічної майстерності педагога

Головними напрямками розвитку професійної майстерності педагога Л. І. Довгань виділяє такі:

- підвищення науково-теоретичного й загальнокультурного рівнів педагога;
- формування в педагога готовності до творчості, самоосвіти, саморозвитку та самовдосконалення;
- системний характер усієї діяльності з підвищення професійної майстерності;
- залучення педагогів до створення авторських програм, навчальних підручників, методичних розробок і рекомендацій, наукових досліджень і їхній творчій реалізації [18].

О. А. Дубасенюк називає такі шляхи формування професійної майстерності педагога:

- самовиховання загальної та педагогічної культури (потреба, самопізнання, планування, реалізація, контроль, корекція);
- засвоєння професійних знань, вмінь, навичок;
- громадська активність;
- педагогічна практика;
- вивчення передового педагогічного досвіду [5].

Одним з ефективних шляхів вдосконалення педагогічної майстерності викладача є вивчення як попереднього (викладачів попереднього покоління) так і передового педагогічного досвіду, який включає навчання студентів без примусу, з оптимізмом і без конфліктів.

2.4. Підвищення кваліфікації викладача

Серед загальних компетенцій, якими, відповідно до Професійного стандарту, має повною мірою оволодіти кожен викладач вищої школи є й такі:

- здатність до особистісного і професійного розвитку.
- здатність застосовувати кращі практики у професійній діяльності [14].

Розвиток цих компетенцій відбувається здебільшого у процесі підвищення кваліфікації викладача.

Професійна підготовка викладача не закінчується у стінах закладу вищої освіти. Вона продовжується протягом усієї професійної діяльності педагога, і цьому сприяє система підвищення його кваліфікації, зокрема в закладах післядипломної освіти, що суттєво впливає на розвиток педагогічної майстерності фахівців освітньої сфери.

Питанню підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів освіти приділяється велика увага в Законах України "Про освіту", "Про вищу освіту". Так, у ст. 59 Закону України "Про освіту", наголошується, що:

1. Професійний розвиток педагогічних працівників передбачає постійну самоосвіту, участь у програмах підвищення кваліфікації й будь-які інші види і форми професійного зростання. Заклади освіти, у яких працюють педагогічні працівники, сприяють їхньому професійному розвитку та підвищенню кваліфікації.

2. Підвищення кваліфікації може здійснюватися за різними видами (навчання за освітньою програмою, стажування, участь у сертифікаційних програмах, тренінгах, семінарах, семінарах-практикумах, семінарах-нарадах, семінарах-тренінгах, вебінарах, майстер-класах тощо) і в різних формах (інституційна, дуальна, на робочому місці (на виробництві) тощо).

Педагогічні працівники мають право підвищувати кваліфікацію в закладах освіти, що мають ліцензію на підвищення кваліфікації або провадять освітню діяльність за акредитованою освітньою програмою. Результати підвищення кваліфікації в таких закладах освіти не потребують окремого визнання і підтвердження.

Педагогічні працівники мають право підвищувати кваліфікацію в інших суб'єктів освітньої діяльності, фізичних і юридичних осіб. Результати підвищення кваліфікації педагогічного працівника в таких суб'єктів визнаються окремим рішенням педагогічної ради.

Вид, форму та суб'єкта підвищення кваліфікації обирає педагогічний працівник.

3. Педагогічна рада закладу освіти на основі пропозицій педагогічних працівників затверджує щорічний план підвищення кваліфікації педагогічних працівників (з відривом чи без відриву від освітнього процесу).

4. Підвищення кваліфікації є необхідною умовою атестації педагогічного працівника [8]. Зокрема, в Законі України "Про вищу освіту" визначається, що післядипломна освіта – це спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітнього рівня і практичного досвіду. Післядипломну освіту здійснюють заклади післядипломної освіти або відповідні структурні підрозділи закладів вищої освіти й наукових установ [7].

Науково-педагогічні працівники підвищують кваліфікацію в Україні та за кордоном. Відповідно до планів підвищення кваліфікації вони проходять спеціальне навчання в інститутах підвищення кваліфікації, післядипломної освіти або на спеціальних факультетах закладів вищої педагогічної освіти. Проте знання, одержані ними у процесі навчання, потребують осмислення й апробації на практиці. Цьому сприяє спеціально організована система методичної роботи в ЗВО.

Ефективними в розвитку педагогічної майстерності викладача також є: обговорення відкритих занять, їхнє взаємовідвідування, дискусії, тренінги, "круглі столи", діалоги-суперечки, семінари-практикуми, обговорення досягнень психолого-педагогічної теорії і практики, сучасних освітніх технологій, різновиди ігор, розроблення й обговорення авторських програм, науково-практичні конференції.

Професійне зростання, підвищення кваліфікації педагога – безперервний процес. Процес підвищення його кваліфікації не

обмежується якоюсь однією формою. Основним документом щодо підвищення кваліфікації освітян є "Порядок підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників", затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 800 [13].

Серед напрямів підвищення кваліфікації педагогів назвемо такі:

- розвиток професійних компетентностей – знання фахових методик, технологій;
- формування у здобувачів освіти спільних ключових компетентностей, умінь, визначених частиною першою ст. 12 Закону України "Про освіту";
- психолого-фізіологічні особливості здобувачів освіти певного віку, основи андрагогіки;
- створення безпечного й інклюзивного освітнього середовища, особливості (специфіка) інклюзивного навчання, забезпечення додаткової підтримки в освітньому процесі молоді з особливими освітніми потребами;
- використання інформаційно-комунікативних і цифрових технологій в освітньому процесі, включаючи електронне навчання, інформаційну та кібернетичну безпеку;
- мовленнєва, цифрова, комунікаційна, інклюзивна, емоційно-етична компетентність. Для керівників закладів освіти та їхніх заступників є напрям "Розвиток управлінської компетентності".

Суб'єкти підвищення кваліфікації:

- заклад освіти / його структурний підрозділ; наукова установа;
- інша юридична чи фізична особа, зокрема фізична особа – підприємець, що провадить освітню діяльність у сфері підвищення кваліфікації педагогічних та/або науково-педагогічних працівників.

Основними завданнями у підвищенні професійної компетентності педагогів є:

- формування методичного середовища або професійна взаємодія з колегами, тобто участь у колективних і групових інноваційних формах методичної роботи;
- формування гнучкої системи безперервної освіти педагога;

- створення інформаційно-освітнього простору з рівноправним доступом усіх педагогів до інформаційно-освітніх ресурсів;
- готовність до інноваційної діяльності, пріоритет освітніх технологій.

Професійна компетентність – це результат творчої професійної діяльності та інтегрований показник особистісно-діяльнісної сутності педагога.

Згідно з компетентнісним підходом у педагогіці вищої школи виділяють п'ять основних компонентів професійної педагогічної діяльності викладача вищої школи, що є основою його майстерності:

Когнітивно-психологічний компонент складається із професійних знань, вмінь і навичок. Окрім того сучасний викладач має володіти широким спектром педагогічних технологій і педагогічним менеджментом.

Соціальний компонент. Бути соціально компетентним викладачем – усвідомлювати значущість педагогічної діяльності, розуміти суть соціальних проблем, які існують у суспільстві та у світі.

Полікультурний – сучасний викладач повинен одночасно усвідомлювати себе носієм національних цінностей і мати планетарне мислення. За своєю природою – це новий погляд на світ, його проблеми, можливі шляхи їхнього розв'язання, боротьба за виживання людства.

Рис. 2.1.7. Компоненти професійної діяльності викладача ЗВО

Успішність та ефективність будь-якої діяльності залежить, насамперед, від правильно поставлених завдань.

Завдання для самоконтролю до теми 2

1. У чому відмінність між професійною спрямованістю педагога і його професійною компетентністю?
2. Що характерне для професійних знань педагога?
3. У чому суть педагогічних умінь викладача?

Завдання для самостійної роботи до теми 2

1. Проаналізувати етапи розвитку професійної спрямованості педагога.
2. Розкрити суть основних завдань підвищення професійної компетентності педагогів.
3. Охарактеризувати напрями підвищення кваліфікації педагогів.

Педагогічні завдання до теми 2

Педагогічне завдання 1

Пригадайте своїх шкільних учителів і назвіть, які рівні педагогічної майстерності ви помічали у їхній діяльності, які з них були б значущими під час підготовки викладачів ЗВО?

Елементарний рівень. У вчителя наявні лише окремі якості професійної діяльності. Найчастіше – це володіння знаннями для виконання педагогічної дії, володіння предметом викладання. Проте через брак спрямованості на розвиток учня, техніки організації діалогу продуктивність його навчально-виховної діяльності є невисокою.

Базовий рівень. Учитель володіє основами педагогічної майстерності: педагогічні дії гуманістично зорієнтовані, стосунки з учнями й колегами розвиваються на позитивній основі, добре засвоєно предмет викладання, методично впевнено та самостійно організовано навчально-виховний процес на уроці. Цього рівня, зазвичай досягають наприкінці навчання в закладі вищої освіти.

Досконалий рівень. Характеризується чіткою спрямованістю дій учителя, їхньою високою якістю, діалогічною взаємодією у спілкуванні. Педагог самостійно планує й організовує свою діяльність на тривалий проміжок часу, маючи головним завданням розвиток особистості учня.

Творчий рівень. Характеризується ініціативністю і творчим підходом до організації професійної діяльності. Учитель самостійно конструює оригінальні педагогічно доцільні прийоми взаємодії. Діяльність будує, спираючись на рефлексивний аналіз. Сформовано індивідуальний стиль професійної діяльності [15, с. 22–37, 32].

Педагогічне завдання 2

Обґрунтуйте поняття "педагогічна культура", "майстерність", "мистецтво", "професіоналізм" як взаємопов'язані категорії.

Справжній педагог повинен бути в постійному творчому пошуку, оскільки педагогічна майстерність – це своєрідний сплав особистої культури, знань і світогляду педагога, його всебічної теоретичної підготовки з досконалим володінням прийомами навчання та виховання, педагогічної технікою й передовим досвідом. Поняття "педагогічна культура", "майстерність", "мистецтво", "професіоналізм" – категорії взаємозумовлені, взаємопов'язані. Професіоналізм педагога виступає інтегративною категорією в освітньо-виховному процесі [16, с. 19].

Педагогічне завдання 3

Дайте своє визначення поняттю "авторитет". Обґрунтуйте, як авторитет педагога впливає на розвиток умінь і навичок студента.

Поняття "авторитет" означає загально призначене значення людини, її впливу на інших людей, підтримку її ідей і діяльності суспільною думкою, прояв поваги, довіри до неї, навіть віра в неї, у її розум, волю, моральність, здатність творити добро, віддати всі сили загальній справі.

Суть педагогічного авторитету – у постійному розвитку педагогом у собі громадської, творчої особистості, людяної, духовної, інтелектуальної [17, с. 35–36].

Контрольне тестування з теми 2

1. Етапи самовиховання:

- а) потреба в самовихованні, самопізнання, планування роботи над собою, реалізація програми, контроль;
- б) самопізнання, самореалізація;
- в) самопізнання, самовдосконалення.

2. Планування роботи над собою включає:

- а) програму самовиховання;
- б) самозобов'язання, особисті плани роботи над собою, програму самовиховання;
- в) особисті плани роботи над собою.

3. Алгоритм розвитку педагогічної майстерності вчителя:

- а) профпідготовка, профдіяльність, самоосвіта;
- б) навчання, самовдосконалення, саморозвиток;
- в) здобуття освіти, набуття досвіду, реалізація.

4. Стадії професійної спрямованості:

- а) становлення комплексу якостей, які виступають професійно значущими; формування стійкого інтересу до професійної діяльності; становлення комплексу якостей, які виступають професійно значущими;
- б) виявлення інтересу до професії; оволодіння основами педагогічної майстерності; формування стійкого інтересу; становлення комплексу професійно-значущих якостей;
- в) виявлення інтересу до професії як відображення потреби її набуття; формування стійкого інтересу до професійної діяльності; формування цілеспрямованості в оволодінні основами педагогічної майстерності.

5. Практичні вміння вчителя:

- а) мобілізаційні, інформаційні, розвивальні, орієнтаційні, перцептивні, комунікативні;
- б) ділові, інформаційні, орієнтаційні;
- в) інструктивні, ділові, перцептивні.

Ключі: 1а; 2б; 3а; 4в; 5а.

Семінарсько-практичне заняття 2

Опорні поняття: педагогічна майстерність, умови формування майстерності педагога, гуманістична спрямованість, професійна компетентність, педагогічні уміння, здібності, техніка, стадії форму-

вання майстерності, авторитет викладача, самовдосконалення, етапи та способи, педагогічна інтернатура, професійно-педагогічне самовдосконалення, напрями розвитку майстерності викладача, підвищення кваліфікації.

1. Визначте основні передумови ефективної діяльності викладача вищої школи. Охарактеризуйте вплив основних чинників розвитку особистості на ефективність підготовки фахівця в закладі вищої освіти.

2. Розкрийте основні вимоги ESCO (багатомовна класифікація європейських навичок, компетенцій, кваліфікацій і професій) до професії викладача.

Практичні завдання

- Розкрийте сутність основних функцій викладача ЗВО (наведіть приклади їхньої реалізації на вашій ОНП).
- Розкрийте ваше бачення сутності загальних компетентностей, що передбачені стандартом на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти".
- Проаналізуйте вимоги до кандидата й порядок проходження конкурсу на посаду викладача в КНУ імені Тараса Шевченка.
- Які педагогічні компетентності викладача вашого фаху ви вважаєте найважливішими? Чому?
- Порівняйте визначені педагогічні компетентності із програмними результатами навчання за вашою освітньою програмою.

3. Етапи професійного самовиховання викладача й розвитку педагогічної майстерності.

Практичне завдання

На основі аналізу нормативних документів (Національна доктрина розвитку освіти України в XXI ст., Положення про підвищення кваліфікації та стажування педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів тощо) охарактеризуйте найбільш ефективні на вашу думку напрями формування педагогічної майстерності викладача ЗВО.

Список джерел до теми 2

Основна

1. ESCO – багатомовна класифікація європейських навичок, компетенцій, кваліфікацій и професій. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://esco.ec.europa.eu/en/contact>

2. Артемова Л. В. Педагогіка і методика вищої школи : навч.-метод. посіб. / Л. В. Артемова. – Київ : Кондор, 2012.

3. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури / С. С. Вітвицька. – Київ : Центр навчальної спира, 2005.

4. Гузій Н. В. Основи педагогічного професіоналізму : навч. посіб. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004.

5. Дубасенюк О. А. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога. – Житомир : ЖДУ імені І. Франка, 2005.

6. Етичний кодекс університетської спільноти. Ухвалений на конференції трудового колективу КНУ імені Тараса Шевченка. Протокол № 2 від 27.12.2017р. / У кн. "Педагогіка вищої школи і педагогічна майстерність викладача" : хрестоматія / упоряд. В. А. Бугров, А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2022. – С. 477–479.

7. Закон України "Про вищу освіту". – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua

8. Закон України "Про освіту". – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua

9. Закон України "Про повну загальну середню освіту". – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua

10. Кайдалова Л. Г. Педагогічна майстерність викладача : навч. посіб. / Л. Г. Кайдалова, Н. Б. Щокіна, Т. Ю. Вахрушева. – Харків : НФаУ, 2009. – С. 26.

11. Марушкевич А. А. Педагогіка : підручник / А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2019.

12. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті / У кн. "Педагогіка вищої школи і педагогічна майстерність викладача" :

хрестоматія / Упоряд. В. А. Бугров, А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2022. – С. 503.

13. Порядок підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників затверджений Постановою КМУ від 21.08.2019. № 800.

14. Професійний стандарт на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти". – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://cutt.us/VBUpf>

Додаткова

Вітвицька С. С. Формування та розвиток педагогічної майстерності вчителя засобами самовиховання // Формування та розвиток педагогічної майстерності й творчого потенціалу вчителя як домінуючих складових педагогічної дії: теорія і практика. Збірник наукових статей ; за заг. ред. Л. В. Корінної. – Житомир, 2017. – С. 22–37.

Естетичні основи розвитку педагогічної майстерності викладачів вищих педагогічних навчальних закладів : метод. реком. / Упоряд. О. Кутова. – Київ : ІПОД НАПН України, 2013. – С. 19.

Основи педагогічної майстерності: модульно-рейтинговий підхід / Автор-упорядник О. І. Кіліченко. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 35–36.

Пам'ятка норм етичної поведінки для учасників освітнього процесу КНУТШ, введено в дію наказом ректора від 10.11.2021. № 897-32 <https://www.knu.ua/pdfs/official/Memo-of-norms-of-ethical-behavior-in-/University.pdf>

Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. Ф. Кривонос та ін. – 2-ге вид., допов. і переробл. ; за ред. І. А. Зязюна. – Київ : Вища школа, 2004.

Педагогічна творчість і майстерність : хрестоматія / упоряд. Н. В. Гузій. – Київ : ІЗМН, 2000.

Сисоєва С. О. Освіта в сучасному світі / С. О. Сисоєва // Збірник наукових праць. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції "Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти". 15 грудня 2010 р. – Київ : КУ імені Бориса Грінченка, 2010. – С. 5–10.

Теслюк В. М. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. / В. М. Теслюк, П. Г. Лузан, Л. М. Шовкун. – Київ : ДАККиМ, 2010.

ТЕМА 3. ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНІКА ВИКЛАДАЧА

3.1. Поняття педагогічної техніки викладача та її основні компоненти.

3.2. Внутрішня техніка, її структура.

3.3. Зовнішня техніка.

3.4. Шляхи вдосконалення педагогічної техніки.

3.1. Поняття педагогічної техніки та її основні компоненти

Педагогічна техніка викладача – сукупність раціональних засобів, умінь та особливостей його поведінки, спрямованих на ефективну реалізацію обраних ним методів і прийомів роботи.

Педагогічна техніка передбачає наявність специфічних засобів, умінь, особливостей поведінки педагога: високу культуру мовлення; здатність володіти мімікою, пантомімікою, жестами; уміння одягатися, стежити за своїм зовнішнім виглядом; уміння керуватися основами психотехніки (розуміння педагогом власного психічного стану, уміння керувати собою); здатність до "бачення" внутрішнього стану студентів і впливу на них.

Уміле володіння педагогічною технікою запорука успішного опанування таких загальних компетенцій викладача, як володіння комунікативними навичками, здатність проявляти емпатію, здатність мотивувати людей і рухатися до спільної мети, діяти на основі етичних міркувань (мотивів), здатність проявляти толерантність і повагу до культурної різноманітності, здатність діяти соціально відповідально та свідомо [6].

Професійний стандарт вимагає, щоб у педагога була сформована емоційно-етична компетентність – здатність усвідомлювати особисті відчуття, почуття й емоції, потреби, керувати власними емоційними станами, здатність конструктивно та безпечно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу. Це вимагає від педагога знати різновиди та інтенсивність почуттів й емоцій, причини їхніх появ, сучасні форми, методи, технології та засоби навчання, що сприяють розвитку власної уваги,

саморегуляції, подолання стресу, керування емоціями, порозумінню, методи ведення діалогу та полілогу, усвідомленого та емпатійного слухання, ненасильницької та безконфліктної комунікації, культуру діалогу. Педагог мусить уміти використовувати способи самозбереження психічного здоров'я, запобігання професійному вигоранню, керування власними емоціями; конструктивно реагувати на стрес, конфліктні ситуації, сприяти порозумінню, застосовувати в освітньому процесі практики концентрації уваги, усвідомленого емоційного реагування; організовувати діалог і полілог з учнями й іншими учасниками освітнього процесу, поважаючи права людини та суспільні цінності; застосовувати в обговоренні освітніх, соціальних і життєвих проблем методики усвідомленого та емпатичного слухання, ненасильницької та безконфліктної комунікації; запобігати конфліктам в освітньому процесі [2].

Педагогічна техніка включає *внутрішню й зовнішню*:

Перша група пов'язана з умінням керувати своєю поведінкою:

- 1) техніка володіння своїм організмом (мімікою, пантомімікою);
- 2) техніка керування емоціями, настроєм для зняття зайвого психічного напруження, збудження творчого самопочуття;
- 3) техніка опанування умінням соціальної перцепції (техніка керування увагою, увагою);
- 4) техніка мовлення (керування диханням, дикцією, гучністю, темпом мовлення).

Друга група пов'язана з умінням вплинути на особистість зокрема й колектив у цілому:

- 1) техніка організації контакту;
- 2) техніка управління педагогічним спілкуванням;
- 3) техніка організації колективних творчих справ тощо.

Складники першої і другої груп педагогічної техніки спрямовані або на організацію внутрішнього самопочуття педагога, або на вміння це почуття адекватно виявити зовні.

Педагогічна техніка – уміння використовувати власний психофізичний апарат як інструмент виховного впливу; володіння комплексом прийомів, який допомагає викладачеві глибше, яскравіше, талановитіше виявити себе й досягти успіхів у роботі

Внутрішня техніка викладача – створення внутрішнього переживання особистості, психологічне настроювання на майбутню діяльність через вплив на розум, волю й почуття

уміння педагога керувати своєю поведінкою

- техніка володіння своїм організмом (міміка, пантоміміка);
- керування емоціями, настроєм (зняття зайвого психічного напруження, збудження творчого самопочуття);
- уміння соціальної перцепції (техніка керування увагою, увагою);
- техніка мовлення (керування диханням, дикцією, темпом мовлення).

Зовнішня техніка викладача – втілення внутрішнього переживання особистості викладача у його тілесній природі: міміці, голосі, мовленні, рухах, пластиці

уміння впливати на особистість і колектив

- ✓ техніка організації контакту;
- ✓ управління педагогічним спілкуванням;
- ✓ організація виховних справ тощо.

Рис. 3.1.1. Структура педагогічної техніки

3.2. Внутрішня техніка викладача, її структура

Рис. 3.2.1. Структура внутрішньої техніки викладача

До *внутрішньої техніки викладача* належать: регуляція емоційної сфери, регуляція вольової сфери, саморегуляція.

Регуляція емоційної сфери полягає у формуванні емоційної стійкості у професійній діяльності: вихованні доброчисливості, дотриманні естетики одягу тощо.

Регуляція вольової сфери включає збудження активності в напрямі досягнення мети діяльності, гальмуванні дій, які не збігаються з власними переконаннями.

Комплексна система саморегуляції проявляється у самонавіюванні, що задіює і емоції, і волю, і свідомість людини.

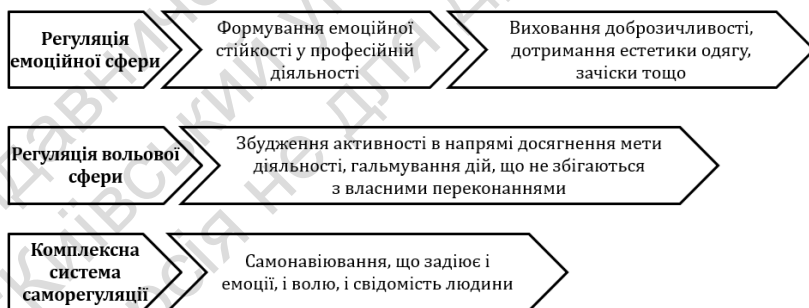

Рис. 3.2.2. Компоненти структури внутрішньої техніки викладача

Викладач у своїй професійній діяльності має:

- демонструвати впевненість, обізнаність з інформацією, яку подає студентам;

- здатність переконливо доносити її до студентів, реагувати на їхні запитання, давати вичерпні відповіді тощо і, водночас бути оптимістом.

Педагог повинен уміти:

- зберігати працездатність, володіти ситуаціями для забезпечення успіху в діяльності та збереження свого здоров'я. Для цього важливо працювати над виробленням такого синтезу якостей і властивостей особистості, які дадуть змогу впевнено, без зайвого емоційного напруження здійснювати свою професійну діяльність:

- впевненості в собі як у викладачі, відсутності страху перед студентами;
- умінні володіти собою, відсутності емоційного напруження;
- наявності вольових якостей (цілеспрямованості, самовладання, рішучості).

**Компоненти
психологічної
стійкості викладача
(внутрішня техніка)**

- позитивне емоційне ставлення викладача до себе, студентів, праці;
- педагогічний оптимізм;
- впевненість у собі як у викладачеві, відсутність страху перед студентами;
- уміння володіти собою, відсутність емоційного напруження;
- наявність вольових якостей (цілеспрямованість, самовладання, рішучість).

- позитивне ставлення до студентів;
- спілкування з природою;
- музикотерапія;
- бібліотерапія;
- заняття спортом;
- працетерапія;
- танцювальна терапія;
- почуття гумору;
- естетика зовнішнього вигляду;
- оптимістичне світобачення.

**Основні джерела
емоційної стійкості
викладача**

Рис. 3.2.3. Компоненти й основні джерела психологічної стійкості викладача

Усі ці якості характеризують психологічну стійкість у професійній діяльності. Основа професійної діяльності – позитивне емоційне ставлення до себе, студентів, педагогічної праці. Саме позитивні емоції активізують і надихають педагога, надають

йому впевненості, сповнюють його почуттям радості, позитивно впливають на стосунки зі здобувачами освіти й колегами. Негативні емоції гальмують активність, дезорганізують поведінку і діяльність, викликають тривогу, страх, підозру.

Одним зі способів регуляції самопочуття викладача є вплив на емоційну сферу, прагнення дотримуватися мажорного тону, виховуючи в собі доброзичливість і оптимізм, набуття "м'язової радості" у фізичних діях, створення зон захисного збудження (бібліотерапія, музикотерапія тощо), здатність грати.

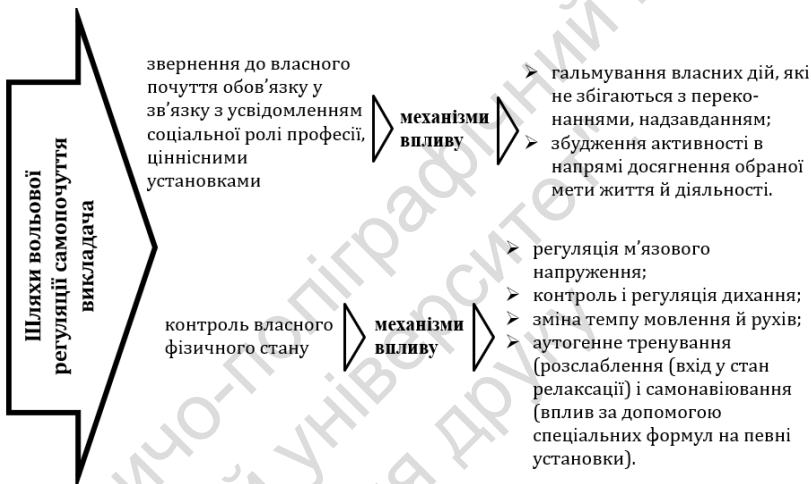

Рис. 3.2.4. Шляхи вольової регуляції самопочуття викладача

Інший шлях вольового впливу на самопочуття викладача полягає в контролюванні власного фізичного стану. Глибину емоційних переживань ми змінюємо, впливаючи на їхній зовнішній вияв. Кожен із нас може контролювати м'язове напруження, темп рухів, мовлення, дихання, а їхня зміна автоматично впливає на психічний стан. Це можна здійснювати за допомогою таких прийомів:

- регуляція м'язового напруження;
- контроль за диханням, зниження його темпу, збільшення глибини;
- зміна темпу мовлення й рухів;
- аутогенне тренування, самонавіювання.

3.3. Зовнішня техніка викладача

Важливою у професійно-педагогічній діяльності викладача є *зовнішня техніка*. Опанування нею особливо важливо для формування його соціальної компетенції: здатність до міжособистісної взаємодії, роботи в команді, спілкування з представниками інших професійних груп різного рівня а також психологічної компетентності, емоційно-етичної компетентності, компетентності педагогічного партнерства.

Компонентами *зовнішньої техніки викладача* є *вербальні (мовні) і невербальні засоби*.

До *невербальних засобів* впливу належать:

- статична експресія (зовнішній вигляд): фізіономіка (типовий вираз обличчя, фігура, постава); артефакти (одяг, зачіска, прикраси, макіяж); система запахів (природні і штучні);

- динамічна експресія: кінетика (комунікативно значущі рухи); виражальні рухи (міміка, жести, пантоміміка, постава, поза хода); контакт очей (спрямованість, частота контакту, тривалість); вербальні дії (дії з предметами, тілесні рухи – почісування, потирання рук); тактику (дотики, потискування, поплескування, поглажування); проксемика (організація міжособистісного простору); звукова експресія; проксодика (тембр, темп, висота, гучність голосу, акцент, наголоси); екстралінгвістика (сміх, плач, паузи, покашлювання, позіхання тощо).

До засобів *зовнішньої педагогічної техніки* належать також *переконування й навіювання*.

Переконування – передбачає цілеспрямований вплив на свідомість студента з метою формування в нього позитивних морально-психологічних рис, спонукання до суспільно корисної діяльності або подолання негативної поведінки. Педагог, звертаючись до свідомості, почуттів і досвіду студентів, ставить за мету формувати свідоме ставлення до дійсності, до змісту й норм поведінки.

Переконання як результат педагогічного впливу – це міцні, засновані на певних принципах життєві позиції людини, система поглядів, підтверджених досвідом. Це складова світогляду вихованця, яка виступає важливим мотивом його діяльності, стимулюючи внутрішню активність особистості студента.

Елементи зовнішньої техніки викладача

вербальні
(мовні),
невербальні

засоби

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ

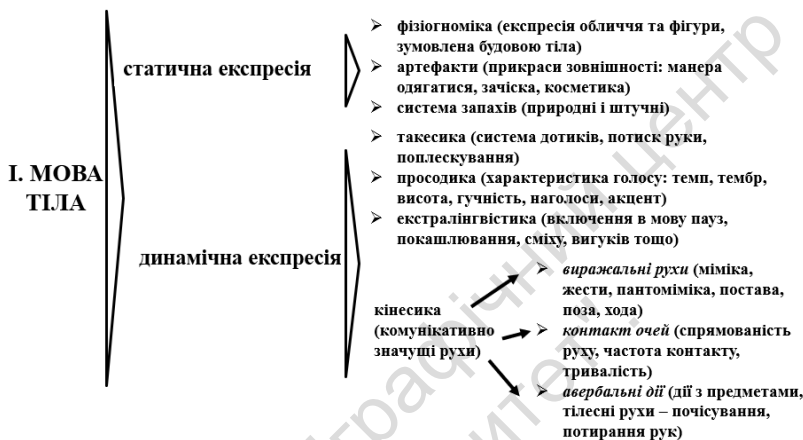

Рис. 3.3.1. Компоненти зовнішньої техніки викладача (Мова тіла)

II. МІЖСОБИСТІСНИЙ
ПРОСТІР
(проксемика)

дистанція;
взаємне розміщення у спілкуванні

III. ЧАСОВІ
ХАРАКТЕРИСТИКИ
И СПІЛКУВАННЯ

час спілкування;
запізнення;
затримки дій

Рис. 3.3.2. Компоненти зовнішньої техніки викладача (міжособистісний простір, часові характеристики)

До засобів зовнішньої педагогічної техніки належать також переконування й навіювання.

Переконування – передбачає цілеспрямований вплив на свідомість студента з метою формування в нього позитивних

морально-психологічних рис, спонукання до суспільно корисної діяльності або подолання негативної поведінки. Педагог, звертаючись до свідомості, почуттів і досвіду студентів, ставить за мету формувати свідоме ставлення до дійсності, до змісту й норм поведінки.

Переконання як результат педагогічного впливу – це міцні, засновані на певних принципах життєві позиції людини, система поглядів, підтверджених досвідом. Це складова світогляду вихованця, яка виступає важливим мотивом його діяльності, стимулюючи внутрішню активність особистості студента.

У педагогічній практиці переконувальний вплив за допомогою слова використовується в таких формах: розповідь, роз'яснення, доведення, бесіда, лекція. Кожна з названих форм словесного повідомлення повинна відповідати загальним вимогам до переконування:

а) зміст і форма переконування мають враховувати рівень вікового й індивідуального розвитку особистості;

б) воно повинне бути логічним, послідовним, максимально доказовим;

в) переконування повинно містити як узагальнені положення (принципи і правила), так і конкретні факти, приклади;

г) переконуючи інших, педагог повинен сам глибоко вірити в те, що він повідомляє.

Застосування переконування з метою перевиховання, формування нових поглядів і ставлень може здійснюватися через створення спеціальних ситуацій: ситуації несподіваності, ситуації вибору, ситуації подолання труднощів, ситуації конфлікту між дітьми.

Навіювання або сугестія (від лат. *підказка*) – це психічний вплив однієї особи на іншу чи групу осіб, розрахований на некритичне сприйняття і прийняття слів, висловлених у них думок і волі.

Навіювання – надзвичайно складне явище, яке вивчається багатьма науками. Навіювання в педагогічному процесі досліджується як спосіб впливу на особистість, вивчаються можливості його широкого використання, умови досягнення ефекту в розвитку особистості. Виокремився напрям у педагогіці – сугестопедія.

У навіюванні беруть участь "сугестор" (той, хто навіює) і "сугеренд" (той, на кого спрямований навіювальний вплив). У його змісті – три основні взаємопов'язані елементи: процесуальний (прийняття впливу тим, на кого спрямоване навіювання), операційний (навіювальний вплив), результативний (реакції у відповідь на вплив).

Основним засобом сугестивного впливу є слово. За допомогою слова ми можемо викликати у студента почуття бадьорості або страху, радості або пригнічення, віри в себе або зневіри, інтересу чи нудьги, довіри чи підозри.

Навіювання відрізняється зниженою аргументацією. Сугестор вводить у психіку сугеренда певні установки, спрямовані на зміну психічної діяльності, які сприймаються сугерендом за зниженого рівня усвідомлення та критичності і стають його внутрішньою установкою.

До факторів ефективності педагогічного навіювання належать: ставлення педагога до того, що він навіює, впевненість у здійсненні навіювання; зміст навчального матеріалу; ставлення студентів до викладача; урахування педагогом вікових і індивідуальних особливостей студентів; володіння технікою навіювання; створення умов для реалізації певних якостей, які навіюються.

Навіювання буває довільне й мимовільне.

Довільне навіювання – цілеспрямований і свідомо організований психологічний вплив, за яким сугестор знає, що й кому він хоче навіяти та відповідно до цього добирає прийоми навіювання.

За мимовільного навіювання викладач не ставить перед собою мету навіяти студенту ту чи іншу думку, дію, вчинок тощо, але його зауваження всупереч бажанням можуть викликати небажані стани. Мимовільно можна формувати й позитивні якості особистості.

За способом впливу навіювання поділяється на пряме і непряме. За прямого навіювання викладач прямо й відкрито закликає студента здійснити певний крок або утриматися від нього.

Непряме педагогічне навіювання розраховане також на беззаперечне прийняття інформації, але саме повідомлення педагога подається не в наказовій (імперативній) формі, а у вигляді розкриття факту чи опису якогось випадку, які приймаються студентами, впливають на їхню поведінку поза волею і критикою.

Самонавіювання, як вид навіювання, являє собою свідоме само-регулювання власного організму шляхом промовляння (вголос чи подумки) словесних формул, спрямованих на вироблення установок для певного психічного стану чи для конкретної дії.

Переконування й навіювання часто настільки тісно пов'язані між собою, що їх не можна чітко диференціювати.

Загальні риси переконування й навіювання:

- основним засобом впливу як під час переконування, так і у процесі навіювання є слово;
- за результатами впливу в більшості випадків важко розрізнити, чи є відповідний акт поведінки вихованця наслідком навіювання чи наслідком переконуючого впливу.

Переконування і вербальне (словесне) навіювання взаємозалежні й часто виступають як єдиний, комплексний засіб впливу на психіку людини. Основну відмінність переконування від навіювання можна вважати умовною, тому що в будь-якому випадку слово діє як на свідомість, так і на почуття.

Отже, завдання викладача під час організації комунікативного впливу чітко визначити ступінь впливу й підібрати відповідні засоби, що роблять його переконування значним, а навіювання – переконуючим.

Переконування передбачає звернення передусім до свідомості людини з опорою на її почуття й досвід із метою формування в неї свідомого ставлення до норм поведінки, іншими словами – зміни поглядів, зняття перепон для надходження нової інформації.

Навіювання – це звернення до неусвідомлюваної сфери психіки. Мета його – формування установок до дії. Отже, завдання цих способів комунікативного впливу різні – формування поглядів, переконань і створення установок. Механізми процесів переконування й навіювання також відмінні.

В основу переконування покладено логіку доведення, що збуджує критичність сприймання, зумовлює свідоме осмислення проблеми. Механізм навіювання – підказка, яка спирається на потреби та спонукає людину до дії. Це стає можливим за умови довіри, яка знижує критичне ставлення до інформації.

У роботі викладача способи переконування й навіювання нерідко підкріплюють один одного. Переконуючи студентів у

важливості дотримання зразкової поведінки, викладач наводить яскраві факти, які своєю сугестивною виразністю впливають на установки студентів (тут навіювання постає як складовий елемент переконувannya).

Вплив на людину шляхом переконання й навіювання водночас – тонка та відповідальна справа. Д. Карнегі наголошував на дотриманні певних правил кожною людиною, насамперед, педагогом.

Назвемо найважливіші з них:

- переконуючи – уникати суперечок;
- дотримуватися дружнього тону;
- давати співрозмовникові можливість висловлювати власну думку;

- дивитися на речі очима співрозмовника, щоб зрозуміти його;
- спиратися на благородні мотиви співрозмовника;
- яскраво драматизувати пропоновані ідеї.

Тривалий час роль навіювання в педагогічному процесі не визнавалася. Однак, поряд із переконанням як методом педагогічного впливу, елемент навіювання має місце практично в будь-якому акті педагогічної взаємодії. Правильно організоване навіювання опосередковано стимулює свідому активність учнів. Різні види навіювання збагачують арсенал засобів педагогічного впливу, дають педагогу можливість найбільш тонко і тактовно здійснювати індивідуальний підхід до студентів. Тому педагог не повинен ігнорувати цей метод впливу, зневажати їм.

Загальними умовами ефективності педагогічного навіювання є: зміст навчального матеріалу; атмосфера, у якій відбувається навіювання; ставлення самого педагога до того, що він навіює; впевненість в успіху навіювання; ставлення студентів до педагога; урахування вікових особливостей, індивідуальних якостей і стану молодих людей на момент навіювання; володіння педагогом технікою навіювання; створення умов для реалізації обумовлених навіюванням якостей.

Залежно від наявності чи відсутності у сугестора мети й усвідомленого застосування зусиль для її досягнення вирізняють: а) навмисне і б) ненавмисне навіювання. Під час навмисного навіювання педагог цілеспрямовано та свідомо організовує психологічний вплив для досягнення поставленої мети.

Ненавмисне навіювання відбувається тоді, коли педагог не ставить собі за мету навіяти певну думку, дію, вчинок. Часто він не усвідомлює, що звичні, стереотипні звертання до одного й того самого студента мають сильний навіювальний вплив.

Педагог, який добре усвідомлює мету педагогічного впливу, реалізує її і через переконання, і через навіювання. Найчастіше навмисне навіювання виявляється в окремих репліках педагога на адресу студентів: ("добре", "молодець", "у тебе помітні успіхи"), у доброзичливому, підбадьорливому погляді, посмішці, в інтонації голосу, нарешті, у зовнішньому вигляді викладача: його зібраності, підтягнутості, оптимістичному настрої, мажорності відносин з учнями.

Самонавіювання також буває навмисним і ненавмисним. У першому випадку людина свідомо докладає зусиль для коригування небажаних якостей, у другому – здійснює це неусвідомлено.

За результатами навіювальний вплив може бути: а) позитивним і б) негативним. У процесі негативного навіювання свідомо чи неусвідомлено, навмисно чи ненавмисно людині "прищеплюються" негативні психологічні якості, властивості й стани (занижена самооцінка, необов'язковість тощо).

Самонавіювання також може бути і позитивним, і негативним. У першому випадку особистість формує в себе позитивні якості, мобілізує сили та здібності; у другому, потрапляючи під тиск ситуації, "переконує" себе в домінуванні негативних якостей.

Розглянемо форми навіювання, які найчастіше зустрічаються в педагогічній практиці. Досить типовим, особливо для шкіл, є використання навмисного відкритого навіювання (яке також називають прямим навіюванням), що реалізується через такі форми, як команди. Накази й установки, що навіюють, сприяють виробленню в тих, хто навчається, дій, що виконуються автоматично, тобто без контролю свідомості. У цьому разі студенти ніби цілком довіряють викладачу щодо доцільності здійснення необхідних дій. Подібні словесні впливи, розраховані на автоматизм виконання, широко використовуються у спорті, іграх, ситуаціях наведення порядку ("устати", "кроком руш" тощо), лаконічних наказах, які застосовують педагогом для дисциплінування студентів. Однак, треба пам'ятати, що

командні накази як особливі форми вербального впливу, виражені в короткій формі, беззастережно виконуватимуться лише тоді, коли вони не суперечать сформованим традиціям чи чинним нормативним указівкам.

Навіювальне наставляння здійснюється у вигляді лаконічних фраз – так званих формул навіювання. Наприклад, педагог хоче домогтися, щоб у студента сформувалася позитивна установка на виконання поставлених завдань. Водночас педагог не мотивує свої розпорядження, рекомендації, а саме навіює певний спосіб дій і поведінки.

Найважливішим способом психологічного впливу у спілкуванні є переконання. Переконання – це аргументований, свідомий словесний доказ власних ідей, думок, вчинків. Переконання лише тоді діє, коли спирається не лише на слова, а й на справи, емоції, ефекти зараження, навіювання й наслідування. Ті педагоги, які вміло користуються під час спілкування зі студентами всім набором психологічних механізмів, досягають великих успіхів у своїй діяльності.

На основі вивчення соціально-психологічної теорії та педагогічного досвіду спілкування переконання й навіювання вирізняють як два основні способи комунікативного впливу. Кожен із них має свою специфіку. Для того, щоб переконання, як метод взаємодії, було максимально дієвим, воно має задовольняти певні вимоги:

- зміст і форма переконання повинні відповідати рівню вікового розвитку особистості;
- переконання повинно будуватися з урахуванням індивідуальних особливостей особистості; необхідно знати її справжню життєву позицію;
- переконання повинні містити як узагальнені положення (принципи і правила), так і конкретні факти, приклади; значною є роль наочно-образного матеріалу;
- під час переконання часто виникає необхідність аналізувати факти поведінки, які однаково відомі співрозмовникам; це допомагає паралізувати можливі сумніви як щодо дійсності самого факту, так і в істинності висунутого загального положення;

- переконуючи інших, педагог повинен глибоко вірити в те, що він повідомляє.

Велике значення має аргументованість, доказовість висунутих положень, схвильованість педагога, його переконаність у правильності своїх слів, готовність захищати свої погляди. Це виражається в словах яскравих, надихаючих, що захоплюють увагу слухачів, що хвилюють їх, що запам'ятовуються надовго.

Переконання досягає мети, якщо воно сприймається слухачем вільно, без силового натиску з боку того, хто переконує. Результативність переконання залежить також від слів і вчинків педагога. Неприпустима розбіжність слова і справи.

Переконання й навіювання часто настільки тісно пов'язані між собою, що їх не можна чітко диференціювати.

Отже, переконання та вербальне (словесне) навіювання взаємозалежні й часто виступають як єдиний комплексний засіб впливу на психіку людини. Переконання повинно мати навіювальний характер, так само як і навіювання повинно підготувати ґрунт для переконання. Основну відмінність переконання від навіювання можна вважати умовною, тому що в будь-якому разі слово діє як на свідомість, так і на підсвідомість, і на почуття. Та сама думка може висловлюватися й у вигляді переконливого впливу, і у вигляді навіювання, оскільки крім словесної форми, що виражає зміст інформації, у контексті завжди реалізуються компоненти педагогічної діяльності, які можуть підсилити чи послабити цей зміст.

Отже, завдання викладача в організації комунікативного впливу на студента – чітко визначити ступінь впливу і підібрати відповідні засоби, що роблять його переконання значущим, а навіювання – переконливим.

Опановуючи зовнішню педагогічну техніку викладач повинен: навчитись читати по обличчю; удосконалювати поставу, ходу, міміку; творчо підходити до виконання будь-яких видів роботи; удосконалювати навички у сфері психології спілкування; докладати зусиль до власного інтелектуального зростання; розвивати здатність до аналітичної діяльності; удосконалювати психотехніку; розвивати рефлексію тощо.

3.4. Шляхи вдосконалення педагогічної техніки викладача

Удосконалюючи педагогічну техніку викладач має зважати на свою педагогічну інтуїцію, оскільки вона розвивається у процесі накопичення професійного досвіду на основі рівня духовності, що сприяє гармонійним взаємовідносинам зі студентами. Найдіяльнішими засобами педагогічної інтуїції є добрі справи, привітні слова, благі думки.

Близькою до педагогічної інтуїції є *емпатія*, яка допомагає відчувати настрій іншої людини, щиро радіти успіхам студентів, постійно співчувати і співпереживати їм. *Емпатія розуміють, як здатність до сприйняття та розуміння емоцій, думок і потреб співрозмовника*, а також до побудови ефективного взаєморозуміння. Формування емпатії важливо для успішної комунікативної діяльності викладача.

Дослідники емпатії виділяють кілька компонентів емпатії, зокрема:

- афективна емпатія: це стосується емоційної реакції, яку люди відчувають на почуття інших. Це означає ділитися емоціями інших і відчувати те, що вони відчувають.
- когнітивна емпатія: це передбачає розуміння трактувань інших і здатність бачити речі з їхнього погляду. Це передбачає здатність сприймати погляди іншої людини й розуміти її думки, почуття та мотивацію.
- поведінкова емпатія: це стосується дій, які люди здійснюють у відповідь на почуття інших. Це передбачає реагування на емоції інших у спосіб, який є доречним і підтримує його.
- соматична емпатія: це включає відчуття фізичного відчуття у відповідь на емоції інших. Це може включати відчуття фізичного болю або дискомфорту, коли інші відчувають те саме. [15, р. 23–34].

Ці компоненти емпатії часто взаємопов'язані та працюють разом, щоб допомогти викладачеві зрозуміти емоції студентів і реагувати на них.

У педагогіці вищої школи емпатія розглядається як критичний компонент ефективного викладання та навчання, оскільки

вона може поліпшити стосунки між студентом і викладачем, сприяти ефективному спілкуванню та співпраці, позитивному соціальному й емоційному розвитку студентів.

Важливим є вироблення в педагога культури взаємоспілкування зі студентами: здатність прислухатися до їхніх думок; забувати на роботі про свої негаразди; виробляти в собі терпимість.

Однією з найважливіших особистісних якостей педагога є комунікабельність як уміння налагоджувати контакти, здатність до конструктивного та взаємозбагачувального спілкування з іншими людьми. Серед ключових рис комунікабельності – вироблення в собі товариськості, тренування врівноваженості, емоційної стійкості та самовладання.

Удосконалюючи педагогічну техніку викладачеві варто навчитись застосовувати додаткові можливості: *фантазування* (здатність творчого уявляти, вигадувати), *імпровізацію* (оперативне оцінювання ситуації і прийняття рішення відразу) тощо. Він повинен проявляти артистизм, задіюючи такі компонентами педагогічної техніки як практично-дієве (характеризується кмітливістю, здогадливістю і швидкістю вирішення педагогічних завдань), наочно-образне (дозволяє більш багатогранно й урізноманітнено відображати об'єктивну реальність) і словесно-логічне мислення (пов'язане з наочно-образним мисленням у плані об'ємності сприйняття, але відрізняється більшою абстрактністю).

Викладачеві важливо розвивати такі види пам'яті: зорова, слухова, рухова. Вони взаємопов'язані між собою і сприяють розвитку сенсорних умінь (зору, слуху, сприйняття часу й руху).

Кажучи про зовнішню техніку, до якої належить мова (діалогічна й монологічна), можна сказати, що це основний засіб вербального комунікативного зв'язку між викладачем і студентом, який органічно поєднується з невербальною й авербальною комунікаціями (авербальна комунікація – почісування та потирання рук тощо). Невербальну комунікацію називають пантомімікою (пантоміміка означає рухи тіла, рук і ніг, м'язів обличчя). Характеризуючи вербальний взаємозв'язок викладача зі студентами, потрібно відзначити, що найбільш поширеною є діалогічна й монологічна мова. Діалогічна мова здебільшого ситуативна, тому що залежно від певної ситуації відбувається

діалог між викладачем і студентом. Найпоширенішими формами монологічної мови в навчанні є розповідь і пояснення.

Організація спілкування зі студентами має включати мотивування теми заняття для реалізації позитивних установок, пошукові завдання, евристичні бесіди, створення проблемних ситуацій тощо.

- ✓ навчитися диференціювати й адекватно інтерпретувати невербальну поведінку інших людей, розвивати вміння соціальної перцепції, розуміти мову тіла, часу, простору у спілкуванні;
- ✓ прагнути розширити особистісний діапазон різних засобів, шляхів, тренувальних вправ (розвиток постави, ходи, міміки, організації простору, візуального контакту) і самоконтролю зовнішньої техніки;
- ✓ домагатися того, щоб використання зовнішньої техніки відбувалося органічно із внутрішнім переживанням як логічне продовження педагогічного завдання, думки й почуття викладача

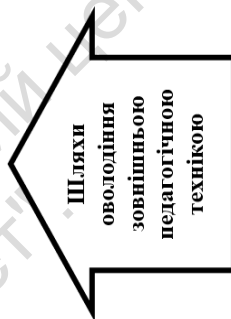

Рис. 3.4.1. Шляхи оволодіння зовнішньою педагогічною технікою

З розвитком педагогіки та психології як науки і практичної діяльності поряд із поняттям "педагогічна техніка", яке відображає лише суб'єктивні особливості освітнього процесу (контроль педагога за своїми емоціями, настроєм, поведінкою, перцептивно-чуттєвим сприйняттям зовнішніх предметів, технікою мовлення) стали використовувати і термін "педагогічна технологія" (знання про майстерність), який стосується проблем планування й організації освітнього процесу. Педагогічна технологія – комплекс знань, умінь і навичок, необхідних викладачеві для розв'язання стратегічних, тактичних, а також процедурних завдань під час освітнього процесу. Педагогічна технологія є описом системи дій викладача та студентів, які варто виконати для оптимальної реалізації навчального процесу.

Особливо актуальним у формуванні сучасного викладача є фахові знання. Кожен педагог має володіти системою знань із

дисципліни, що викладається. Важливим є те, що він має постійно оновлювати свої знання, займатися самоосвітою. Самоосвіта має включати такі аспекти: читання літератури з фаху; слідування за теле- і радіопередачами та новинами; робота з електронними джерелами інформації, зокрема робота в інтернеті. В іншому випадку, у час коли студенти мають доступ до всіх цих інформаційних джерел, педагог втратить свій авторитет у їхніх очах у разі своєї необізнаності. Звичайно, викладач має бути всебічно розвинутою особистістю й окрім фахової інформації йому необхідно цікавитися процесами, які відбуваються в сучасному суспільстві та світі, розвивати творчі, етичні та естетичні смаки.

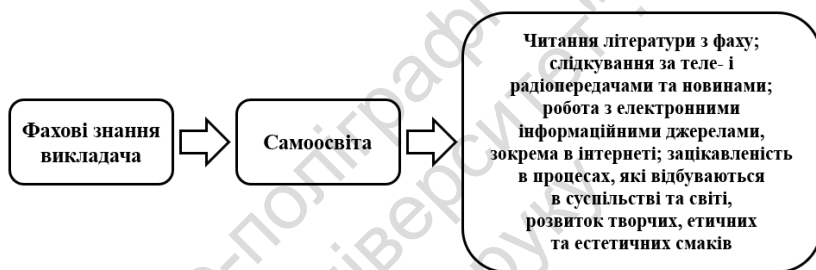

Рис. 3.4.2. Аспекти самоосвіти викладача

Також із розвитком техніки викладачі мають змогу уникнути незручностей під час перенесення різного роду схем і таблиць на дошку, заощадити час і приділити більшу увагу принципу дії чи закономірностям, що, безумовно, показує майстерність педагога на високому рівні. Сюди ж необхідно віднести обізнаність викладача з роботою сучасних програм, що дозволяє їм легко показати студентам зв'язок "абстрактної" теорії із її практичним застосуванням.

Також викладачам необхідно активно розвивати в собі креативність і творчість. Це дозволить представляти складні явища й об'єкти в легшому для сприйняття вигляді, знаходити різні підходи до розв'язання певної проблеми.

Завдання для самоконтролю до теми 3

1. Про що свідчить педагогічна техніка конкретного викладача?
2. Розкрити структуру внутрішньої техніки педагога.
3. Проаналізувати компонентами зовнішньої техніки викладача.

Завдання для самостійної роботи до теми 3

1. Розкрити власне бачення шляхів оволодіння викладачем педагогічною майстерністю.
2. Навести і проаналізувати приклади підвищення викладачем педагогічної майстерності шляхом самоосвіти.
3. Проаналізувати окремі джерела емоційної стійкості педагога.

Педагогічні завдання до теми 3

Педагогічне завдання 1

Які елементи професійної майстерності педагога ви можете характеризувати як найбільш дієві в умовах воєнного стану? Обґрунтуйте свою позицію.

С. Русова акцентувала увагу на необхідності володіння педагогами такими вміннями: активне слухання, увага й увага, психологічна ідентифікація тощо. Вона вважала, що вихователів доводиться бути досить діяльним, майстерно володіти словом, висловлюватися зрозуміло, чітко, голосно, добре поставленою мовою ... [9, с. 42].

Педагогічне завдання 2

Доберіть тлумачення "професійна компетентність" із різних джерел і здійсніть порівняльний аналіз.

Професійна компетентність ... – інтегроване професійно особистісне утворення, у якому внутрішні ресурси людини, її особисті якості та здібності розглядаються як джерело і критерії ефективної предметної діяльності у системі освіти [10, с. 10–11].

Педагогічне завдання 3

Проаналізуйте нижче наведений текст про систему педагогічних здібностей. Які з них вам здаються найбільш затребуваними у професійній діяльності викладача?

Систему педагогічних здібностей утворюють такі здібності:

дидактичні – здібності передавати навчальний матеріал доступно, зрозуміло, викликати активну самостійну думку, організовувати самостійну діяльність, керувати пізнавальною активністю;

академічні – здібності до певної галузі науки (музики, математики, фізики, біології, літератури), що є предметом викладання. Здібний педагог добре знає навчальний предмет, глибоко володіє матеріалом, має до нього стійкий пізнавальний інтерес, здійснює дослідницьку роботу, постійно знайомиться з новими досягненнями у своїй і суміжних галузях знань;

гностичні – здібності до швидкого і творчого оволодіння методами навчання, пошуку та творення способів навчання, збору інформації;

конструктивні – здібності до створення атмосфери співробітництва, спільної діяльності, чутливість до побудови заняття відповідно до мети розвитку й саморозвитку, встановлення педагогічно доцільних стосунків;

перцептивні – здібності педагога проникати у внутрішній світ вихованця, психологічна спостережливість;

мовні – здібності чітко висловлювати свої думки й почуття з допомогою мови та невербальних засобів (міміки, жестів, пантоміміки);

комунікативні – здібності до спілкування, уміння знаходити правильний підхід, встановлювати педагогічно доцільні стосунки, наявність педагогічного такту;

експресивні – здібності, що виявляються в емоційній наповненості взаємодії;

організаторські – здібності організовувати, згуртовувати, оптимізувати власну діяльність (планування, контроль тощо).

сугестивні – здібності, що виражають здатність до безпосереднього емоційно-вольового впливу. Це пов'язано із вмінням педагога переконувати, рівнем його педагогічної свідомості, цілеспрямованістю дій, сформованістю вольової сфери;

прогностичні – здібності, що виявляються у передбаченні результатів дій, у виховному проєктуванні особистості, умінні прогнозувати розвиток якостей;

педагогічна рефлексія – здатність оцінити свою діяльність, її результати, власний індивідуальний стиль [3].

Контрольне тестування з теми 3

1. Навіювання – це:

- а) психічний вплив однієї особи на іншу чи групу осіб, розрахований на некритичне сприйняття та прийняття слів, висловлених у них думок і волі;
- б) психічний вплив однієї особи на іншу;
- в) психічний вплив однієї особи на групу осіб.

2. Педагогічна рефлексія – це:

- а) здатність оцінити свою діяльність;
- б) здатність оцінити свою діяльність, її результати, власний індивідуальний стиль;
- в) здатність оцінити власний індивідуальний стиль.

3. Переконавання:

- а) результат педагогічного впливу;
- б) засновані на певних принципах життєві позиції людини;
- в) міцні, засновані на певних принципах життєві позиції людини, система поглядів, підтверджених досвідом.

4. Педагогічна техніка викладача – це:

- а) сукупність раціональних засобів, умінь та особливостей його поведінки, спрямованих на ефективну реалізацію обраних ним методів і прийомів роботи;
- б) засоби, методи і прийоми роботи викладача;
- в) сукупність особливостей поведінки викладача.

5. Педагогічна технологія:

- а) комплекс знань, умінь і навичок викладача;
- б) вирішення викладачем стратегічних, тактичних, а також процедурних завдань під час освітнього процесу;
- в) комплекс знань, умінь і навичок, необхідних викладачеві для розв'язання стратегічних, тактичних, а також процедурних завдань під час освітнього процесу;

Ключі: 1а; 2б; 3в; 4а; 5в.

Семінарсько-практичне заняття 3

Опорні поняття: педагогічна техніка викладача. Внутрішня техніка, зовнішня техніка, регуляція емоційної сфери, регуляція вольової сфери, саморегуляція, психологічна стійкість викладача, джерела емоційної стійкості, компоненти зовнішньої техніки. Вербальні та невербальні засоби впливу на студентів, переконання й навіювання в педагогічному процесі, фактори ефективності педагогічного навію-

вання, пряме і непряме навіювання, самонавіювання, умови і правила переконувannya й навіювання, вимоги до ефективного переконання, аргументованість, доказовість, педагогічна інтуїція, емпатія, афективна, когнітивна, поведінкова, соматична емпатія, фантазування. Імпровізація, аспекти самоосвіти викладача.

1. Поняття педагогічної техніки, її основні складові

2. Внутрішня техніка викладача, її характеристика. Шляхи виховання внутрішньої техніки

Практичні завдання

- Ознайомтеся з переліком основних видів роботи науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти (Закон України "Про вищу освіту", ст. 56, наказ ректора КНУ № 296-32 http://nmc.univ.kiev.ua/docs/Norm_Chaz_Nakaz_296_32_2015_05_15.pdf). До виконання яких видів цієї роботи насамперед мають бути готовими молоді викладачі ЗВО. (Просто скласти перелік і пояснити, чому ви обрали саме ці).

- Проаналізуйте рівень вашої готовності до виконання обов'язків науково-педагогічних працівників згідно зі ст. 58 Закону України "Про вищу освіту", вимог Професійного стандарту "Викладачі ЗВО". Проведіть самооцінку (за 10-ти бальною шкалою) якостей особистості та педагогічних здібностей за модифікованим, адаптованим алгоритмом (дод. 1, с. 210).

- На основі самооцінки (зробленої згідно з попереднім завданням) складіть короткий (не більше 10 пунктів) план селф-менеджменту, спрямований на формування педагогічних компетентностей на час навчання в магістратурі. Під час формулювання цілей і завдань використовуйте рекомендації для формулювання SMART-цілей <https://pdatu.edu.ua/images/vihovna-robota/psiholog/ps10.pdf>

- Запропонуйте підходи для ефективного формулювання цілей заняття й мотивації його учасників, запропонуйте інструменти для формування групових та індивідуальних очікувань.

3. Зовнішня техніка, характеристика складових зовнішньої техніки

Практичні завдання

- Ви починаєте працювати з новою групою. Підготуйтеся до першої зустрічі зі студентами в аудиторії. Варіанти початку спілкування – як провести самопрезентацію за 1 хв?

– Розповісти біографію з переліком займаних посад, родичів, заслуг...?
Або інші презентації: виходить людина і розповідає одну історію про себе! (і ми розуміємо, яка людина перед нами!!!)

Людина задає собі три питання і відповідає на них:

– Що я люблю в цьому житті?

– Чого я досяг у цьому житті?

– Чим, як на мене, я відрізняюсь від інших людей?

Або вигадайте самі сценарій, як ви почнете працювати з аудиторією – головна умова, щоб вас уважно слухали 1 хв!!!

- Ви проводите групове заняття з групою з 7–10 студентів в аудиторії, яка розрахована на 100. Зайшовши в аудиторію, ви бачите, що студенти сидять по одному-два в різних кінцях аудиторії. Ви пропонуєте їм сісти однією компактною групою. Як ви аргументуватимете вашу пропозицію?

- Зайдіть на ЮТЮБ, наберіть "Алан Піз – мова жестів", прослухайте ролик, дайте відповіді на запитання: 1. Які сигнали можна отримати у процесі рукоштовпання під час знайомства? 2. Як змінюється бажання виконати певні вимоги того, хто звертається до вас, залежно від положення долонь? 3. Як змінюється ефективність сприйняття інформації аудиторією, ставлення учасників до мовця залежно від положення рук? 4. Як пов'язані пози, що демонструє той, хто говорить із його внутрішніми станами і як це впливає на сприйняття його аудиторією?

- Складіть невеличку інструкцію для викладача щодо ефективного невербального супроводження лекції викладачем в аудиторії.

- Скориставшись рекомендаціями із практичних навичок саморегуляції (дод. 2) підготуйтеся і проведіть з групою вправу спрямовану на внутрішнє налаштування перед складною роботою.

- Скориставшись пошуковою системою в інтернеті знайдіть способи аутотренінгу, які можна використати, щоб зняти стресову ситуацію, зменшити внутрішнє напруження, презентуйте її.

- Робота, навчання, які раніше викликали інтерес, перетворилися на сірі будні? Досягнення не тішать, колеги дратують, а складні завдання викликають страх? Можливо, у вас синдром професійного вигорання. Це серйозне і небезпечне "захворювання", від якого нині не застрахований ніхто. Як розпізнати в себе вигорання, як його попередити та "лікувати"? Користуючись матеріалами дод. 3, визначте наявність (відсутність) у вас ознак професійного вигорання. Сформулюйте для себе правила, як подолати, або попередити вигорання у своїй професійній (навчання + робота) діяльності.

Список джерел до теми 3

Основна

1. Кайдалова Л. Г. Педагогічна майстерність викладача : навч. посіб. / Л. Г. Кайдалова, Н. Б. Щокіна, Т. Ю. Вахрушева. – Харків : НФаУ, 2009. – С. 26.

2. Наказ Міністерства освіти України № 2736 від 23.12.2020р. "Про затвердження професійного стандарту за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти»". – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua

3. Педагогічна психологія. Педагогічні здібності. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://pidru4niki.com/15880728/psihologiya/pedagogichna_psihologiya

4. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. – 2-ге вид., допов. і переробл. ; за ред. І. А. Зязюна. – Київ : Вища школа, 2004.

5. Педагогічна творчість і майстерність : хрестоматія / упоряд. Н. В. Гузій. – Київ : ІЗМН, 2000.

6. Професійний стандарт на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти". – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://cutt.us/VBUpf>

7. Станіславський К. С. Робота актора над собою // "Педагогіка вищої школи і педагогічна майстерність викладача" : хрестоматія / Упоряд. В. А. Бугров, А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2022. – С. 635–636.

8. Теслюк В. М. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. В. М. Теслюк, П. Г. Лузан, Л. М. Шовкун. – Київ : ДАККиМ, 2010.

Додаткова

Розвиток і саморозвиток педагогічної майстерності майбутніх учителів : монографія / І. А. Зязюн та ін. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ipood.com.ua/data/NDR/Pedmaister/monograph/pedmaister 2015.pdf>

Сергієнко Н. Ф. Професійна компетентність сучасного вчителя. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_5/24.pdf (С. 10–11).

Педагогічна майстерність: виклики XXI століття : портфоліо кафедри педагогічної майстерності / Полтавський обл. ін-т післядиплом. пед. освіти ім. М. В. Остроградського / упоряд. : В. В. Зелюк, Н. І. Білик, Т. А. Устименко. – Полтава : АСМІ, 2013.

Добридень А. В. Педагогічна техніка вчителя у контексті ідей А. С. Макаренка // Витоки педагогічної майстерності. Збірник наукових праць. – Полтава, 2011. – С. 111–113.

Козубовська І. В. Невербальні засоби спілкування у професійній діяльності педагога / І. В. Козубовська, М. І. Постолюк. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/20084/1/Козубовська_Постолюк_Харків%2017%20НЕВЕРБАЛЬНІ%20ЗАСОБИ%20СПІЛКУВАННЯ%20У%20ПРОФЕСІЙНІЙ%20ДІЯЛЬНОСТІ/%20ПЕДАГОГА.pdf

Кузьмінський А. І. Педагогічна техніка, особливості її прояву в діяльності викладача вищої школи // Педагогіка вищої школи і педагогічна майстерність викладача : хрестоматія / упоряд. В. А. Бугров, А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2022. – С. 625–626.

Rogers M., & Lea S. J. Students' reflections on the use of self-reflection in a communication course. Journal of the Scholarship of Teaching and Learning. – 2014. – № 14(4). – P. 23–34.

ТЕМА 4. МОВЛЕННЯ ВИКЛАДАЧА ЯК ЗАСІБ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАЦІ

- 4.1. *Поняття мовлення викладача. Майстерність мовлення.*
- 4.2. *Функції мовлення.*
- 4.3. *Техніка мовлення.*
- 4.4. *Культура та виразність мовлення.*
- 4.5. *Вимоги до мовлення та шляхи його вдосконалення.*

4.1. Поняття мовлення викладача. Майстерність мовлення

Професійний стандарт передбачає сформованість у педагога – мовно-комунікативної компетентності – здатності забезпечувати здобуття учнями освіти державною мовою, що передбачає так само оволодіння вчителем знаннями: норм і стилів української літературної мови, використання усного та писемного мовлення, інтонаційних і позамовних засобів виразності мовлення; формування умінь і навичок: під час виконання службових обов'язків здійснювати усну й письмову комунікацію державною мовою, застосовувати прийоми та методи збагачення мовлення учнів для висловлення ними думок, почуттів і ставлень, сприяння мовній творчості учнів [6].

Значення мови в житті кожної людини є незаперечним. Це універсальний засіб виховання, навчання, розвитку духовності, культурного становлення тощо. Вона є знаковим механізмом спілкування між людьми та впливу на їхню свідомість, світогляд. "Мова – за І. Огієнком, – душа кожної національності, її святощі, її скарб".

Мовлення можемо тлумачити як послідовність знаків мови, використання її для спілкування, мовної діяльності. Воно є матеріалізацією думки, її озвученим варіантом.

Усім відомі такі *види мовлення: писемне, усне, жестове, дактильне, внутрішнє й зовнішнє.*

Писемне мовлення – вербальне (словесне) спілкування забезпечується за допомогою письмових текстів. Воно може бути безпосереднім (обмін записками), відтермінованим (лист).

Усне мовлення – вербальне спілкування підтримується за допомогою мовних засобів, що сприймаються на слух.

Дактильне мовлення – мовлення (використовується у сурдопедагогіці), яке відтворює слова за допомогою дактильних букв, тобто певних конфігурацій пальців і їхніх рухів.

Зовнішнє мовлення – промовляння вголос.

Внутрішнє мовлення – мовлення "про себе". До його видів належить: внутрішнє промовляння "мовлення про себе", що зберігає структуру зовнішнього мовлення без вимовляння звуків; особисто внутрішнє промовляння, коли воно виступає як засіб мислення з уявленням специфічних одиниць (образів, схем, предметних значень) і має відмінну від зовнішнього мовлення структуру; внутрішнє програмування, тобто формування й закріплення у специфічних одиницях (кодування) задуму мовленнєвого твердження або цілого тексту.

Монологічне мовлення – мовлення однієї людини.

Діалогічне мовлення – розмова або бесіда двох учасників спілкування, які свою інформацію видають по черзі.

Діалог – мовлення, що підтримується, тому його варто відрізняти від окремих монологів, які чергуються, коли люди просто розповідають один одному якісь історії тощо.

Однією з умов, що впливають на якість викладання, є рівень сформованості професійно-комунікативних умінь. У якій би галузі знань не працював педагог – він повинен бути творчо мислячою людиною, комунікативним лідером, який вміє ефективно впливати на аудиторію. І неодмінною складовою його професіоналізму є мова – інтегративний показник загальної культури людини. Викладач є носієм знань і культури суспільства, і тому володіння мовними засобами впливу – найважливіша професійна якість, необхідна педагогу, яка дозволить встановлювати контакт із колегами, керувати собою в ситуації педагогічного спілкування, підтримувати бесіду, полеміку, дискусію, варіювати інтонацію мови, виступати з доповіддю тощо.

На думку науковців, комунікативний компонент є вельми значущим у педагогічній діяльності, але робота з розвитку культури мовлення, що передбачає формування вміння правильно, точно, чітко і виразно передавати свої думки засобами мови

й забезпечує в найкращій формі процес спілкування, у складі комунікативних умінь у явному вигляді ними не позначена. Оскільки провідним компонентом педагогічного спілкування є мова, необхідно не лише привернути увагу до тих сторін педагогічного спілкування, які тісно пов'язані зі звуковим оформленням промови, але й цілеспрямовано формувати культуру мови як одного із професійно важливих умінь.

Мовлення викладача у процесі навчання студентів спрямоване на розв'язання конкретних завдань для отримання ними знань, необхідних у майбутньому. Воно має наповнюватися науковою лексикою, впливати на свідомість молоді й ефективно сприйматись нею. Мовлення педагога є свідченням рівня його культури, професіоналізму й освіченості.

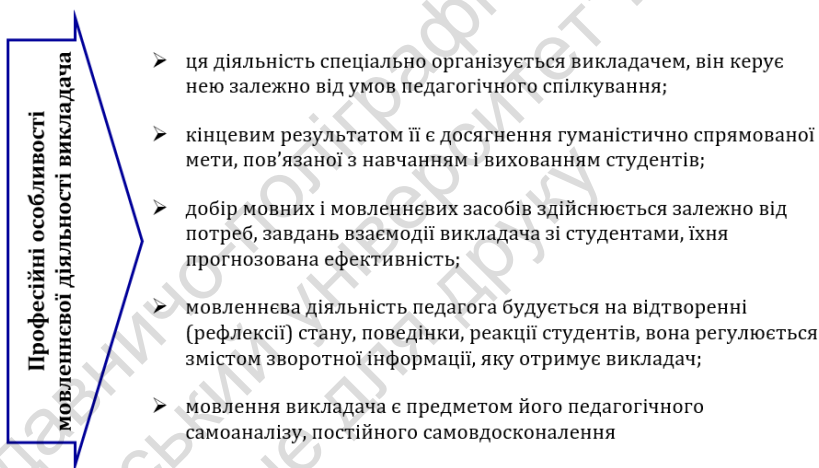

Рис. 4.1.1. Професійні особливості мовленнєвої діяльності викладача

Фактори, які є основою мовленнєвої майстерності педагога такі:

- культура мовлення;
- дикція; володіння технікою мовлення;
- начитаність;
- вербальна (словесна) пам'ять;
- здатність до імпровізації.

Для того, щоб сприяти успішному виконанню педагогічних завдань, мовлення викладача повинно відповідати певним вимогам (або володіти необхідними комунікативними якостями).

Основні вимоги до культури мовлення:

- змістовність;
- правильність;
- точність;
- стилістична вправність;
- комунікативна доцільність;
- багатство;
- виразність;
- грамотність.

Мовленнєва діяльність викладача має певні професійні особливості.

4.2. Функції мовлення викладача

Мовлення викладача здійснюється в таких формах:

Рис. 4.2.1. Форми професійного мовлення викладача

Вимоги до комунікативних якостей мовлення викладача зумовлені передусім його педагогічними функціями.

До основних *функцій належать: комунікативна, психологічна, пізнавальна, організаційна*. У кожному з них вкладено конкретний зміст:

1) комунікативна – встановлення й регуляція взаємовідносин між педагогом і учнями, забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку учнів;

2) психологічна – створення умов для забезпечення психологічної свободи учнів, прояву їхніх індивідуальних особливостей;

3) пізнавальна – забезпечення повноцінного сприймання учнями навчальної інформації, формування в них особистісного, емоційно-ціннісного ставлення до знань;

4) організаційна – забезпечення раціональної організації навчально-практичної діяльності учнів.

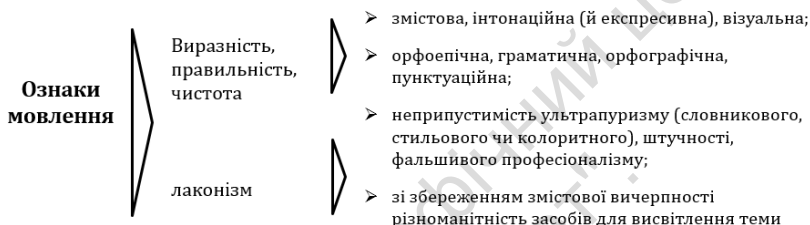

Рис. 4.2.2. Ознаки мовлення педагога

Педагогічне мовлення викладача оцінюється відповідно до того, що і як він промовляє, які в нього жести, рухи, вираз обличчя, який підтекст мають його слова, на яку реакцію студентів розраховані. У реальних ситуаціях життя (на навчальних заняттях, перервах, у позанавчальній діяльності) мовленнєвий бік спілкування становить складну поліфонію реплік, розповідей, запитань, оцінних суджень, відповідей, зауважень, емоційних реакцій. Ця специфічна атмосфера – результат педагогічної взаємодії. Щоразу вона неповторна і в цьому розумінні – миттєва. Варто знати, що в пам'яті студентів після зустрічі з викладачем залишається не лише пізнавальна інформація, яку він повідомив, а й та атмосфера, якою супроводжувалося їхнє спілкування. Студенти несуть у собі настрій враження від зустрічі з педагогом, пам'ять про його погляд, інтонацію, тональність мовлення, спосіб реагувати на поведінку його вихованців. Тому так важливо, плануючи зустріч з ними, обмірковувати не лише зміст спілкування (про що я з ними говоритиму), а й особливості свого мовлення й педагогічного спілкування (як я говоритиму, які вербальні й невер-

бальні засоби дадуть мені можливість бути виразним, переконливим, коректним, яку емоційну атмосферу спілкування я хотів би створити).

Педагогічна ефективність мовлення викладача багато в чому залежить від рівня його володіння мовою, вміння здійснювати правильний вибір мовних засобів і комунікативної поведінки.

**Комунікативна
поведінка
викладача**

така організація мовлення й невербальної поведінки, яка впливає на створення емоційно-психологічної атмосфери педагогічного спілкування, на характер взаємин між викладачем і студентами, на стиль їхньої діяльності

Рис. 4.2.3. Комунікативна поведінка викладача

4.3. Техніка мовлення викладача

До *технічної сторони мовлення* викладача відносимо *мовленнєве дихання, голос, силу його звучання, діапазон, тембр, дикцію, темп, інтонацію, логічні паузи* тощо.

Мовленнєве дихання – це вміння дихати непомітно, поповнювати запас повітря, більш швидко робити вдих тощо.

Голос – сукупність звуків, що видає людина за допомогою мовленнєвого апарату.

Сила звучання голосу – тиск повітря, який видихається крізь голосову щілину.

Діапазон голосу – співвідношення високих і низьких частот, зміна за висотою.

Тембр голосу – звукова забарвленість голосу.

Дикція – ступінь чіткості вимовляння, манера вимовляти звуки, склади, слова.

Темп – швидкість, з якою вимовляються слова, фрази, текст загалом.

Логічні паузи – зупинки, перериви у звучанні.

Інтонація – єдність звукових засобів мови, манера вимовляння, яка віддзеркалює почуття промовця.

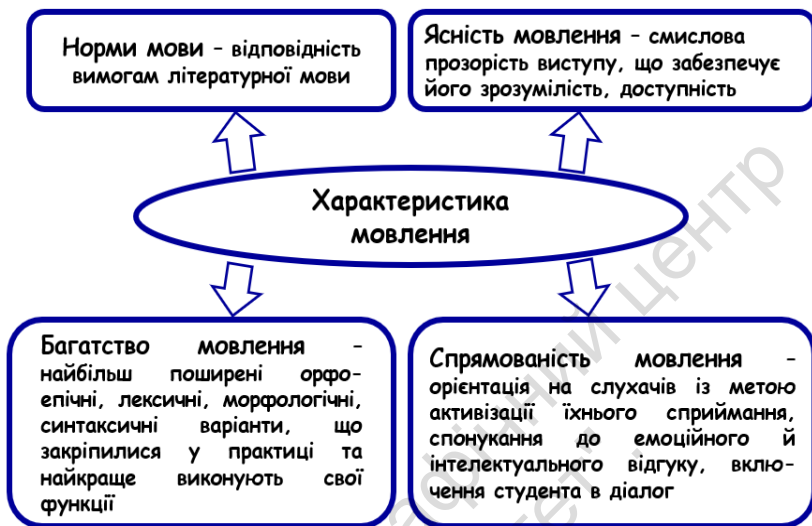

Рис. 4.3.1. Характеристика мовлення викладача

Л. О. Ковальчук розглядає сутність понять "культура професійного мислення педагога" й "культура мовлення педагога" у їхньому взаємозв'язку.

Під культурою професійного мислення розуміється інтегроване утворення, яке характеризує індивідуальні особливості мислення, рівень мисленнєвої діяльності, ступінь розвитку різновидів і властивостей мислення, мистецтво оперування формами мислення й застосування мисленнєвих операцій, і є показником сформованості професійної культури педагога, його здатності пізнавати та перетворювати явища педагогічної дійсності. Сутність цього феномена можна розглядати з погляду таких аспектів:

- культура професійного мислення педагога є результатом діяльності, її продуктом (характеризує сформованість цілісної системи професійних знань, умінь, навичок, установок, ціннісних орієнтацій, сукупності компетенцій педагога; свідчить про розвиненість теоретичного, практичного, аналітичного, критичного, словесно-логічного, творчого й інших видів

мислення, а також вміння оперувати поняттями, правильно вибудовувати систему суджень і умовиводів тощо);

- культура професійного мислення педагога є певною його якістю (виявляється в досягненні певного рівня професіоналізму, освіченості, вихованості; свідчить про духовне багатство, про витонченість, вишуканість, точність, красу, логічність висловлюваної ним думки, гнучкість, оперативність, критичність, креативність мислення тощо).

Культура професійного мислення педагога знаходить своє яскраве вираження в культурі мовлення педагога. Водночас культура мовлення людини адекватно відображається в культурі її мислення ("почувши сказане тобою, я розумію, як ти мислиш" або "я розумію, як ти мислиш, почувши сказане тобою"). Головною значущою одиницею мови, її найважливішою структурно-семантичною складовою є слово. Воно існує у двох формах: 1) зовнішньої, фонетичної (звук); 2) внутрішньої, семантичної (зміст). У слові закріплюються результати пізнавальної діяльності, воно слугує для вираження і передавання понять та уявлень, виявлення почуттів тощо. В освітньому процесі багато важить слово викладача – слово сказане і слово почуте, слово написане і слово прочитане. Звідси – високі вимоги до мови педагога.

Мовлення педагога є проявом його цільових установок, індивідуальної творчості й гуманістичної спрямованості у професійній діяльності, поглядів, культурних вартостей. Культура мовлення характеризується:

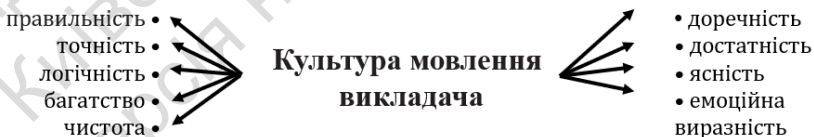

Рис. 4.3.2. Культура мовлення викладача

Діяльнісний аспект мови, що виявляється у спеціалізованому живанні мовлення, характеризує мовленнєва діяльність суб'єк-

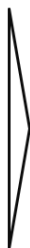
тів педагогічної взаємодії. Її видами є говоріння й письмо, які забезпечують створення та передавання навчальної інформації у вигляді різних висловів (думки, судження, розповіді, повідомлення, запитання, відповіді, тез тощо).

**Комунікативні
якості
мовлення**

виявлення в мовленні найрізноманітніших почуттів і оцінювань мовця за допомогою виразальних засобів

**Комунікативні
якості
педагогічного
мовлення**

- мовлення правильне, відповідає нормам сучасної літературної мови;
- точне, ясне, зрозуміле, доречне;
- чисте (відсутні жаргонізми, вульгаризми, слова паразити тощо);
- мовлення лексично багате, різноманітне, відповідає меті й умовам спілкування;
- логічне, достатнє, переконливе, емоційне, заразливе;
- наявне інтонаційне багатство та виразність;
- ритм і темп мовлення оптимальні, відповідають конкретній ситуації мовлення

Рис. 4.3.3. Комунікативні якості мовлення

Особливості мовлення викладача:

- професійне мовлення повинно відповідати вимогам культури мови;
- професійне мовлення має бути своєрідною "словесною дією";
- професійно-педагогічне мовлення має вирізнятися спрямованістю, зверненістю до студентів.

Обов'язковою передумовою ефективності професійного мовлення викладача є також володіння його *технікою*. До технічних показників виразного мовлення належать: *дихання, голос, дикція (вимова), інтонація (тон), темп, жест і міміка*. Лише добре оволодіння кожною складовою техніки виразності мовлення може гарантувати його високу якість.

Дихання – це один із головних життєдіяльних актів людського організму. Його виконує людина постійно, у певному ритмі,

незалежно від мислительної діяльності. У процесі дихання активну участь беруть: носоглотка, бронхи, легені, грудна клітка, діафрагма. Дихання є енергетичною базою мовлення: звучання, "голос" мовлення починається з вдихання повітря в легені. Розрізняють чотири типи дихання залежно від того, які м'язи беруть участь у процесі дихання: верхнє дихання, грудне дихання, діафрагмальне дихання, діафрагмально-реберне дихання (таке дихання вважається правильним і його застосовують як основу для мовленнєвого дихання). Правильне дихання забезпечує чистоту, красу, різноманітність відтінків людського голосу. Мовленнєве дихання називають фонаційним (від грец. *звук*).

Голос – це сукупність різних щодо висоти, сили, тембру звуків, які видає людина за допомогою голосового апарату; це дієвий компонент звукового мовлення. Вдихаючи і видихаючи повітря у процесі говоріння, людина змушує голосові зв'язки змикатися й розмикатися, унаслідок чого з'являється голос. Особливості голосу: сила, полетність, гнучкість (рухливість), висота, тривалість (темп), діапазон (об'єм), тембр, мелодійність

Одним із найважливіших елементів мовної культури педагога є дикція. Правильність дикції залежить від злагодженої й енергійної роботи всього мовного апарату. Дикція, як і голосові властивості, зумовлюється фізіологічними причинами, вольовою спрямованістю звука, етикою. А ще – відмінним знанням орфоепічних норм, які діють у конкретний час. Орфоепія – система загальноприйнятих правил літературної вимови, вимова слів відповідно до таких правил. До орфоепічних норм прийнято зараховувати норми вимови звуків і наголошування складів у слові, оскільки на характер вимови звука впливає його наголошена чи ненаголошена позиція.

У багатьох випадках красу мовлення можна пояснити індивідуальністю таланту певної особистості. Яскраве виявлення в мовленні особистості педагога, вміння творити в мовленні, здійснювати на слухачів емоційний вплив називається мовленнєвим артистизмом. Компонентами мовленнєвого артистизму є енергетика, інтенсивність, асоціативність, виразність, експресивність, використання виражально-зображальних засобів художнього мовлення.

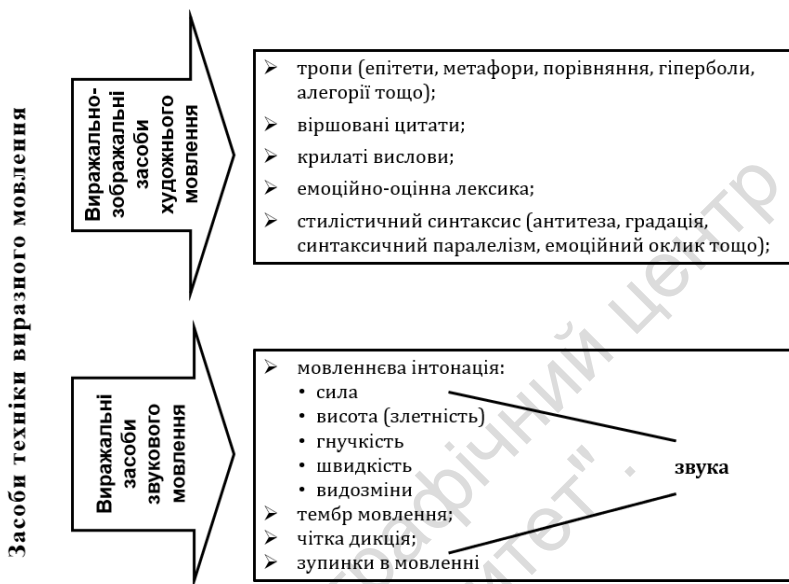

Рис. 4.3.4. Засоби техніки виразного мовлення

4.4. Культура та виразність мовлення викладача

Культура мовлення – це впорядкована сукупність нормативних, мовленнєвих засобів, вироблених практикою людського спілкування, які оптимально виражають зміст мовлення й задовольняють умови та мету спілкування [2, с. 127]. Вона включає систему мовленнєвих умінь, до яких належить правильне орієнтування в умовах спілкування, його змістове наповнення, забезпечення зворотного зв'язку, добір засобів для підтримки змісту спілкування тощо.

Неможливо не погодитись із позицією вчених щодо сучасної концепції культури мовлення як об'єкта лінгвоекології, яка включає чотири компоненти:

1. Мовний компонент, для якого діє оцінна опозиція: правильно – неправильно.

2. Комунікативний компонент – це облік ситуації спілкування та фактора адресата. Красива мова – це, насамперед, мова доцільна. Будь-яке висловлювання не може оцінюватися поза ситуативним контекстом. Для цього компонента культури мовлення діє оцінна опозиція: доречно – недоречно, зрозуміло – незрозуміло.

3. Естетичний компонент має на увазі, що мова повинна викликати у слухача почуття естетичного задоволення. Для цього компонента культури мовлення діє оцінна опозиція: красиво – некрасиво, виразно – невиразно.

4. Етичний компонент культури мовлення визначає вибір мовних і мовленнєвих засобів з урахуванням морального кодексу й культурних традицій (дотримання мовного етикету, доречність мови) [9, с. 11–35, 19].

Саме мовленнєвою культурою визначається професійний успіх кожного педагога, інакше знижується рейтинг викладача, втрачається його зв'язок з аудиторією студентів, знижується цінність навчальної інформації. Культура мовлення дозволяє освітянам розв'язувати поставлені комунікативні завдання, забезпечувати успіх навчальної та виховної діяльності з молоддю.

Під культурою мовлення розуміють:

- володіння нормами усного та писемного мовлення;
- упорядковану сукупність нормативних мовленнєвих засобів;
- здатність педагога дотримуватися мовленнєвого етикету;
- уміння використовувати мовне багатство в умовах професійно-педагогічного спілкування.

Приклади виразально-зображальних засобів художнього мовлення:

Троп (від грец. *tropos* – спосіб вираження, зворот, образ) – слово, уживане в переносному значенні для характеристики будь-якого явища за допомогою вторинних смислових значень.

Анафора (від грец. *anaphora*, буквально – винесення нагору) – стилістична фігура, яка утворюється повтором слів або словосполучень на початку суміжних мовних одиниць. Наприклад, у поемі М. Рильського "Слово про рідну матір" кожна нова строфа починається піднесено й урочисто: Благословен той день і час... Благословенна ти в віках... Благословенні ви, сліди...

Антитеза (від грец. *antithesis* – протиставлення) – стилістична фігура, яка утворюється зіставленням слів або словосполучень, протилежних за змістом. Антитеза часто трапляється у прислів'ях і приказках, афоризмах: "Ситий голодному не вірить", "Праця чоловіка годує, а лінь марнує". "У мужички – руки чорні, В пані – рученька тендітна". Леся Українка.

Гіпербола (від грец. *hyperbole* – перебільшення) – зворот, у якому ознаки описуваного предмета подано в надмірно перебільшеному вигляді з метою привернути до них увагу читача. Основою гіперболи є елемент певної абсурдності, різкого протиставлення здоровому глузду або суспільному досвідові.

Спини мене, отямся і отям, Така любов буває раз в ніколи.
Л. Костенко.

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиш приходять подібне кохання. В. Сосюра.

Евфемізм (від грец. *euphemis-mos*, від *eu* – добре і *phemi* – говорю) – милозвучне слово або вираз, ужиті для заміни непристойних, небажаних, заборонених. Має давнє міфологічне коріння, коли не дозволялося називати певний тотем, речі або явища тощо. Наприклад: помер – пішов із життя, смерть – біла з косою, чорт – нечистий, стара людина – літня людина.

Епітет від грец. *epitheton* означення або прізвисько) – такий мовно-поетичний засіб, який шляхом художнього переосмислення надає означуваним словам особливої художньої забарвленості й наповненості. Іншими словами епітет – це особливе художнє означення. Мріють крилами з туману Лебеді рожеві, Сиплють ночі у лимани Зорі сургучеві. В. Симоненко.

Іронія (від грец. *εἰρωνεία*, буквально – удаване незнання) – художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення. Це насмішка, замаскована зовнішньою благопристойною формою.

Метафора (від грец. *metaphora* – перенесення) – один з основних тропів поетичного мовлення. У метафорі певні слова та словосполучення розкривають сутність одних явищ і предметів через інші за схожістю чи контрастністю. Причому вона не може бути порівнянням: Осінній вечір морозом дихав. В. Симоненко.

Сахається розгублена душа, Почувши раптом тихі кроки щастя. Л. Костенко.

Метонімія (від грец. *metonimia* – перейменування) різновид тропа, близького до метафори, у якому переноситься значення слів із певних явищ і предметів на інші за суміжністю. Та метонімія, на відміну від метафори, може замінити часткове на ціле або навпаки.

Літературознавство: Ти довго Шекспіра перекладав сьогодні (Є. Маланюк).

Хай мовчать Америки й Росії, Коли я з тобою говорю. В. Симоненко.

Оксиморон (від грец. *oxymoron* – дотепна нісенітниця, дотепно-безглузде) – різновид тропа, що полягає у сполученні різко контрастних, протилежних за значенням слів, унаслідок чого утворюється нова смислова якість, несподіваний експресивний ефект (крижаний вогонь, світла пітьма, назад у майбутнє, ходячий труп, страшенно веселий). Наприклад: Ні, я хочу крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись, Жити хочу! Геть думи сумні! Леся Українка.

Перифраз (від грец. *periphrasis* – описовий вираз) – заміна прямого найменування предмета непрямым його означенням, поданим у формі описового словесного звороту. Перифразом можуть бути як довільні, так і фразеологічні сполучення слів: чорне золото – вугілля, птах миру – голуб, тримати язик за зубами – мовчати.

Порівняння – троп, який пояснює один предмет через інший, подібний до нього (часто за допомогою єднальних сполучників: як, мов, немов, наче, буцім, ніби тощо)

Над сизим смутком ранньої зими припишкли хмари, мов копиці сіна. В. Симоненко.

Риторичне питання – питання, порушене не для того, щоб отримати відповідь, а з метою узагальнення очевидної думки.

Хто може випити Дніпро, Хто властен виплескати море, Хто наше злото-серебро плугами кривди переоре? М. Рильський.

Синекдоха (від грец. *synekdoche* – співвіднесення) – різновид метонімії, заснований на кількісному зіставленні предметів і явищ (уживання однини у значенні множини й навпаки, визначеного числа замість невизначеного, видового поняття

замість родового). Кругом Січі Запорозжя Москаль облягає (Народна пісня).

Важливими характеристиками культури мовлення викладача є її правильність, ясність, змістовність, чистота, емоційність, логічність, простота, образність, тощо. На думку фахівців саме "правильна вимова, вільне, невимушене оперування словом, уникнення вульгаризмів, провінціалізмів, архаїзмів, слів-паразитів, зайвих іншомовних слів, наголошування на головних думках, фонетична виразність, інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, розмірений темп мовлення, правильне використання логічних наголосів і психологічних пауз, взаємовідповідність між змістом і тоном, між словами, жестами та мімікою" [2] допомагають педагогу бути успішним і сприйнятим здобувачами освіти.

4.5. Вимоги до мовлення викладача та шляхи його вдосконалення

Мовлення викладача має відповідати досить високим *вимогам*, це:

- логічність,
- доступність,
- варіативність,
- доречність,
- довільність,
- виразність або образність,
- емоційність.

Кожному викладачеві важливо орієнтуватись на критерії виразного мовлення, оскільки інформація лише тоді пробуджує почуття і свідомість іншого, сприймається ним, притягує, коли слово досить яскраво й доступно передає власні образні уявлення того, хто висловлюється. Тільки тоді, коли образи життя промовця (вистраждані, зримі, чіткі) стають образом слухачів, з'являється надія, що слово вчить, виховує, зцілює. Отже, важливий критерій виразного мовлення – образна наповненість слова. Другий критерій близько пов'язаний із

першим і визначається ним. Він полягає в тому, що образи життя, створені словом промовця, повинні міцно спиратися на чуттєвий досвід слухачів, приваблювати їх своєю чіткістю і водночас незвичайністю, новизною [4, с. 26].

Умови формування виразності мовлення

- відповідність професійного мовлення викладача вимогам культури мови (правильність, чистота, багатство, точність, логічність, доцільність, виразність мови, її відповідність акцентологічним, орфоепічним, граматичним, синтаксичним нормам сучасної літературної мови);
- наявність асоціативної й образної пам'яті; розвиненої творчої та відтворювальної уяви; здатності до емоційного відгуку;
- демонстрація викладачем особистісного ставлення, зацікавленості в темі мовлення, що породжує у студентів емоційний та інтелектуальний відгук;
- здатність викладача за допомогою вербальної комунікації здійснювати інтелектуальний, емоційно-вольовий і моральний вплив на студентів;
- спрямованість, зверненість мовлення викладача до студентів;
- володіння викладачем технікою мовлення.

Рис. 4.5.1. Умови формування виразності мовлення

Авраменко В. І. вважає, що шляхи вдосконалення культури мовлення педагога можуть полягати в такому:

- досягти високого рівня культури мовлення неможливо без високої лінгвістичної свідомості носія мови, любові до мови, постійної потреби аналізувати, удосконалювати, шліфувати власне мовлення. Необхідно вдумливо читати твори майстрів різних стилів, добре оволодіти мовними нормами, стежити за їхніми змінами, не допускати змішування мовних явищ, проявів інтерференції (використання елементів різних мов); критично ставитися до написаного й мовленого слова, не йти за "модними" тенденціями у вживанні іншомовних слів, жаргонізмів-кліше (стійких-сполучень, що використовуються в певних ситуаціях), термінологізмів, "телеграфного" стилю мовлення, нарочитої спрощеності тощо;
- високий рівень культури мовлення педагога забезпечується його організаторськими вміннями (організувати процес

спілкування, ураховуючи ситуацію, мотив і мету спілкування, правильно розуміючи партнера; викликати та підтримувати інтерес до спілкування, поступово досягаючи своєї мети), інформативними (викласти інформацію в монологічній або діалогічній формі доступними для адресата лексичними засобами, синтаксичним, інтонаційним оформленням); перцептивними (словом і ділом впливати на партнерів, переконувати їх, схилити на свій бік); контрольно-стимулюючими (оцінювати діяльність співрозмовника на кожному етапі спілкування в такій формі, підсилювати його прагнення до подальшого спілкування, аналізувати власну мовленнєву діяльність) [8] та ін.

Серед шляхів удосконалення мовлення педагога важливими є постійне користування словниками, довідниками, посібниками задля збагачення словникового запасу; вивчати мовлення майстрів слова; виробляти навички мовленнєвого самоконтролю та самоаналізу; уникати суржику тощо.

Шляхи вдосконалення мовлення викладача

- самоконтроль і розвиток культури мовлення, створення установки на оволодіння літературною мовою в різних ситуаціях спілкування;
- самоконтроль і розвиток умінь виразного мовлення;
- самоконтроль і розвиток комунікативних умінь, здібностей, соціальних установок у спілкуванні;
- розвиток викладачем загальних психофізичних особливостей своєї особистості (розвиток уяви (відтворюючої і творчої), асоціативної й образної пам'яті)

Рис. 4.5.2. Шляхи вдосконалення мовлення викладача

Завдання для самоконтролю до теми 4

1. Розкрити суть основних вимог до мовлення педагога.
2. Охарактеризувати комунікативні якості педагогічного мовлення.
3. Як ви розумієте суть поняття "культура комунікативного мислення"?

Завдання для самостійної роботи до теми 4

1. Погляди відомих постатей про культуру мовлення педагога.
2. Пояснити своє розуміння етичного компоненту культури мовлення.
3. Розкрити значення внутрішнього мовлення (мовлення "про себе") у підготовці педагога до навчальних занять.

Педагогічні завдання до теми 4

Педагогічне завдання 1

Проаналізуйте наведені нижче умови створення досконалого висловлювання й наведіть варіанти досконалих висловлювань педагога у процесі розкриття теми конкретного заняття.

Ураховуючи специфіку мовлення як особливого виду діяльності, учені-методисти на основі положень психології та психолінгвістики розробили лінгводидактичну теорію мовленнєвої діяльності, у якій враховано модель породження висловлювання, що передбачає дотримання таких необхідних умов для створення досконалого висловлювання: 1) педагогічне мовлення буде успішним за умови спрямування його на досягнення навчально-комунікативної мети, якщо ця мета добре осмислена суб'єктом діяльності, автором усного чи писемного висловлювання; 2) мовлення є способом спілкування та пізнання, без них мовлення не має цінності; 3) успіх педагогічного мовлення залежить від того, наскільки мовець урахує особливості свого адресата; 4) мета спілкування ... та адресат мовлення є найважливішими умовами, що визначають характер мовленнєвої діяльності й мовленнєвого продукту в конкретній навчально-комунікативній ситуації; 5) спілкування ... відбудеться, якщо врахувати її осмислити тему та основну думку висловлювання, місце спілкування, обсяг висловлювання, що залежить від часу, відведеного для усного мовлення чи написання... [7, с. 176–177].

Педагогічне завдання 2

Дайте своє обґрунтування поняттю "мисленнєво-мовленнєва діяльність".

Мисленнєво-мовленнєва діяльність спрямована на переконання, вплив, на досягнення цілей у процесі мовної комунікації, а також на

вироблення вміння аналізувати і продукувати різні тексти публічних виступів перед різними аудиторіями відповідно до мети, призначення й умов спілкування у процесі майбутньої роботи [10, с. 18–19].

Педагогічне завдання 3

Чому, на ваш погляд, педагогічна техніка кожного успішного педагога має відмінні особливості? Від чого вони залежать?

Поняття "педагогічна техніка" містить дві групи складників. Перша група пов'язана з умінням педагога керувати своєю поведінкою: техніка володіння своїм організмом (мімікою, пантомімікою); керування емоціями, настроєм для зняття психічного напруження, збудження творчого самопочуття; опанування умінням соціальної перцепції (техніка керування увагою, уявою); техніка мовлення (керування диханням, дикцією, гучністю, темпом мовлення). Друга група пов'язана з умінням впливати на особистість і колектив: техніка організації контакту, управління педагогічним спілкуванням; техніка навчання [11, с. 111].

Контрольне тестування з теми 4

1. Мовленнєве дихання – це:

- а) вміння дихати непомітно;
- б) вміння поповнювати запас повітря;
- в) вміння дихати непомітно, поповнювати запас повітря, більш швидко робити вдих тощо.

2. До основних функцій мовлення педагога відносимо:

- а) комунікативну, психологічну, пізнавальну, організаційну функції;
- б) виховну, пізнавальну, організаційну функції;
- в) психологічну, розвивальну функції.

3. Дактильне мовлення:

- а) мовлення, яке використовується у сурдопедагогіці;
- б) мовлення, яке відтворює слова за допомогою певних конфігурацій пальців;
- в) мовлення, яке відтворює слова за допомогою дактильних букв, тобто певних конфігурацій пальців і їхніх рухів.

4. Мовлення викладача має відповідати досить високим вимогам, це:

- а) положенням нормативних документів, програмним документам; логічність,
- б) доступність, варіативність, доречність, довільність, виразність (образність), емоційність;
- в) вираженість, емоційне забарвлення.

5. До технічних показників виразного мовлення належать:

- а) дихання, голос, дикція (вимова), інтонація (тон), темп, жест і міміка;
- б) інтонаційне забарвлення, жест і міміка;
- в) сила голосу, інтонаційне забарвлення, жест і міміка.

Ключі: 1в; 2а; 3 в; 4 б; 5а.

Семінарсько-практичне заняття 4

Опорні поняття: мовно-комунікативна компетентність, мовлення писемне, усне, жестове, дактильне, внутрішнє й зовнішнє, монологічне мовлення, культура мовлення, дикція, техніка мовлення, начитаність, вербальна (словесна) пам'ять, здатність до імпровізації, змістовність, правильність, точність, стилістична вправність, комунікативна доцільність, багатство, виразність, грамотність мовлення, професійні особливості мовленнєвої діяльності, форми, функції мовлення, ознаки

професійного мовлення викладача, комунікативна поведінка, характеристика мовлення, комунікативні якості педагогічного мовлення, засоби техніки виразного мовлення, умови формування виразності і шляхи вдосконалення мовлення викладача.

1. Функції мовлення й комунікативна поведінка викладача. Поняття виразності мовлення, як елементу словесної дії

2. Засоби створення словесних картин; техніка інтонаційної виразності розповіді

Практичні завдання

- Змодельуйте в аудиторії початок розповіді, спрямованої на психологічне налаштування слухачів. Виконанню цього завдання допоможе перелік запитань (дод. 4, с. 225), відповіді на які дадуть змогу скласти варіант власної програми психологічного налаштування до педагогічної діяльності.
- Підготуйтеся до початку заняття з використанням рекомендацій, як повернути увагу аудиторії за 11 с.
 - Що робити?: розповісти історію, пожартувати, організувати спілкування, шокувати, повідомити свіжу новину.
 - Що говорити? одного разу..., уявіть собі..., а чи знаєте ви, що..., загадаю загадку..., я вас здивую..., почати з іменника...
 - Використовувати іменники й дієслова: іменники надають фактуру, а дієслова просувають думку.

3. Шляхи опанування технологією й технікою публічного мовлення

Практичні завдання

- Запропонуйте правила проведення педагогічної бесіди (Етап встановлення контакту). Можна скористатися матеріалами сайту за посиланням: <https://studfile.net/preview/10076855/>
- Запропонуйте правила проведення педагогічної бесіди (Якщо в ході бесіди виникли ускладнення). Загальні правила. Можна скористатися матеріалами сайту за посиланням: <https://studfile.net/preview/10076855/>

Список джерел до теми 4

Основна

1. Абрамович С. Д. Мовленнєва комунікація : підручник / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004.
2. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. / Н. П. Волкова. – Київ : Академія, 2006.
3. Дейл Карнегі. Як виробляти впевненість у собі і впливати на людей, виступаючи публічно // Педагогіка вищої школи і педагогічна майстерність викладача : хрестоматія / упоряд. В. А. Бугров, А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2022. – С. 631–634.
4. Кайдалова Л. Г. Педагогічна майстерність викладача : навч. посіб. / Л. Г. Кайдалова, Н. Б. Щокіна, Т. Ю. Вахрушева. – Харків : Вид-во НФаУ, 2009. – С. 26.
5. Калюжна Т. Г. Культура педагогічного мовлення : метод. посіб. / Т. Г. Калюжна. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011.
6. Наказ Міністерства освіти України № 2736 від 23.12.2020 р. "Про затвердження професійного стандарту за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти»". – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua
7. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика : монографія / О. А. Кучерук та ін. ; за ред. О. А. Кучерук. – Київ : КНТ, 2016. – С. 176–177.

Додаткова

- Авраменко В. І. Культура мовлення учителя як засіб професійно-педагогічної комунікації / В. І. Авраменко. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/876/1/komunikacia.pdf>
- Буряк В. Викладач університету: вимоги до особистісних і професійних рис / В. Буряк // Вища школа. – 2010. – № 3–4. – С. 11–35, 19.
- Герман В. В. Риторична культура вчителя в академічному просторі : навч. посіб. / В. В. Герман. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. – С. 18–19.

Добридень А. В. Педагогічна техніка вчителя у контексті ідей А. С. Макаренка / А. В. Добридень // Витоки педагогічної майстерності. Збірник наукових праць. – Полтава, 2011. – С. 111–113.

Постоюк Н. В. Особливості техніки мовлення викладача вищого навчального закладу / Н. В. Постоюк // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Педагогіка. – 2017. – № 1(5). – С. 71–75.

Теслюк В. М. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. / В. М. Теслюк, П. Г. Лузан, Л. М. Шовкун. – Київ : ДАККиМ, 2010.

ТЕМА 5. ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА

- 5.1. Сутність педагогічного спілкування викладача, його функції.*
- 5.2. Види педагогічного спілкування. Їхня характеристика.*
- 5.3. Основні стилі педагогічного спілкування.*
- 5.4. Удосконалення педагогічного спілкування викладача.*

5.1. Сутність педагогічного спілкування викладача, його функції

Професійно-педагогічне спілкування абсолютно обґрунтовано варто вважати основою педагогічної діяльності. Воно розглядається як одна із форм взаємодії людей у процесі їхньої діяльності.

Професійний стандарт на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти" передбачає оволодіння кожним викладачем необхідними комунікативними навичками, здатністю проявляти емпатію [5].

Комунікативна культура педагога – складний соціально-педагогічний феномен, що складається з декількох взаємопов'язаних компонентів (комунікативні настанови, знання, комунікативні вміння), які реалізуються за певних умов і залежать від зовнішніх умов і внутрішніх чинників.

Від педагога вимагається здатність формувати й розвивати мовно-комунікативні вміння та навички учнів, знати стратегії комунікації з учасниками освітнього процесу, уміти формувати в учнів здатність до взаєморозуміння, міжособистісної взаємодії засобами активної та пасивної комунікації [2].

У психології спілкування визначається як процес взаємодії людини з людиною, що здійснюється за допомогою засобів мовного й немовного впливу та передбачає досягнення змін у пізнавальній, мотиваційній, емоційній і поведінковій сферах людей, які беруть участь у спілкуванні.

У закладі вищої освіти спілкування є формою навчальної взаємодії, співробітництва, у процесі якого реалізуються всі педагогічні функції.

Рис. 5.1.1. Професійно-педагогічне спілкування

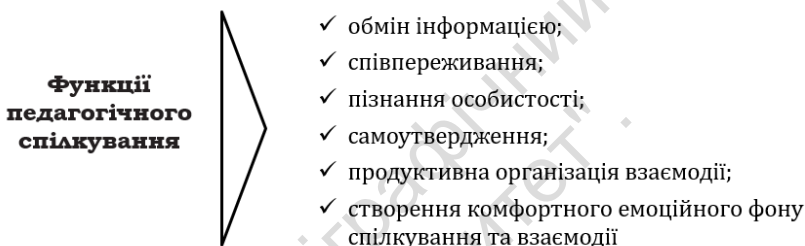

Рис. 5.1.2. Функції професійно-педагогічного спілкування

Комунікативна діяльність є основним видом діяльності педагога, а спілкування – сферою, у якій він здійснює освітній процес, що дає підстави говорити про окрему комунікативну культуру. В. В. Сгадова виділяє систему комунікативних умінь, які дозволяють педагогу цілеспрямовано, вільно і творчо здійснювати педагогічну взаємодію в навчанні [64, с. 65–69].

Структура комунікативних умінь на основі функцій педагогічного спілкування включає чотири групи вмінь:

- *уміння проектувати педагогічне спілкування*: визначати і формувати цілі спілкування, композиційну побудову спілкування; спланувати своє мовлення, свою презентацію; відновлювати у своїй комунікативній пам'яті особливості спілкування з аудиторією; прогнозувати можливі способи й види комунікації; прогнозувати особливості спілкування в нових комунікативних умовах; формулювати яскраві, привабливі цілі комунікативної діяльності та демонструвати шляхи їхнього досягнення; створити творче самопочуття;

- *уміння встановлювати емоційний і діловий контакт:* знайомитися, "подати себе" у спілкуванні; знаходити правильну форму звернення; привернути увагу студентів; налаштуватися на комунікацію з аудиторією; вступати у психологічний контакт з вихованцями; встановлювати візуальний контакт; демонструвати власне ставлення до суб'єктів спілкування (усмішка, інтонація, експресивність рухів); здійснювати оперативний перехід від організаційних процедур до ділової комунікації; оперативно досягати соціально-психологічної єдності з аудиторією студентів; володіти засобами соціальної перцепції; переборювати стереотипні і ситуативні негативні настанови на окремих студентів; виявляти особисту прихильність до суб'єктів спілкування; розуміти ситуативну внутрішню налаштованість студентів і враховувати її у процесі комунікації; емоційно висловлювати свої думки й почуття; формувати довірливі відносини в зоні взаємодії; володіти вербальними та невербальними засобами комунікації; орієнтуватися в часі й умовах комунікації; впливати на емоційну сферу вихованця;

- *уміння керувати спілкуванням:* організовувати простір навчальної взаємодії; спонукати студентів до участі в навчально-пізнавальній діяльності; викликати та виявляти інтерес до суб'єкта спілкування; активно й уважно вислуховувати і чути здобувачів вищої освіти; делегувати їм право й необхідність самостійно аналізувати події, факти; правильно розуміти роль суб'єктів спілкування; усвідомлювати, систематизувати та переносити інформацію; цілеспрямовано організовувати спілкування й управляти ним; володіти професійно-педагогічною увагою; встановлювати й підтримувати зворотний зв'язок; залучати вихованців до комунікативної діяльності; визначати внутрішню сутність студента за характером його дій і вчинків; використовувати прийоми акторської техніки; викликати у суб'єктів спілкування почуттєві переживання; виявляти розуміння внутрішнього стану здобувачів освіти; зосереджувати увагу на позитивному; проявляти толерантність (терпимість до інших); імпровізувати в комунікативній ситуації; не розгублюватися, прагнути до ініціативи у спілкуванні, брати на себе роль лідера; підтримувати діалог і змінювати тему; створювати ситуацію успіху; зберігати

достатній рівень самоконтролю; щиро й доброзичливо ставитися до учнів; відчувати позитивні емоції від спілкування;

- *уміння аналізувати спілкування*: активно та відсторонено спостерігати за своєю діяльністю; звільнятися від амбіцій; сприймати й аналізувати отриману від студента вербальну і невербальну інформацію; вчитися у своїх вихованців. Кожен блок комунікативних умінь становить відносно стійке утворення, що визначає механізм здійснення комунікативної діяльності.

Водночас, саме в цьому процесі всі вміння мають прояв у взаємозв'язку і взаємодії. Ступінь інтеграції залежить від рівня сформованості кожного вміння й зумовлена особливостями суб'єктів педагогічного спілкування та ситуацій взаємодії.

Як професійне за змістом і сферою функціонування спілкування педагога може бути як професійним, так і непрофесійним за якісними ознаками. *Особливості професійного педагогічного спілкування* – це те, що відрізняє викладача у спілкуванні зі студентами від його спілкування з людьми поза професійною діяльністю:

- а) педагогові у процесі спілкування належить провідна роль;
- б) вплив педагога на студентів завжди є виховуючим, тобто таким, що сприяє формуванню в них тих чи інших якостей і рис;
- в) професійний характер спілкування вимагає постійного аналізу побудованої системи взаємин зі студентами.

В організації спілкування відомі представники гуманістичної психології К. Роджерс і Р. Бернс) рекомендують педагогам використовувати такі комунікативні настанови:

- відкритість у спілкуванні, намагання відверто висловлювати свої думки й переживання. Ця установка розглядається як альтернатива типовій для традиційної системи навчання установці педагога лише на рольове спілкування.

- "Заохочення", "прийняття", "довіра", що є вираженням внутрішньої впевненості педагога в можливостях свого вихованця, його здібностей до діалогу.

- "Емпатичне розуміння" як бачення й розуміння педагогом поведінки вихованця, його різноманітних реакцій, дій, учинків [4].

Психолого-педагогічні дослідження останніх років суттєво доповнюють і розширюють спектр поглядів психологів-гуманістів на зміст комунікативної культури педагога і, зокрема,

особливостей його комунікативних установок. Так, бажання педагога створити сприятливий психологічний мікроклімат у процесі спілкування багатьма дослідниками розглядається як важлива позитивна комунікативна установка і його індивідуальна мета – характеристика, яка здійснює один із найбільших впливів на особистісний розвиток вихованця.

Важливою умовою комунікативної культури педагога є його вміння створювати в аудиторії атмосферу довіри, психологічного комфорту, відкритого й рівноправного співробітництва. Для забезпечення цих вимог сам педагог повинен мати такі психологічні якості як здатність регулювати свої психологічні стани, адекватну самооцінку, прагнення використовувати оригінальні педагогічні ідеї й методи. Педагогові також важливо уміти вибрати оптимальний стиль у взаємовідносинах із вихованцями.

Функції спілкування знаходять різне трактування в дослідженнях науковців. Здебільшого знаходимо їх у такому переліку:

- обмін інформацією між педагогом і студентом;
- пізнання особистості;
- співпереживання (емпатія);
- організація й регуляція взаємостосунків і спільної діяльності;
- самоутвердження особистості;
- педагогічно-доцільна самопрезентація педагога;
- спонукання особистості до дії і взаємодії.

Принципи педагогічного спілкування

- ✓ гуманізм;
- ✓ оптимізм;
- ✓ демократизм;
- ✓ творчість;
- ✓ індивідуально-особистісний підхід;
- ✓ емоційна стабільність;
- ✓ наступність;
- ✓ випереджальний характер педагогічної діяльності (робота на майбутнє);
- ✓ рівність у спілкуванні та партнерство у спільній діяльності

Рис. 5.1.3. Принципи педагогічного спілкування

Спілкування між викладачем і студентом забезпечується з обов'язковим дотриманням принципів, які орієнтують на кращі зразки його забезпечення.

Професійний стандарт вимагає оволодіння кожним педагогом компетентністю педагогічного партнерства – здатності до суб'єкт-суб'єктної (рівноправної й особистісно зорієнтованої) взаємодії з учнями в освітньому процесі, що потребує знань переваг та основних етапів формування суб'єкт-суб'єктних відносин між вчителем і учнем, основних ролей вчителя у професійній діяльності, вмінь і навичок застосовувати механізми реалізації суб'єкт-суб'єктних відносин між вчителем і учнем, забезпечення суб'єкт-суб'єктного підходу в педагогічній діяльності, координації та стимулювання навчально-пізнавальної діяльності учнів, підтримування їх прагнення до саморозвитку, розкриття їхніх здібностей і пізнавальних можливостей [2].

Педагогічне спілкування розглядається як система соціально-педагогічної взаємодії педагога зі студентами та спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату для активної життєдіяльності особистості.

Риси особистісно-орієнтованого викладача

- ✓ відкритий і доступний для кожного студента, дає їм можливість висловлювати свої думки й почуття, відвертий у своїх поглядах;
- ✓ демонструє студентам цілковиту до них довіру, не принижує їхньої гідності;
- ✓ щиро цікавиться життям студентів, не байдужий до їхніх проблем, справедливий;
- ✓ виявляє емпатійне розуміння – бачення поведінки студента його ж очима, відчуває внутрішній світ молодшої людини;
- ✓ надає студентам реальну допомогу

Рис. 5.1.4. Характеристика особистісно-орієнтованого викладача

Сучасна педагогіка і психологія вищої школи виходять із необхідності будувати педагогічну взаємодію на суб'єкт-суб'єктній основі, тобто на визнанні студента суб'єктом педагогічного процесу, його права на власну думку, позицію на готовності бачити і розуміти його. Суб'єкт-суб'єктний характер педагогічного спілкування полягає у рівності психологічних позицій,

взаємній гуманістичній установці, активності педагога та студентів, взаємопроникнення їх у світ почуттів і переживань, готовності взаємодіяти з співрозмовником.

Головні ознаки педагогічного спілкування на суб'єкт-суб'єктному ґрунті такі: особистісна орієнтація співрозмовників; рівність психологічних позицій співрозмовників; проникнення у світ почуттів і переживань, готовність стати на бік співрозмовника; застосування нестандартних прийомів спілкування. Залежно від того, реалізовано принцип суб'єкт-суб'єктної чи суб'єкт-об'єктної взаємодії, спілкування постає як функціонально-рольове або особистісно-орієнтоване.

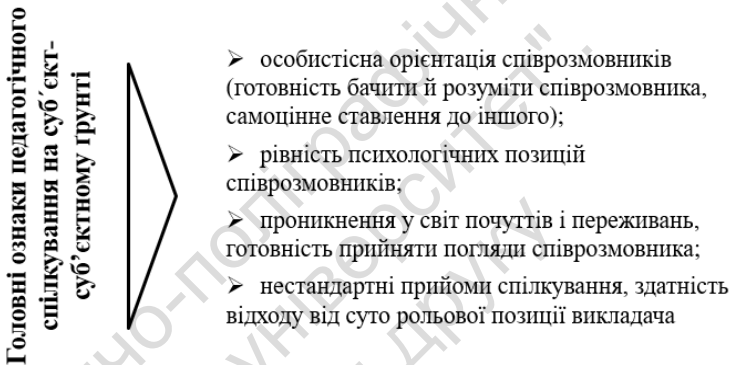

Рис. 5.1.5. Ознаки педагогічного спілкування на суб'єкт-суб'єктному ґрунті

Функціонально-рольове спілкування педагога – суто ділове, стандартизоване, обмежене вимогами рольової позиції. Головна мета – забезпечення виконання певних дій; особисте ставлення педагога й студента не враховується та не виявляється. Під час функціонально-рольового спілкування викладача варто визначити можливі позиції спілкування. У процесі спілкування можливі три основні рольові позиції: батька, дорослого й дитини.

Особистісно-орієнтоване спілкування передбачає виконання нормативно заданих функцій із виявом особистого ставлення, почуттів. Основна мета педагога за такої організації стосунків – розвиток студентів.

Педагогічне спілкування може мати різну орієнтацію (особистісну чи рольову), а також відрізнятися активністю учасників. Залежно від зазначених факторів воно може розвиватися за двома основними типами: як монологічне або як діалогічне.

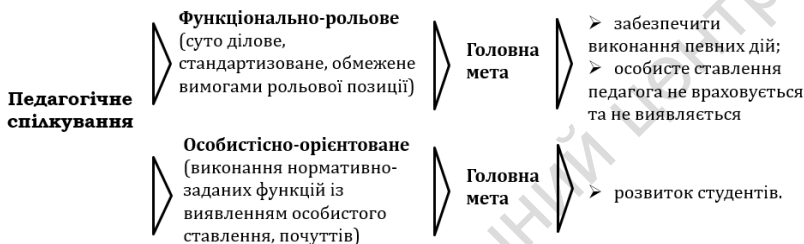

Рис. 5.1.6. Види педагогічного спілкування

У монологічному педагогічному спілкуванні відбувається поляризація за активністю: педагог інструктує, наказує, диктує, студенти – пасивно сприймають цей вплив. У діалогічному педагогічному спілкуванні активні всі, хто бере участь у конструктивному співробітництві. Взаємодія педагога та студента може здійснюватися як на суб'єкт-об'єктному, так і на суб'єкт-суб'єктному (діалогічне спілкування) рівнях. Основні ознаки діалогічного педагогічного спілкування: визнання рівності особистісних позицій, відкритість і довіра партнерів, домінанта педагога на співрозмовникові та взаємовплив поглядів, модальність висловлювання і персоніфікація повідомлення, поліфонія взаємодії й надання педагогом розвиваючої допомоги, двоплановість позиції педагога у спілкуванні. Діалог будується через контактну взаємодію.

Основою педагогічного спілкування є педагогічний діалог. Щоб зробити діалог ефективним викладачеві необхідно ставити мету спілкування й добиватися її досягнення шляхом аргументації на основі конкретних фактів, різних видів наочності, аналізувати відповіді співбесідника та будувати подальший діалог із ним, ураховуючи його знання, настрої і практичний досвід у використанні варіативності ситуацій.

Рис. 5.1.7. Діалогічне спілкування

Упровадження у практику професійно-педагогічної освіти нових технологій неможливе без ретельної підготовки викладача з новою педагогічною свідомістю.

Опанування новітніх педагогічних технологій, побудованих на діалогічному підході передбачає суттєві зміни в організації освітнього процесу. Варто проводити більше неформальних занять, у яких діалогічний метод буде домінуючим (диспути, співбесіди, самоаналіз, захист творчих проєктів тощо).

Рис. 5.1.8. Компоненти ефективного педагогічного діалогу

Ознаками наявності контакту у спілкуванні між педагогом і студентом є: взаємне особистісне сприйняття, відкритість у стосунках і відвертість у висловлюваннях; згода з головними змістовими положеннями взаємодії, сприйняття думок педагога та студентів як значущих; єдність оцінних суджень; наявність емоційного резонансу; збереження інтересу до подальшої взаємодії; високий рівень візуального контакту в бесіді; узгодженість поз, міміки й інтонації в діалозі.

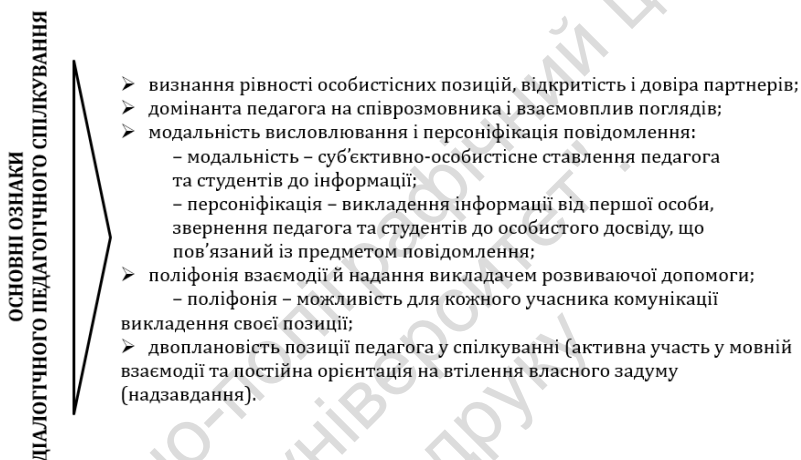

Рис. 5.1.9. Ознаки діалогічного спілкування

5.2. Види педагогічного спілкування.

Їхня характеристика

Серед видів педагогічного спілкування виокремлюємо спілкування *соціально-орієнтоване* (розповідь, виступ) та *особистісно-орієнтоване* (спілкування однієї особистості з іншою).

Педагогічне спілкування розглядається як система соціально-педагогічної взаємодії викладача зі студентами та спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату для активної життєдіяльності особистості.

Суб'єкт-суб'єктний характер педагогічного спілкування полягає в рівності психологічних позицій, взаємній гуманістичній

установці, активності педагога та студентів, взаємопроникнення їх у світ почуттів і переживань, готовності взаємодіяти зі співрозмовником. Головні ознаки педагогічного спілкування на суб'єкт-суб'єктному ґрунті такі: особистісна орієнтація співрозмовників; рівність психологічних позицій співрозмовників; проникнення у світ почуттів і переживань, готовність стати на бік співрозмовника; застосування нестандартних прийомів спілкування. Залежно від того, реалізовано принцип суб'єкт-суб'єктної чи суб'єкт-об'єктної взаємодії, спілкування постає як функціонально-рольове або особистісно-орієнтоване.

Важливу роль у процесі спілкування відіграють як вербальні (мовні), так і невербальні (немовні) засоби спілкування, які тісно взаємодіють між собою, створюючи основу для контактного педагогічного діалогу.

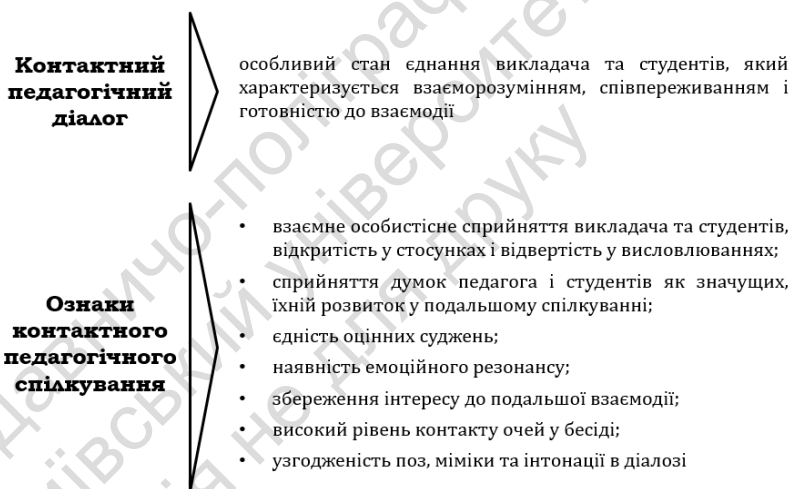

Рис. 5.2.1. Контактний педагогічний діалог

Вербальне (лат. *verbalis*, від *verbum* – слово) *спілкування* – це процес взаємообміну інформацією за допомогою мови (усної, писемної, внутрішньої), який відбувається за своїми внутрішніми законами, вимагає активної розумової діяльності та ґрунтується на певній системі усталених норм. Вербальні засоби

комунікації (мова, мовлення) утворюють знакову систему, найменшою предметно-значущою одиницею якої є слово (вислів), поєднане з іншими словами за правилами цієї самої знакової системи. У своїй сукупності слова, вислови є засобом розуміння думки того, хто говорить, й одночасно – засобом аперцепції (сприйняття на основі свого життєвого досвіду) змісту його думки. У своїй комунікативній практиці людина здійснює внутрішнє й зовнішнє мовлення, які становлять певну єдність, що не виключає специфічності кожної із форм мовленнєвої діяльності. Вербальна комунікація використовує як знакову систему мову – найбільш універсальний засіб людського спілкування, який забезпечує змістовий аспект взаємодії і взаєморозуміння у процесі спільної діяльності. Точність розуміння слухачем змісту висловлювання може стати зрозумілою для комунікатора лише тоді, коли відбудеться зміна "комунікативних ролей", тобто коли реципієнт стане комунікатором і своїм висловлюванням дасть знати про те, як він розкрив зміст інформації. Спілкування за допомогою вербальних засобів є не що інше, як використання живого слова в передачі інформації. Проте, крім мови, мовлення існують й інші засоби комунікації. Люди обмінюються інформацією й за допомогою жестів, міміки, погляду, пози, рухів тіла, які називають невербальними (несловесними) засобами спілкування.

Невербальне спілкування – це система немовних знаків, що слугують засобами для обміну інформацією між людьми. Один з найвідоміших фахівців із питань спілкування А. Піз стверджує, що за допомогою слів передається всього 7 % інформації, тоді як звуковими засобами – 38 %, а за допомогою міміки, жестів і поз – 55 % [52].

Не існує єдиної думки щодо складу невербальних компонентів спілкування, їхня класифікація створюється на основі різних критеріїв. Так, комунікативними невербальними компонентами комунікації є праксодичні, кінетичні, такесичні та проксемічні засоби.

Вербальні та невербальні аспекти комунікації мають свої функції, зокрема словесні передають чисту інформацію, а невербальні – ставлення до партнера. Проте їх варто розглядати не ізольовано, а в єдності, оскільки вони підсилюють взаємодію між співбесідниками. Навіть важливо вміти читати (розуміти)

невербальні сигнали, оскільки вони здебільшого спонтанні, несвідомі, а тому щирі. Поєднуючись із вербальними засобами, вони відтворюють реальну картину ситуації мовлення. Педагогові важливо вміти досконало користуватися вищезазначеними засобами, оскільки це сприяє формуванню високої культури спілкування. Лише майстерно володіючи як вербальними, так і невербальними засобами комунікації можна легко встановлювати контакти між людьми, досягнути успіху, досконало володіти культурою й мистецтвом спілкування.

Щоб навчитися професійному спілкуванню, потрібно чітко уявляти структуру цього процесу, знати, які вміння забезпечують його здійснення. Відповідно до логіки педагогічного процесу виділяють такі основні етапи педагогічного спілкування: прогностичний (моделювання майбутнього спілкування), "комунікативна атака" (організація спілкування на початку взаємодії, встановлення емоційного й ділового контакту (навіювання, переконання, наслідування), управління спілкуванням під час педагогічного процесу, аналіз спілкування.

Рис. 5.2.2. Структура педагогічного спілкування

Бар'єри у спілкуванні можуть бути *соціальні* (постійне підкреслення своєї позиції згори, своїх переваг; виникають унаслідок різного соціального статусу педагога і студентів), *гностичні* (недоступність пояснення матеріалу педагогом; педагог не адаптує своє мовлення до рівня розуміння студентів, висловлюється довгими реченнями, надто швидко, *естетичні* (несприйняття співрозмовником естетики зовнішнього вигляду, особливостей міміки), *емоційні* (негативні емоції, невідповідність настрою), психологічні (незбігання інтересів, страх педагога перед аудиторією студентів, перед можливістю допустити фактичну чи методичну помилку, негативна установка на групу, потік тощо), *фонетичні, стилістичні, семантичні, логічні* та ін. Бар'єри можуть бути *фізичні* (простір, дистанція та час, якими педагог віддаляє себе від студентів, намагаючись "сховатися" за стіл, стілець).

Можливі бар'єри у спілкуванні викладача

- Соціальний бар'єр
 - домінування рольової позиції викладача (він підноситься над особистістю студента, постійно демонструє свій соціальний статус);
- Фізичний бар'єр
 - неправильна організація фізичного простору мовної взаємодії;
- Смысловий бар'єр
 - неадаптоване до рівня сприйняття студентів мовлення викладача;
- Психологічний бар'єр
 - відмінність психологічних установок у спілкуванні;
 - бар'єр боязні аудиторії;
 - бар'єр відсутності контакту;
 - бар'єр звуження функцій спілкування;
 - бар'єр негативної установки на аудиторію, групу;
 - бар'єр попереднього негативного спілкування з цією аудиторією, групою, чи студентом;
 - бар'єр боязні педагогічних помилок
- Емоційний бар'єр
 - бар'єр негативних емоцій
- Естетичний бар'єр
 - несприйняття зовнішнього вигляду;
 - несприйняття міміки, жестів, ходи тощо

Рис. 5.2.3. Типологія бар'єрів у спілкуванні

Нейтралізувати, усунути ці бар'єри допомагає психологічне налаштування педагога на взаємодію. Дотримання правил спілкування допомагає переборювати негаразди у спілкуванні.

5.3. Основні стилі педагогічного спілкування

Стиль педагогічного спілкування – система принципів, норм, способів і прийомів поведінки й діяльності взаємодії педагога з учасниками освітнього процесу.

За даними діагностики стилів педагогічного спілкування виявлена тенденція, за якої педагогічні впливи, що спираються на когнітивно-діяльнісні здібності викладача (диктаторський, неконтактний, гіпореклексивний, негнучкого реагування, авторитарний) представлені менше, ніж стилі з афективно-ціннісною особистісною організацією [46].

Найпоширенішими стилями спілкування є *авторитарний, демократичний, ліберальний*.

Авторитарний стиль характеризується тенденцією викладача до наказового тону, різких зауважень, невизнання ініціатив студентів. Зазвичай, викладач, в основі спілкування якого превалює авторитарний стиль, суб'єктивно оцінює успіхи своїх студентів, акцентує увагу не на якості виконаного завдання, а на особистості.

Демократичний стиль спілкування вирізняється взаємим прийняттям і взаєморозумінням, спільною діяльністю в колективі. Цей стиль спілкування забезпечує роботу у стані спокою, задоволення, сприятливому психологічному кліматі. Міжособистісні стосунки між викладачем і студентами наповнені довірою. За демократичного стилю спілкування педагог стимулює здобувачів освіти до виявлення ініціативи, творчості, спілкування притаманні мінімальне включення у спільну діяльність, зняття із себе відповідальності за її результати. Він реалізується на основі невтручання, байдужості, незацікавленості проблемами оточення, відсутністю контролю над процесом спілкування.

Стилі педагогічного спілкування		
Стилі ставлення викладача до студентів	Демократичний стиль (ґрунтується на повазі до особистості кожного студента; його основа – довіра й орієнтація на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу)	Спілкування на основі захоплення спільною діяльністю
Активно-позитивний		Спілкування, що ґрунтується на дружньому ставленні
Ситуативно-негативний	Авторитарний (стиль диктату: студент розглядається як пасивний виконавець, йому відмовлено у праві на самостійність та ініціативу)	Спілкування - дистанція
Стійко негативний		Спілкування - залякування
Пасивно-позитивний	Ліберальний (характеризується відсутністю стійкої педагогічної позиції; невтручання, низький рівень вимог, формальне розв'язання проблем)	Спілкування - загравання
		Головні стилі педагогічного спілкування

Рис. 5.3.1. Стилі педагогічного спілкування

Відомий психолог В. А. Кан-Калик виокремлює кілька стилів педагогічного спілкування: спілкування на основі високих професійних настанов педагога, його ставлення до педагогічної діяльності загалом.

Існують й інші класифікації.

Спілкування на основі дружнього ставлення й захопленості спільною справою викладача і студентів за педагогічної доцільності сприяє успішній навчальній і виховній роботі. Цей вид комунікації передбачає захопленість спільною справою. Педагог виконує роль наставника, старшого товариша, учасника спільної навчальної діяльності (але варто уникати панібратства). Особливо це стосується молодих педагогів, якщо вони не бажають потрапити в конфліктну ситуацію.

Спілкування-загравання базується на невмінні педагога організувати продуктивне спілкування. Воно виникає через нерозуміння ним педагогічних завдань, остраху спілкування зі студентською аудиторією чи за відсутності навичок спілкування.

Рис. 5.3.2. Моделі спілкування

Спілкування-дистанція ґрунтується на постійній є дистанції педагога та студента у всьому: навчанні – з посиланням на авторитет і професіоналізм; вихованні – на життєвий досвід і вік.

Спілкування-залякування пов'язане з невмінням педагога організувати продуктивне контактування на основі захопленості спільною справою. Воно не лише не створює комунікативної атмосфери, що забезпечує творчу діяльність, але, навпаки, регламентує її. Таке спілкування властиве молодим педагогам, які надмірно прагнуть популярності.

Підтримуючий стиль спілкування помітний тим, що під час його застосування педагогом виявляється турбота про студентів, здійснюється залучення їх до прийняття рішень.

Маніпулятивний стиль спілкування викладача зі студентом характеризується скритністю, нещирістю, орієнтацією на використання процесу спілкування для отримання різного роду вигоди. У ньому проявляється ставлення до співрозмовника

як до об'єкта своїх маніпуляцій задля отримання потрібної інформації тощо.

Індиферентний стиль спілкування є стилем, за якого ігнорується його сутність, відбувається домінування орієнтації на "суто ділові питання", "відхід" від спілкування як такого.

Крім того, у педагогічному спілкуванні часто проявляються рольові позиції, які можуть мати вирішальне значення для результату спілкування.

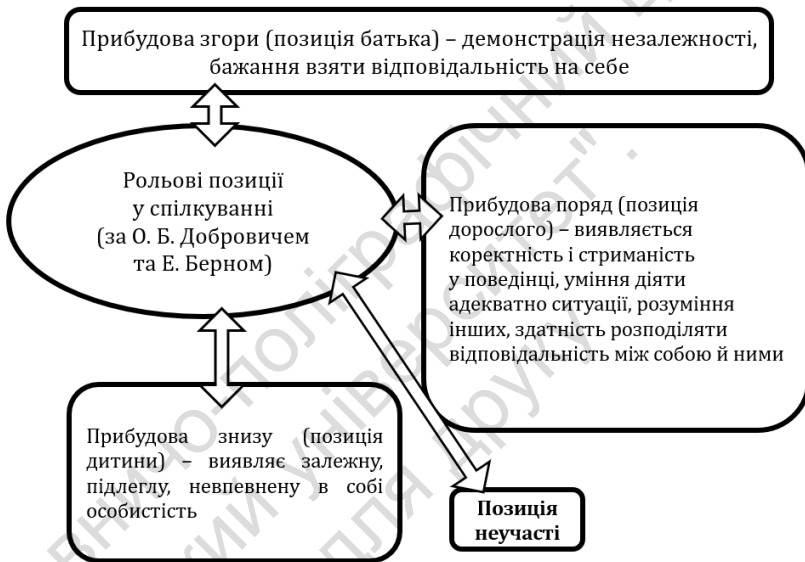

Рис. 5.3.3. Рольові позиції у спілкуванні

- Ставлення педагога до студента як батька до дитини може як позитивно, так і негативно вплинути на поведінку останнього.
- Ставлення педагога до студента як батька до дорослого не допускає помилки вводити молоду особу в позицію "дитини".
- Ставлення студента до педагога як дорослого до батька може перетворити останнього в захисника інтересів педагога.
- Ставлення педагога до студента як дорослого до дорослого може сприяти взаєморозумінню, взаємоприйняттю, взаємовизнанню між ними.

Багато труднощів і невдач у педагогічній діяльності викладача зумовлено саме недоліками сфери професійно-педагогічного спілкування, оскільки лише воно забезпечує досягнення мети навчання та виховання і визначає характер взаємодії між двома головними суб'єктами педагогічного процесу. Зазвичай, у педагогічній практиці поєднуються стилі в певній пропорції за домінування одного з них.

Особливі труднощі в налагодженні педагогічного спілкування, взаємин зі студентами у сфері особистих контактів відчують педагоги-початківці. Щоб оволодіти високим рівнем професійно-педагогічного спілкування зі студентом, треба добре знати його психологічні, змістові і процесуальні основи.

Безперечно, на стиль його спілкування істотно впливають професійний рівень підготовки, особливості характеру й темпераменту викладача. Варто пам'ятати, що найкращими помічниками, які допоможуть кожному знайти свій власний унікальний стиль спілкування зі студентами, є життєвий досвід.

5.4. Удосконалення педагогічного спілкування викладача

Педагогічне спілкування розглядається вченими як професійне спілкування викладача зі студентами у процесі навчання та виховання у ЗВО. Воно спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату, оптимізацію відносин між педагогом і здобувачем освіти.

Досягти результату в педагогічному спілкуванні можна лише шляхом постійного прояву інтересу до студента, демонстрації власної прихильності до нього, встановлення з ним особистісного контакту, формування почуття "ми", показу цілей спільної діяльності, створення ситуацій успіху тощо.

Знання й дотримання правил педагогічного спілкування викладачем дозволить йому оминати багато труднощів і помилок, які нерідко можуть зустрічатися в педагогічній діяльності. Педагоги і психологи рекомендують:

- моделюйте спілкування не "від себе", а від студентів, їхніх потреб та інтересів;

- орієнтуйте своє педагогічне мовлення на конкретного студента, а не на абстрактну групу;
- використовуйте різні види спілкування;
- спілкуйтесь зі студентами на взаємних інтересах, проте не організовуйте спілкування "по вертикалі", зверху вниз;
- постійно враховуйте психологічний стан окремих студентів і колективу загалом;
- дивіться на себе збоку, постійно аналізуйте свої вчинки й дії;
- умійте слухати студентів, зважайте на їхню думку;
- намагайтесь зрозуміти настрій студента і на цій основі моделюйте спілкування з ним;
- не принижуйте людську гідність;
- спілкування має бути систематичним. Не залишайте поза увагою "незручних" для вас студентів;
- будьте ініціативним у спілкуванні;
- уникайте штампів, постійно шукайте нові форми, засоби, методи і прийоми;
- долайте негативні установки стосовно конкретного студента;
- у процесі спілкування уникайте абстрактної критики, оскільки це породжує опір;
- якомога частіше посміхайтесь: це викликає позитивні емоції, спонукає до продуктивного спілкування;
- у процесі вашого спілкування частіше висловлюйте схвалення, заохочення;
- постійно розвивайте свою комунікативну пам'ять, запам'ятовуючи педагогічні ситуації, їхній перебіг;
- систематично аналізуйте процес спілкування;
- технологія й тактика спілкування мають бути скеровані на усунення психологічних бар'єрів між викладачем і студентами;
- постійно вдосконалюйте інструмент спілкування – власне мовлення.

У педагогічному спілкуванні проявляється унікальність комунікативного потенціалу викладача, його творча індивідуальність, рівень володіння педагогічною технікою, характер відносин зі студентами, колегами тощо. Визнання рівноправності власної та студентської позицій у спілкуванні, створення ситуацій успіху,

взаємоповага, впливають на вибір таких форм взаємодії як координація, заохочення, підтримка, допомога. Досягти високого рівня майстерності в організації педагогічного спілкування викладачеві допоможе оволодіння рядом комунікативних умінь і навичок, упровадження нових особистісно орієнтованих технологій комунікативної взаємодії, розвиток інтуїції, збагачення арсеналу педагогічного впливу на студентів.

Шляхи оптимізації педагогічного спілкування

- формування почуття "ми", демонстрація спільності поглядів, що усуває соціальні бар'єри, протиставлення й об'єднує для досягнення спільної мети;
- встановлення особистісного контакту, щоб кожен студент відчував зверненість саме до нього;
- демонстрація власного ставлення, оптимальний відбір необхідних засобів;
- показ яскравих цілей спільної діяльності – накреслення спільного "ми" в майбутньому, що демонструє зацікавленість у співрозмовникові;
- передача педагогом розуміння внутрішнього стану студентів;
- постійний вияв інтересу до студентів;
- створення ситуації успіху (постійне схвалення потенційних можливостей, підкреслення індивідуальної значущості співрозмовників, зняття страху перед можливою помилкою та ін.)

Схема 5.4.1. Шляхи вдосконалення педагогічного спілкування викладача

Завдання для самоконтролю до теми 5

1. Охарактеризувати структуру комунікативних умінь на основі функцій педагогічного спілкування.
2. Проаналізувати ознаки діалогічного педагогічного спілкування.
3. Розкрити суть видів педагогічного спілкування.

Завдання для самостійної роботи до теми 5

1. Навести приклад функціонально-рольового спілкування педагога зі студентом.
2. Спроекувати контактнo-педагогічний діалог педагога зі студентом.
3. Відшукати приклади з літературних джерел спілкування-дистанції педагога зі студентом.

Педагогічні завдання до теми 5

Педагогічне завдання 1

Доповнити список перерахованих нижче функцій спілкування.

1. Інформативна функція – спрямована на здійснення процесу взаємодії, визначеного навчальними програмами та планами.
2. Нормативна функція полягає в тому, що у процесі педагогічного спілкування передаються норми права й моралі, через засвоєння моральної поведінки, вчинків, взаємин між людьми.
3. Пізнавальна функція спрямована на формування й розвиток умінь аргументовано висловлювати власну думку, вміти правильно та чітко доносити до співрозмовника свою думку або ідею.
4. Комунікативна функція – спрямована на встановлення міжособистісної взаємодії ...
5. Регулятивна функція спрямована на встановлення різноманітних засобів і форм стимулювання позитивних вчинків естетичної й моральної поведінки, а також відторгнення і усунення негативних проявів у поведінці.
6. Виховна функція педагогічного спілкування полягає у формуванні й розвитку ефективних способів і форм взаємодії та співпраці [13].

Педагогічне завдання 2

Що впливає на вибір стилю спілкування викладача і студента?

Стильові особливості педагогічного спілкування й педагогічного керівництва залежать, з одного боку, від індивідуальності педагога, від

його компетентності, комунікативної культури, емоційно-етичного ставлення до вихованців, творчого підходу до професійної діяльності, з іншого – від особливостей вихованців [Стилі педагогічного спілкування. [http:// www. novapedahohika. com/noloms -623-1.html](http://www.novapedahohika.com/noloms-623-1.html)].

Педагогічне завдання 3

Ураховуючи власний шкільний досвід спілкування з педагогами вкажіть, чи є щось подібне у практиці спілкування з викладачами ЗВО?

У роботі Л. О. Савенкової зазначено: "...механізм внутрішнього функціонування педагогічного спілкування полягає у взаємовпливі педагога й учнів, що виражається в обміні інформацією, думками, знятті психічного напруження, встановленні єдності емоційних позицій і формуванні міжособистісних відносин. Механізмом зовнішнього функціонування є взаємовплив педагога й учнів, який характеризується зближенням їхніх позицій аж до цілковитого злиття, формуванням нової психологічної спільності "ми" [6, с. 11)].

Педагогічне завдання 4

Чи маєте ви власне бачення щодо поділу невербальних засобів спілкування на групи?

Вітчизняна дослідниця Л. Орбан-Лембрик поділяє всі невербальні засоби спілкування на групи:

1. Оптико-кінетична система знаків. Включає жести, міміку, пантоміміку. Джерелом інформації є руки, обличчя, поза.

2. Паралінгвістичні засоби. Це система вокалізації, тобто якість голосу, його діапазон, тональність. Доведено, що занадто гучний голос, як і дуже тихий, не підсилює переконливого впливу на співрозмовника.

3. Екстралінгвістична знакова система. Це вкраплення в мову сміху, пауз тощо, оскільки люди у своїх діях керуються не лише інтелектом, але й емоціями.

4. Візуальне спілкування. Здійснюється воно завдяки контакту очей. Поглядом теж можна передати певну інформацію, особливо ті почуття, які переживають співрозмовники.

5. Проксеміка. Стосується організації простору й часу спілкування (затримка ділових переговорів, їхню тривалість, розташування учасників за столом тощо) [3, с. 407].

Педагогічне завдання 5

Яка модель педагогічного спілкування вами сприймається як оптимальна? Поясніть.

Для характеристики системи дій, які виконують суб'єкти спілкування, використовують поняття "модель спілкування". Американський

психолог В. Сатир виокремила п'ять таких моделей (типів): запобігливий, звинувачувальний, розважливий, віддалений, урівноважений.

Запобігливий тип у процесі спілкування прагне догодити іншим, часто вибачається, не вступає в суперечки, погоджується з будь-якою критикою на свою адресу. Іноді його називають миролюбцем.

Звинувачувальний тип постійно шукає і знаходить винних. Він диктатор, господар ситуації, часто поводить зухвало, говорить жорстко й різко, перебиває інших. Так ця людина прагне стати авторитетною, мати владу над іншими. Вона глибоко усвідомлює, що без інших нічого не варта, і радіє з того, що люди їй підкоряються, почуваючись винними. Від цього звинувачувальний тип отримує задоволення.

Розважливий тип (або "комп'ютер") – це дуже коректна, урівноважена людина, яка наперед усе розраховує. Має монотонний голос, використовує для викладу думки довгі фрази.

Віддалений тип не реагує на жодні запитання, часто говорить недоречно, невчасно й невлучно.

Урівноважений тип є людиною послідовною, гармонійною. У ставленні до інших відвертий, чесний, ніколи не принижує людську гідність. Урівноважені люди знаходять вихід із будь-якої складної ситуації, можуть об'єднувати інших для спільної діяльності. Вони цілісні особистості. Прямолинійні у стосунках, здатні до особистісного зростання, викликають до себе довіру й повагу. Інші у їхній присутності почуваються вільно. Урівноважені мають високий рівень моральної й комунікативної культури та потенційні можливості для її підвищення.

Представники перших чотирьох типів є маніпуляторами, а п'ятий – актуалізатором [60, с. 71].

Контрольне тестування з теми 5

1. Стиль педагогічного спілкування – це:

- а) система способів і прийомів взаємодії педагога зі студентами, їхніми батьками, колегами;
- б) система способів і прийомів взаємодії педагога зі студентами;
- в) система способів і прийомів взаємодії педагога з батьками студентів, колегами.

2. Вербальне спілкування – це:

- а) процес взаємообміну інформацією, який відбувається за своїми внутрішніми законами;
- б) процес взаємообміну інформацією за допомогою мови;
- в) процес взаємообміну інформацією за допомогою мови, який відбувається за своїми внутрішніми законами, вимагає активної розумової діяльності та ґрунтується на певній системі ustalених норм.

3. Невербальними компонентами комунікації є:

- а) праксодичні, кінетичні, таксичні та проксемічні засоби;
- б) система немовних знаків;
- в) спонтанні, несвідомі сигнали.

4. До функцій педагогічного спілкування відносимо:

- а) демократичність, ліберальність, авторитаризм;
- б) обмін інформацією між педагогом і студентом; пізнання особистості; співпереживання (емпатія); організація й регуляція взаємостосунків і спільної діяльності; самоутвердження особистості; педагогічно-доцільна самопрезентація педагога; спонукування особистості до дії та взаємодії;
- в) загравання, залякування, дистанція.

5. До основних етапів педагогічного спілкування належить:

- а) вступ, основна частина, заключна частина;
- б) актуальність спілкування, зміст, висновки;
- в) прогностичний (моделювання майбутнього спілкування), "комунікативна атака" (організація спілкування на початку взаємодії, встановлення емоційного й ділового контакту (навіювання, переконання, наслідування), управління спілкуванням під час педагогічного процесу, аналіз спілкування).

Ключі: 1а; 2в; 3а; 4б; 5в.

Семінарсько-практичне заняття 5

Опорні поняття: комунікативна культура, професійно-педагогічне спілкування, психологічний клімат, функції, принципи педагогічного спілкування, комунікативні уміння, ознаки, види педагогічного спілкування, функціонально-рольове, особистісно-орієнтоване спілкування, діалогічне спілкування, контактний педагогічний діалог, структура педагогічного спілкування, бар'єри у спілкуванні, стилі, моделі педагогічного спілкування, рольові позиції у спілкуванні, правила і шляхи оптимізації педагогічного спілкування.

1. Сутність педагогічного спілкування як виду професійної діяльності викладача, його особливості, функції та види

Практичні завдання

- Що ви розумієте під поняттям "оптимальне педагогічне спілкування". У чому ви вбачаєте відмінність педагогічного спілкування від повсякденного?
- Яка різниця між поняттями "товариськість викладача", "комунікативність" і "комунікабельність викладача"? Чи завжди товариськість викладача відіграє позитивну роль у педагогічному спілкуванні?
- Проведіть зі студентами академічної групи тест (дод. 4) із метою діагностування рівня комунікативної готовності до діалогу зі студентом. Прокоментуйте отримані результати, запропонуйте ваше бачення способів підвищення комунікативної готовності до діалогу.

2. Особистісно-діалогічний стиль мислення й поведінки викладача як основа професійного спілкування зі студентами. Риси особистісно орієнтованого викладача. Критерії діалогічного педагогічного спілкування

Практичне завдання

- Покажіть різницю між функціонально-рольовими та особистісно орієнтованими відносинами. Яка специфіка їхнього виховного впливу на студентів? Проілюструйте виявлену психолого-педагогічну закономірність прикладами з ваших власних спостережень за відносинами викладача та студентів.

3. Вербальне та невербальне спілкування. Основні стилі й моделі спілкування

Практичні завдання

- *Скориставшись схемою в підручнику "Структура педагогічного спілкування", охарактеризуйте кожен етап професійно-педагогічного спілкування, визначте його завдання в цілісному педагогічному процесі.*
- *Проаналізуйте стилі педагогічного спілкування з погляду особливостей взаємодії викладача та студентів і бажаних/небажаних результатів.*

4. Можливі бар'єри у спілкуванні викладача, шляхи їхнього подолання

5. Розкрийте основні способи оптимізації педагогічного спілкування викладача

Практичні завдання

- *Спробуйте привітатися зі студентами ("Добрий день, шановні студенти!") із 10 відтінками: радості, суворості (дисциплінування), задоволення, страху, здивування, дорікання, незадоволення, гідності, іронії, байдужості.*
- *Зверніться до студентів, використовуючи різні системи звертань (прохання, вимога, попередження, похвала, гумор, запитання, натяк, наказ, побажання). Зверніть увагу, що необхідно підібрати не лише відповідну інтонацію, а й пластику міміко-пантомічного інтонування, відповідну постановку тіла. Постійно стежити за свободою рухів тіла. Провести аналіз запропонованих студентами варіантів звернень.*
- *Запропонуйте невербальні засоби комунікації викладача зі студентами в різних ситуаціях: "запізнення на заняття", "списування під час контрольної роботи", "відповідь біля дошки", "розмови під час заняття" тощо.*

Список джерел до теми 5

Основна

1. Арват Ф. С. Культура спілкування : навч.-метод. посіб. / Ф. С. Арват, Є. І. Коваленко, С. В. Кириленко, П. М. Щербань. Київ : ІЗМН, 1997.

2. Наказ Мінекономіки України № 2736 від 23.12.2020 р. "Про затвердження професійного стандарту за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти»". – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua

3. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління / Л. Е. Орбан-Лембрик. – Київ : Академвидав, 2003. – С. 407.

4. Педагогічна майстерність : підручник. – 2-ге вид., допов. і переробл. / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. – Київ : Вища школа, 2004.

5. Професійний стандарт на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти". – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://cutt.us/VBUpf>

6. Савенкова Л. О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління : монографія. – Київ : КНЕУ, 2005. – С. 11.

7. Теслюк В. М. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. / В. М. Теслюк, П. Г. Лузан, Л. М. Шовкун. – Київ : ДАККиМ, 2010.

Додаткова

Бельчева Т. Ф. Педагогічна майстерність сучасного вчителя: теорія і практика : підручник / Т. Ф. Бельчева, С. С. Ізбаш, М. В. Елькін, Т. М. Дюжикова, А. М. Солоненко. – Мелітополь : ТОВ "Видавничий будинок ММД", 2010.

Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч.-метод. посіб. – Львів : "Норма", 2005.

Козубовська І. В., Постолук М. І. Невербальні засоби спілкування у професійній діяльності педагога / І. В. Козубовська, М. І. Постолук. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/20084/1/Козубовська_Постолук_Харків%2017%20/НЕВЕРБАЛЬНІ%20АСОБИ%20СПІЛКУВАННЯ%20У%20ПРОФЕСІЙНІЙ%20ДІЯЛЬНОСТІ%20ПЕДАГОГА.pdf

Основи професійної комунікації : навч.-метод. посіб. / упоряд. Н. А. Різник. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – С. 40. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://document.kdu.edu.ua/info_zab/061_128.pdf

Стилі педагогічного спілкування. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.Novapedahohika.com/noloms-623-1.html>

Функції педагогічного спілкування. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://wkrolik.com.ua/funkcii-pedagogichnogo-spilkuvannya/>

ТЕМА 6. ІННОВАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ЯК СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

- 6.1. Інноваційна компетентність викладача та її складові.*
- 6.2. Сутність педагогічної творчості, характеристика її основних компонентів.*
- 6.3. Формування інноваційної компетентності майбутнього педагога у процесі навчання в вищій педагогічній школі.*
- 6.4. Шляхи розвитку інноваційної та підприємницької компетентностей і реалізації творчого потенціалу викладача в педагогічній діяльності.*

6.1. Інноваційна компетентність викладача та її складові

Здатність генерувати нові ідеї (креативність), як зазначається у професійному стандарті на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти", є однією із загальних компетенцій викладача вищої школи [4].

Для педагога *інноваційна компетентність* означає здатність застосовувати наукові методи пізнання в освітньому процесі, використовувати інновації у професійній діяльності, застосовувати різноманітні відходи до розв'язання проблем у педагогічній діяльності. Це вимагає від викладача знань методів виявлення проблем у педагогічній діяльності, визначення характеру та причин їхньої появи а також методів роботи з різними джерелами інформації з метою розв'язання проблем і запобігання їм. Крім цього педагог має оволодіти вміннями та навичками аналізу різноманітних підходів до розв'язання проблем у педагогічній діяльності і запобігання їм, а також збирати, систематизувати та використовувати інформацію, що є важливою для розв'язання проблем і запобігання їм [2].

Інноваційна компетентність викладача включає систему мотивів, знань, умінь, навичок, особистісних якостей, які забезпечують ефективність використання ним нових педагогічних технологій у роботі зі студентською молоддю. Вона формує нові

підходи в системі освіти, нове педагогічне мислення та ставлення педагога до своєї діяльності. Професійна зорієнтованість на інноваційну діяльність розвивається під час навчання у ЗВО, коли майбутній викладач свідомий виробленню мотиваційно-ціннісного ставлення до педагогічних інновацій.

Компонентами інноваційної компетентності викладача є поінформованість про сучасні інноваційні педагогічні технології, належне оволодіння їхнім змістом і методикою застосування, переконаність у необхідності цього застосування в навчально-виховній роботі зі студентами.

У педагогічній науці педагогічні інновації аналізувалися, зазвичай у межах поняття "педагогічна творчість".

Педагогічна творчість – особливий підхід до забезпечення якості навчання, який базується на ініціативі, активності, інноваційності діяльності педагога. Обміркування методики і змісту майбутнього навчально-виховного заходу, конкретне їхнє визначення, планування і проведення – справа індивідуальна. Тому як немає двох однакових педагогів, так і немає двох однакових методик.

Безперечно, педагог – творча людина – до кожного навчально-виховного заходу має ставитися дуже відповідально, знаючи, що не буває двох однакових вихованців, що кожен вихованець – це особистість.

С. О. Сисоєва визначає такі принципи педагогічної творчості: діагностики, оптимальності, взаємозалежності, креативності, доповнення і варіантності.

Слова Г. Кершенштайнера про те, що вихователь виховує більше "тим, ким він є, ніж тим, що він уміє", у педагогічній практиці повністю підтверджуються, тому що власний приклад педагога ґрунтується на його авторитеті. Тобто без творчості немає натхненної педагогічної діяльності та активної взаємодії між вихователем і вихованцем.

Педагогічна творчість – це педагогічна діяльність, спрямована на розвиток потенційних можливостей кожного здобувача освіти в навчально-виховному процесі для якої притаманні:

- виникнення протиріччя, проблемної ситуації;
- наявність об'єктивних (соціальні, матеріальні) і суб'єктивних (знання, уміння, особистісні якості, мотивація, творчі здібності) умов для творчості;

- об'єктивна чи суб'єктивна новизна й оригінальність процесу та результату;

- соціальна й особиста вага і прогресивність (педагогічна творчість викладача робить певний внесок у розвиток суспільства й особистості);

Найважливіші риси педагогічної креативності педагога:

- високий рівень соціальної й моральної свідомості;
- пошуково-проблемний стиль мислення;
- розвинені інтелектуально-логічні здібності (вміння аналізувати, обґрунтовувати, пояснювати, виділяти головне тощо);

- проблемне бачення;
- творча фантазія, розвинена уява;
- специфічні особисті якості (сміливість, готовність до ризику, цілеспрямованість, допитливість, самостійність, наполегливість, ентузіазм);

- комунікативні здібності;

- здатність до самоуправління;

- високий рівень загальної культури.

Підсистеми у творчій педагогічній діяльності викладача:

1) дидактична підсистема характеризує ступінь володіння викладачем змістом навчального матеріалу, формами, методами, засобами ефективної організації навчальної творчої діяльності;

2) виховна підсистема характеризує творчу педагогічну діяльність викладача із забезпечення психолого-педагогічних умов для формування кожного як особистості через активну життєву діяльність, творчий розвиток, самореалізацію своїх потенційних можливостей у різних видах діяльності;

3) організаційно-управлінська підсистема характеризує творчу педагогічну діяльність із розвитку здатності до самоуправління й комунікації;

4) підсистема самовдосконалення характеризує творчу педагогічну діяльність з підвищення своєї професійної та загальної культури, із самовиховання і саморозвитку професійно-значущих якостей, педагогічної колективності, створення своєї творчої лабораторії;

5) громадсько-педагогічна підсистема характеризує професійний, громадський та особистісний рейтинг.

Творчість є необхідною складовою праці викладача. Під час роботи він передбачає педагогічні ефекти, впливає на уяву, увагу, пізнавальну діяльність студентів, а також звертається до педагогічного перевтілення, що робить його діяльність творчим процесом.

Творчість є родовою властивістю людини й людства загалом, однак у різні історичні епохи вони реалізуються різною мірою. Про неї у "Сучасному тлумачному психологічному словнику" сказано так: "Будучи, по суті, культурно-історичним явищем, має і психологічний аспект – особистісний і процесуальний. Припускає наявність у суб'єкта здібностей, мотивів, знань і умінь, завдяки яким створюється продукт, що відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю. Вивчення цих властивостей особистості показало важливу роль уяви, інтуїції, неусвідомлюваних компонентів розумової активності, а також потреби особистості в самоактуалізації, у розкритті й розширенні своїх творчих можливостей" [74, с. 520].

Творчу особистість визначають як особистість, яка володіє певним переліком якостей, а саме: рішучістю, умінням не зупинятися на досягнутому, сміливістю мислення, умінням бачити далі того, ніж бачать сучасники й бачили його попередники.

Серед *характерологічних особливостей творчої особистості* виділяють:

- відхилення від шаблону;
- оригінальність;
- ініціативність;
- наполегливість;
- високу самоорганізацію;
- працездатність.

Особливості мотивації діяльності полягають у тому, що творча особистість знаходить задоволення не стільки у досягненні мети творчості, скільки в самому процесі. Найспецифічнішою рисою творця вбачається несамовитий потяг до творчої діяльності. Більшість авторів погоджується з тим, що творча особистість – це індивід, який володіє високим рівнем знань, потягом до нового, оригінального, який уміє відкинути звичайне, шаблонне. Головним показником творчої особистості, її найголовнішою ознакою дослідники вважають наявність творчих

здібностей, які розглядаються як індивідуально-психологічні здібності людини, що відповідають вимогам творчої діяльності та є умовою її успішного виконання. Деякі дослідники не дають прямого визначення творчої особистості, а розглядають певні специфічні її риси (інтелектуальні, характерологічні, особливості мотиваційної сфери тощо) і визначають творчу особистість як таку, якій ці риси так чи інакше притаманні.

Швидкість досягнення певного рівня творчих результатів не є рівномірною й цілком залежить від індивідуальних психофізіологічних особливостей конкретної особистості, умов творчої діяльності, соціального оточення. Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури, її осмислення дозволяють нам запропонувати такий підхід до визначення творчої особистості. Творча особистість – це креативна особистість (особистість, що має внутрішні передумови творчої активності), яка внаслідок впливу зовнішніх факторів набула необхідних для актуалізації творчого потенціалу людини додаткових мотивів, особистісних утворень, здібностей, що сприяють отриманню творчих результатів в одному чи кількох видах творчої діяльності.

Отже, якщо педагог ставить за мету розвиток потенційних творчих можливостей особистості, формування її як творчої, він повинен оволодіти тими формами, методами й засобами педагогічної діяльності, які забезпечують розвиток креативних рис особистості, а також тих додаткових мотивів, персональних якостей, здібностей, які сприяють успішній творчій діяльності. Для цього і сам педагог повинен бути творчим, бо як добро виховує добро, так і творчість розвивається через творчість. Окрім цього, розвитку інноваційної компетентності викладача допомагають його інформаційна грамотність, інноваційна культура.

У наступному параграфі розглянемо, що розуміється під поняттям "педагогічна творчість" і яку роль відіграє у ній творчий педагог.

6.2. Сутність педагогічної творчості, характеристика її основних компонентів

Короткий термінологічний словник з інноваційних педагогічних технологій визначає педагогічну творчість як прийняття і здійснення педагогом оптимальних нестандартних рішень у змінних умовах навчально-виховного процесу [34].

Відповідно до специфіки педагогічної творчості формується і творча особистість викладача. Проблеми, пов'язані з цим питанням були розглянуті в роботах багатьох авторів, а саме Ю. К. Бабанського, І. А. Зязюна, В. А. Кан-Калика, Н. В. Кичук та ін.

Різні педагоги можуть перебувати на різних творчих рівнях:

1. Репродуктивний передбачає, що викладач, працюючи на основі вироблених до нього методик, рекомендацій, відбирає ті, які найбільше відповідають конкретним умовам його праці.

2. Раціоналізаторський передбачає, що педагог на основі аналізу свого досвіду, конкретних умов своєї педагогічної діяльності вносить корективи у свою роботу, удосконалює, модернізує її.

3. Конструкторський передбачає таку діяльність, у якій на основі свого досвіду, використовуючи існуючі методики, педагог конструює свій варіант розв'язання проблеми.

4. Новаторський передбачає розв'язання педагогічної проблеми на принципово нових засадах.

У процесі роботи зі студентами викладач примножує власний досвід і, як наголошують Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко, він уже бачить за кожним конкретним педагогічним рішенням певну конструктивно-методичну схему, загальну педагогічну ідею та вдосконалює шляхи її практичного втілення. Педагогічна діяльність стає справжньою педагогічною творчістю [54].

Отже, творчий викладач – це особистість, яка характеризується високим рівнем педагогічної креативності, відповідним рівнем знань предмету, який викладає, набутими психолого-педагогічними знаннями, вміннями й навичками, які, за сприятливих для педагогічної творчості умов, забезпечують його ефективну педагогічну діяльність із розвитку потенційних творчих можливостей студентів. Творчість – необхідна умова становлення самого педагога, його самопізнання, розвитку й розкриття як особистості.

6.3. Формування інноваційної компетентності майбутнього викладача під час навчання у вищій педагогічній школі

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури (роботи Ю. К. Бабанського, В. І. Загвязінського, І. А. Зязюна, Н. В. Кичук, В. О. Кан-Калика, та ін.) можна охарактеризувати найважливіші якості педагога, що сприяють успішній творчій діяльності:

- здатність до нестандартного рішення;
- пошуково-проблемний стиль мислення;
- уміння створювати проблемні, нестандартні навчальні та виховні ситуації;
- оригінальність у всіх сферах своєї діяльності;
- творча фантазія, розвинена уява;
- специфічні особистісні якості (сміливість, готовність до ризику, винахідливість, цілеспрямованість, оптимізм, ентузіазм, настирливість, упевненість, кмітливість, інтуїтивне відчуття нового й оригінального та ін.).

Активна творча діяльність педагога дає позитивний результат у тому випадку, коли базуватиметься на розвитку творчої активності студентів у ЗВО. Тому одним із завдань підготовки майбутніх викладачів у ЗВО є розвиток їхніх творчих здібностей, нестандартного мислення, формування умінь і навичок здійснювати в майбутньому навчально-виховний процес на творчому рівні.

Сучасні дослідники педагогічної творчості відзначають, що вона має свої особливості стосовно реалізації планів у студентській аудиторії, а саме:

- жорстко лімітована в часі (пара);
- здійснюється систематично й безперервно;
- орієнтація лише на позитивне розв'язання педагогічної проблеми;
- підвищена відповідальність, адже результати педагогічної діяльності викладача пов'язані з розвитком молодого людини, її професійним зростанням [54].

Студенти залучаються до різних видів пізнавальної діяльності, випробовують себе у процесі багатьох видів творчого пошуку. Подібні види навчально-практичної діяльності дозволяють визначити інтереси, нахили, творчі здібності й можливості, урахування яких допомагає створювати необхідні умови для їхньої підтримки й розвитку. Отже, процес навчання організується так, щоб викликати у студентів потребу у творчому застосуванні знань, здібностей, нестандартного мислення й подальшого розвитку.

Привертає увагу основна форма організації навчального процесу – лекція. Вона сприяє розвитку творчого мислення й уяви, на ній аргументується та мотивується тема, чітко визначаються мета й завдання, дається історіографія, використовуються різні рівні проблемного навчання, до структури яких входять елементи дослідницької роботи, розкриваються сучасні підходи й концепції, визначаються перспективи розвитку педагогіки, здійснюються міжпредметні і внутрішньо-предметні зв'язки. На лекціях створюється атмосфера наукового пошуку. У процесі дискусій розвивається творчий потенціал її учасників, образне і продуктивне мислення, творча уява, мовлення. Студенти вчаться самостійно мислити, робити висновки. Незаперечно, що підвищення ефективності лекційних занять досягається використанням системи мультимедійних лекцій, що повинні враховувати індивідуальну, авторську манеру лектора, специфіку навчальної дисципліни, рівень підготовки студентської аудиторії [20].

Творче аналітичне мислення і творча педагогічна уява розвиваються у студентів у процесі створення й розв'язання педагогічних ситуацій. Творча педагогічна ситуація (ситуація, яка містить у собі протиріччя) дає можливість перевірити теоретичні знання, вибрати інструмент педагогічних дій і прогнозувати результат. У процесі її розв'язання студенти визначають умови, у яких вона виникла, дійових осіб, основні протиріччя, аналізують дії кожного учасника й оцінюють їх; пропонують декілька варіантів розв'язання й обирають оптимальне. Обґрунтовують його. Такий характер навчально-пізнавальної діяльності сприяє більш ґрунтовному засвоєнню знань, розвиває здібність прогнозувати й передбачати дії

учасників ситуації та її результати, а найголовніше – запобігати складним конфліктним ситуаціям.

Значне місце в роботі викладачів відводять рольовим, і особливо діловим, іграм. Із психології відомо, що гра забезпечує гармонійну роботу головного мозку. У процесі гри напружені всі пошукові емоції. На повну силу працює образне й логічне мислення, мобілізовані всі види пам'яті, увімкнені вольові механізми, залучені всі таємні резерви психіки. У діловій грі засвоєння знань студентами та формування педагогічних умінь і навичок відбувається не абстрактно, а в реально змодельованому навчально-виховному процесі, у динаміці розвитку сюжету ділової гри. У студентів формуються навички педагогічної взаємодії, ціннісні орієнтації й установки, актуалізуються та закріплюються знання, розвивається пізнавальний інтерес і творчий потенціал. Знання з теоретичного рівня переводяться на більш високий – практичний.

Формування інноваційних компетентностей майбутнього викладача здійснюється "за допомогою запровадження комп'ютерних презентацій, електронних словників, підручників і посібників; тестових програм, програм-підручників, програм-тренажерів, словників, довідників, енциклопедій, бібліотек електронних наочних посібників, тематичних комп'ютерних ігор та ін." [12, с. 31–37, 35].

Нині розвиток інформаційних технологій надзвичайно дієвим засобом навчання студентів – опрацювання теоретичного матеріалу за допомогою презентацій і технологій створення логічних схем. Технічними перевагами інформаційних технологій є використання гіпертекстової інформації, що забезпечує зручний доступ до довідкових даних, глосарію, анімаційних додатків. Їхнє використання в цьому контексті сприятиме розвитку не лише більш високого рівня мотивації майбутнього викладача, його критичного мислення, а й формуванню телекомунікаційного співтовариства, реалізації активних форм конструктивної комунікативної взаємодії [1, с. 172].

Формування інноваційних компетентностей майбутнього викладача здійснюється також завдяки опануванню й комбінова-

ному використанню педагогічних технологій. Є декілька підходів до висначення сутності цього поняття.

"Педагогічна технологія – системний метод створення, застосування та визначення всього процесу викладання й засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів і їхньої взаємодії, що своїм завданням вважає оптимізацію форм освіти" (ЮНЕСКО, Словник "Професійно-технічна освіта").

Рис. 6.3.1. Педагогічна технологія (Словник ЮНЕСКО)

"Педагогічна технологія є комплексний, інтегративний процес, який охоплює людей, ідеї, засоби та способи організації діяльності для аналізу проблем і планування, забезпечення, оцінювання й керування розв'язанням проблем, що стосуються всіх аспектів засвоєння знань" (Асоціація педагогічних комунікацій і технологій, США).

Рис. 6.3.2. Педагогічна технологія (Асоціація педагогічних комунікацій і технологій, США)

При безлічі визначень понять "педагогічна технологія" більшість фахівців об'єднують їх чотири принципово важливими положеннями:

- ✓ планування навчання і виховання на основі точно визначеного бажаного еталона;
- ✓ програмування навчально-виховного процесу у вигляді суворої послідовності дій вчителя і учня;
- ✓ зіставлення результатів навчання і виховання із наперед визначеним еталоном, як в ході навчально-виховного процесу (моніторинг), так і при підведенні підсумків;
- ✓ корекція результатів на будь-якому етапі навчально-виховного процесу.

Рис. 6.3.3. Складові педагогічних технологій

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

I. Традиційні:

- пояснювально-ілюстративні;
- репродуктивні;
- ігрові;
- розвивальні;
- проблемні;
- диференційні;
- мотивування, стимулювання, активізації.

II. Інноваційні:

- 1)
 - особистісно-орієнтовані;
 - інтерактивні;
 - інформаційно-комунікативні;
 - навчальних проєктів;
 - інтегровані розвивальні;
 - дистанційні.
- 2)
 - менторінг;
 - фасилітація;
 - модерація;
 - медіація;
 - коучинг.

Рис. 6.3.4. Класифікація педагогічних технологій під час організації традиційного й інноваційного навчання

Навички інноваційної творчої діяльності ефективно формуються, коли викладач будує свою діяльність з урахуванням стратегій, які передбачаються використанням педагогічних технологій.

Менторство, чи менторінг – це процес взаємодії більш досвідченої у будь-чому людини з менш досвідченою, за якого досвідчена людина передає менш досвідченій свої знання, досвід, уміння в певній справі для досягнення цією людиною певних результатів.

Фасилітація (від англ. facilitate – допомагати, полегшувати, сприяти) – це організація процесу колективного розв'язання проблем у групі, який керується фасилітатором (ведучим, керівником). Це одночасно процес і сукупність навичок, які дозволяють ефективно організовувати обговорення складної проблеми без втрат часу та за короткий термін виконати всі заплановані дії з максимальним залученням учасників процесу.

Фасилітація відрізняється від простого управління тим, що вона не має директивного характеру. Якщо за традиційних форм управління суб'єкт змушує учасників групи виконувати власні інструкції й розпорядження, то у випадку з фасилітацією її суб'єкт має поєднувати в собі ознаки керівника, лідера й учасника процесу.

Модерація (італ. moderare – пом'якшення, стримування, поміркованість) – технологія групової роботи, метою якої є досягнення ефективного рівня ділової комунікації під час демократичного планування та стимулювання в умовах активної участі всіх учасників.

Медіація (англ. mediation – посередництво) – вид альтернативного врегулювання суперечок, метод розв'язання спорів із залученням посередника (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації та проаналізувати конфліктну ситуацію так, щоб вони самі змогли обрати той варіант розв'язання, який би задовольняв інтереси й потреби всіх учасників конфлікту.

- **Коучинг** – це мистецтво створення, за допомогою бесіди й поведінки, середовища, яке полегшує рух людини до бажаних цілей, так, щоб воно приносило задоволення.
- **Коучинг** – це процес створення коучем умов для всебічного розвитку особистості клієнта.
- **Коучинг** – це мистецтво сприяти підвищенню результативності, навчанню й розвитку іншої людини. (Майлз Дауні (англ. Myles Downey), "Ефективний Коучинг").
- **Коучинг** – це довготривалі стосунки, які допомагають людям одержати виняткові результати в їхньому житті, кар'єрі, бізнесі або в суспільних справах. За допомогою коучингу клієнти розширюють сферу пізнання, підвищують ефективність і якість свого життя.
- **Коучинг** – це система реалізації спільного соціального, особистісного і творчого потенціалу учасників процесу розвитку з метою одержання максимально можливого ефективного результату.
- **Коучинг** – це геніальна технологія ефективного впливу на особу або групу, і корисний інструмент досягнення амбіційних цілей у бізнесі, гармонії та збалансованості в особистому житті (Анжела Ястреб (англ. Angela Yastreb), "Майстерність та Технологія Коучинг").

**Рис. 6.3.5. Технології організації взаємодії
під час інноваційного навчання**

6.4. Шляхи розвитку інноваційної та підприємницької компетентностей і реалізації творчого потенціалу викладача в педагогічній діяльності

На сучасному етапі у вищій школі створюються сприятливі умови для розвитку педагогічної творчості викладачів і підвищення на цій основі результативності освітнього процесу. Нині існує два наукових підходи до керівництва творчими процесами: оволодіння їхніми алгоритмами й побудова відповідних моделей різноманітних творчих рішень і створення найсприятливіших умов для творчої діяльності педагогів.

Створення сприятливих умов для розвитку педагогічної творчості, самореалізація особистості викладача є складовою частиною діяльності керівника, його соціально-психологічною функцією управління. Соціально-психологічні функції управління спрямовані на формування в колективах педагогів таких

соціально-психологічних станів і якостей, які необхідні для продуктивної праці.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури, стан розв'язання цієї проблеми у практиці роботи закладів вищої освіти, дозволили визначити такі основні педагогічні умови, які сприяють творчій діяльності викладача:

- забезпечення можливості реалізації своїх здібностей у найважливішій сфері його життєдіяльності – трудовій, а саме: у навчально-виховному процесі, у системі підвищення кваліфікації;
- детальне вивчення найбільш значущих видів громадської діяльності, самовизначення, самоутвердження та самореалізації через них;
- створення творчої атмосфери, здорового морально-психологічного клімату в колективі;
- утвердження в колективі демократичного стилю спілкування, свободи критики, творчих дискусій;
- забезпечення вільного часу з метою створення умов для самореалізації, підвищення загальної культури;
- уміння керівника помічати, розвивати й цінувати неповторну творчу індивідуальність кожного викладача;
- забезпечення соціального захисту педагога в умовах ринкової економіки, матеріальних умов його життя і праці;
- забезпечення естетичних умов праці.

Під час планування роботи необхідно передбачити розвиток педагогічної творчості викладача, вивчення ним досягнень психолого-педагогічної науки, передового досвіду.

Особливу увагу варто звернути на розвиток колективної творчої діяльності:

- науково-практичні, теоретичні, читальські конференції;
- засідання круглого столу, дискусії;
- науково-дослідницька робота;
- художня самодіяльність.

Одна з найважливіших умов розвитку педагогічної творчості викладачів – створення сприятливих умов для проведення творчих дискусій, обміну й боротьби думок. Дискусія – це одна з найважливіших форм комунікації, метод розв'язання суперечливих проблем і своєрідних способів пізнання. Дискусія дає змогу:

- зрозуміти те, що не є повною мірою чітким і не знайшло повного тлумачення;
- досягти її учасникам кращого взаєморозуміння;
- досягти певного ступеня погодження її учасників щодо питання, дискусії;
- зменшити момент суб'єктивності в розв'язанні проблеми;
- розвивати творчий потенціал учасників.

Важливим компонентом формування творчої особистості викладача є: створення індивідуальної системи неперервної роботи з самоосвіти та самовдосконалення на основі вивчення своїх професійно-особистісних якостей, можливостей, ускладнень і протиріч у педагогічній діяльності; створення індивідуальної системи забезпечення технології навчально-виховного процесу (накопичення дидактичного матеріалу, конструювання оптимальних варіантів занять, зокрема нестандартних, використання принципів наукової організації праці, постійний аналіз результатів своєї діяльності); написання методичних розробок.

Отже, розвиток педагогічної творчості викладачів і підвищення на цій основі результативності навчально-виховного процесу перебуває у прямо-пропорційній залежності від педагогічних умов, від правильно обраних шляхів розвитку й реалізації творчої педагогічної діяльності, від їхніх особистісних якостей. Тому для організації навчально-виховної діяльності необхідно враховувати саме такі чинники формування творчої особистості, адже лише у сприятливих педагогічних умовах за допомогою правильно обраних шляхів реалізації свого творчого потенціалу може вільно розвиватися творчий викладач.

Узагальнений досвід, спостереження й експериментальні дані свідчать, що процес формування педагогічної творчості в майбутніх викладачів не приведе до ефективних наслідків, якщо не передбачатиметься його органічна єдність із розвитком становлення їхньої творчої особистості, формуванням уміння сприйняти педагогічну діяльність як творчий процес.

Завдання для самоконтролю до теми 6

1. Охарактеризувати якості, за якими особистість визначають як творчу.
2. Розкрити найважливіші якості викладача, що сприяють його успішній творчій діяльності.
3. Проаналізувати форми роботи зі студентами для розвитку їхньої педагогічної творчості.

Завдання для самостійної роботи до теми 6

1. Які особливості педагогічної творчості викладача ви помітили під час навчання у ЗВО?
2. Що, на ваш погляд, найбільше сприяє розвитку педагогічної творчості викладачів?
3. Чи можливо, спостерігаючи за діяльністю кількох викладачів, побачити різницю у їхніх творчих рівнях? Пояснити.

Педагогічні завдання до теми 6

Педагогічне завдання 1

Які технології, на ваш погляд, свідчать про інноваційний підхід викладача до забезпечення процесу навчання?

Педагогічні технології можуть відрізнятися за різними ознаками: за джерелом виникнення (на основі педагогічного досвіду або наукової концепції), за цілями й завданнями (засвоєння і закріплення знань, виховання та розвиток (вдосконалення) природних особистісних якостей), за можливостями педагогічних засобів (які засоби впливу дають кращі результати) ... [7, с. 8–15, 6].

Педагогічне завдання 2

Як на вашу думку використання викладачем комп'ютерних технологій впливає на розвиток у нього інноваційної компетентності?

Будь-яка педагогічна технологія – це інформаційна технологія, оскільки основу технологічного процесу навчання складає отримання й перетворення інформації.

Більш вдалим терміном для технологій навчання, що використовують комп'ютер, є комп'ютерна технологія. Комп'ютерні (нові інформаційні) технології навчання – це процес підготовки й передачі інформації, кого навчають, засобом здійснення яких є комп'ютер [9].

Педагогічне завдання 3

Як емоційний інтелект викладача може впливати на розвиток підприємницької компетентності у студентів? Обґрунтувати.

У структурі емоційного інтелекту виокремлюють два аспекти – внутрішньо особистісний і міжособистісний. Перший характеризується такими компонентами, як самооцінка, усвідомлення власних почуттів, впевненість у собі, терпимість, самоконтроль, відповідальність, мотивація досягнень, оптимізм і гнучкість. Міжособистісний аспект містить емпатію, толерантність, комунікабельність, відкритість, діалогічність, антиципацію. Рівень емоційного інтелекту є важливим засобом успішної самореалізації особистості. Високий емоційний інтелект допомагає збалансувати емоції і розум, відчути внутрішню свободу та відповідальність за себе, усвідомити власні потреби й мотиви поведінки, рівновагу, а також скоригувати стратегію власного життя. Він асоціюється з почуттям загального щастя. Низький емоційний інтелект призводить до нещастя та характеризується страхом, самотністю, нестабільністю, агресією, почуттям провини, депресією, фрустрацією [14, с. 75].

Контрольне тестування з теми 6

1. Дискусія – це:

- а) метод розв'язання суперечливих проблем;
- б) одна з найважливіших форм комунікації, метод розв'язання суперечливих проблем і своєрідних способів пізнання.
- в) метод розв'язання суперечливих проблем і своєрідних способів пізнання.

2. Педагогічна творчість викладача має свої особливості стосовно реалізації планів у студентській аудиторії, а саме:

- а) відбувається за умови позитивного настрою, підтримується сучасними технічними засобами навчання;
- б) здійснюється за можливості, ураховує морально-психологічний клімат;
- в) жорстко лімітована в часі (пара), здійснюється систематично й безперервно, зорієнтована на позитивне вирішення педагогічної проблеми тощо.

3. Творчість розглядаємо як:

- а) процес створення чогось нового на основі перетворення пізнаного;
- б) процес створення чогось нового;
- в) процес перетворення пізнаного.

4. Інноваційна компетентність викладача включає:

- а) самонавчання, самопізнання, самореалізацію;
- б) роботу на випередження, використання нових педагогічних технологій;
- в) систему мотивів, знань, умінь, навичок, особистісних якостей, які забезпечує ефективність використання ним нових педагогічних технологій у роботі зі студентською молоддю.

5. Найважливіші якості педагога, що сприяють успішній творчій діяльності:

- а) здатність до нестандартного рішення; пошуково-проблемний стиль мислення; уміння створювати проблемні, нестандартні навчальні та виховні ситуації; оригінальність у всіх сферах своєї діяльності; творча фантазія, розвинена уява; специфічні особистісні якості (сміливість, готовність до ризику, винахідливість, цілеспрямованість, оптимізм, ентузіазм, настирливість, упевненість, кмітливість, інтуїтивне відчуття нового й оригінального);
- б) впевненість у собі, запозичення досвіду, аналіз креативних ідей;
- в) урахування індивідуальних особливостей студентів, інтуїтивне відчуття нового й оригінального.

Ключі: 1б; 2в; 3а; 4в; 5а.

Семінарсько-практичне заняття 6

Опорні поняття: інновація, інноваційна компетентність, педагогічні технології, педагогічна творчість, проблемна ситуація, об'єктивна чи суб'єктивна новизна, здібності, проблемне бачення, творча фантазія, розвинена уява, підсистеми у творчій діяльності викладача, новизна, оригінальність, унікальність, творчі рівні: репродуктивний, раціоналізаторський, конструкторський, новаторський, інформаційні технології, конструктивна комунікативна взаємодія.

1. Інноваційна компетентність викладача – зміст і структура

Практичне завдання

- Підготуйте і проведіть під час семінару фрагмент лекції з теми 6 "Інноваційна компетентність викладача як складова педагогічної майстерності" з елементами дослідницької роботи студентів.

2. Інноваційні педагогічні технології як складова педагогічної майстерності викладача

Практичне завдання

- Розподіліть між учасниками групи по одній з інноваційних освітніх технологій (менторінг, фасилітація, модерація, медіація, коучинг, форсайт, гостинг), коротко розкрийте її сутність і підготуйте фрагмент семінарсько-практичного заняття з теми 6 "Інноваційна компетентність викладача як складова педагогічної майстерності" з використанням цієї технології.

3. Форми роботи зі студентами для розвитку їхньої педагогічної творчості

Практичні завдання

- Підготуйтеся до проведення творчої дискусії за однією із проблем цього семінарсько-практичного заняття. Окресліть основні етапи дискусії, зміст і дії керівника дискусії на кожному етапі.
- Проаналізуйте можливості МВОК (масових відкритих онлайн курсів). Складіть перелік курсів, які пропонуються різними освітніми платформами і спрямовані на розвиток творчості викладача.

Список джерел до теми 6

Основна

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / І. М. Дичківська. – Київ : Академвидав, 2004.

2. Наказ Міністерства освіти України № 2736 від 23.12.2020 р. "Про затвердження професійного стандарту за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти»". – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua

3. Педагогічна творчість і майстерність : хрестоматія / упоряд. Н. В. Гузій. – Київ : ІЗМН, 2000.

4. Професійний стандарт на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти". – Електронний ресурс. – Режим доступу: cutt.us/VBUpf

5. Психологія і педагогіка життєтворчості : навч.-метод. посіб. – Київ : [б.в.], 1996.

6. Психологія ділового спілкування : навч. посіб. / Л. В. Барановська, Н. В. Глушаниця. – Київ : НАУ, 2016.

Додаткова

Антонова О. Є. Педагогічні технології та їх класифікація як наукова проблема / О. Є. Антонова // Сучасні технології в освіті. Сучасні технології навчання : наук.-допом. бібліогр. Показчик ; упорядн.: Т. В. Філімонова, С. В. Тарнавська, І. О. Орищенко та ін. – Київ, 2015. – Вип. 2, ч. 1. – С. 8–15.

Балашова С. П. Методика та організація наукових досліджень студентів у закладах вищої освіти : навч.-метод. посіб. / С. П. Балашова, Н. І. Головка. – Київ : ЦП "Компринт", 2020.

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) та їх роль в освітньому процесі. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://osvita.ua/school/method/technol/6804/4>

Основи педагогічної творчості вчителя / упоряд. С. О. Сисоєва та ін. – Київ : [б.в.], 1991.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості вчителя : навч. посіб. / С. О. Сисоєва. – Київ : ІСДОУ, 1994.

Сисоева С. О. Педагогічна творчість учителя: Визначення, теоретична модель, функції підготовки // Педагогіка і психологія. – Київ : Педагогічна думка, 1998.

Спіцин Є. С. Освітня технологія "навчання через дослідження" // Навчання студентської молоді: світові тренди : монографія ; за заг. ред. А. А. Марушкевич. – Київ : ЦП "Компринт", 2023. – С. 150, 93–104.

Сучасні здоров'язбережувальні технології : монографія ; за заг. ред. Ю. Д. Бойчука. – Харків : Оригінал, 2018. – С. 75.

ТЕМА 7. ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ВИКЛАДАЧА ТА ПЕДАГОГІЧНИЙ ТАКТ

7.1. Професійна етика в педагогічній майстерності викладача.

7.2. Педагогічний такт, його сутність, функції та компоненти.

7.3. Педагогічний етикет. Оволодіння педагогічним тактом. Вимоги та умови.

7.4. Правила професійної етики викладача.

7.1. Професійна етика в педагогічній майстерності викладача

Педагогічна етика – це наука про моральну цінність стосунків, вироблених в освітній діяльності. Вона виявляється у системі взаємин викладача з тими категоріями людей, із якими він зустрічається у процесі своєї праці та які є об'єктом його педагогічного впливу: студенти, їхні батьки, колеги тощо.

Як відомо, науково-педагогічна діяльність – це процес, суб'єктами якого є викладач і студенти. Суб'єкт-суб'єктний процес передбачає в собі творчу взаємодію сторін. Мета його – становлення людської особистості у процесі засвоєння духовного досвіду людства в безпосередніх та опосередкованих формах. Суспільство, що дбає про своє майбутнє, приділяє особливу увагу освіті та вихованню молодого покоління. Упродовж історії людства найвагомішим чинником його поступу залишається безпосередня передача молодому поколінню найважливішого в досвіді шляхом спеціально організованої пізнавальної діяльності. Мета її – забезпечувати ефективність пізнання та виховання в безпосередньому процесі спілкування.

У педагогічному процесі моральність є і його метою, і засобом. Вона – умова ефективної діяльності ЗВО та її кінцевий наслідок. Моральна спрямованість педагогічного процесу – підстава стійкості його як системи. Ефективною вона є за умови змістової наповненості.

Професія педагога покладає на особу, що обрала її, особливі моральні зобов'язання. Педагог покликаний не лише давати

студентам необхідні знання основ наук і певні навички інтелектуальної діяльності, а й спрямувати у відповідне русло. Отже, він несе моральну відповідальність за тих, хто навчається.

Професійний стандарт викладача вищої школи вимагає сформованості таких загальних компетенцій як, здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів), здатність діяти соціально відповідально та свідомо [8].

Педагог покликаний давати молоді й основи етичних знань. Успішно розв'язувати складні завдання може лише той педагог, який уособлює собою зразок високomorальної особистості.

Дуже важливим у моральному плані є чинник небайдужості педагога до свого предмета. Своєю небайдужістю він може зосередити увагу студентів, пам'ять, інтуїцію на пізнавальному процесі.

Професійною етикою називають кодекси поведінки, що забезпечують моральний характер взаємин, які витікають із професійної діяльності людей.

Педагогічною етикою вивчається характер моральної діяльності педагога та відповідних відносин у професійному середовищі, розробляються основи педагогічного етикету, що є сукупністю вироблених у науково-педагогічному середовищі специфічних правил спілкування, манер поведінки людей, які професійно займаються навчанням і вихованням. Так, у ст. 54 Закону України "Про освіту" визначені основні етичні вимоги до педагогів і вказано, що вони зобов'язані:

"... сприяти розвитку здібностей здобувачів освіти, формуванню навичок здорового способу життя, дбати про їхнє фізичне і психічне здоров'я;

- дотримуватися академічної доброчесності та забезпечувати її дотримання здобувачами освіти в освітньому процесі й науковій діяльності;

- дотримуватися педагогічної етики;

- поважати гідність, права, свободи й законні інтереси всіх учасників освітнього процесу;

- настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства;

- формувати у здобувачів освіти усвідомлення необхідності дотримуватися Конституції й законів України, захищати суверенітет і територіальну цілісність України;

- виховувати у здобувачів освіти повагу до державної мови й державних символів України, національних, історичних, культурних цінностей України, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання України та довкілля;

- формувати у здобувачів освіти прагнення до взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;

- захищати здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психічного насильства, приниження честі й гідності, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди й агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти, запобігати вживанню ними та іншими особами на території закладів освіти алкогольних напоїв, наркотичних засобів, іншим шкідливим звичкам;

- дотримуватися установчих документів і правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, виконувати свої посадові обов'язки" [25].

Різні види професійної етики мають свої традиції, що свідчить про наявність наступності основних етичних норм, вироблених представниками тієї чи іншої професії протягом тривалого періоду.

Професійні види етики – це спрямовані на людину в тих чи інших умовах її життя і праці у суспільстві специфічні особливості професійної діяльності. Для кожної професії якогось особливого значення набувають ті чи інші професійні моральні норми.

Професійні моральні норми – це правила внутрішньої саморегуляції особистості на основі етичних норм.

Педагогічна етика розглядає сутність основних категорій педагогічної моралі й моральних цінностей. Моральними цінностями можна назвати систему уявлень про добро і зло, справедливість і честь, що виступають своєрідною оцінкою характеру життєвих явищ, моральних вчинків людей тощо. До педагогічної діяльності застосовні всі основні категорії моралі, однак окремі з них відтворюють такі риси педагогічних погля-

дів, діяльності та відносин, які виділяють педагогічну етику у самостійний розділ. Серед цих категорій – професійний педагогічний обов'язок, педагогічна справедливість, педагогічна честь і педагогічний авторитет.

Справедливість узагалі характеризує відповідність між достоїнствами людей і їхнім суспільним визнанням, правами й обов'язками; педагогічна справедливість має специфічні риси, представляючи собою своєрідне мірило об'єктивності викладача, рівня його моральної вихованості (доброті, принциповості, людяності), що виявляється у його оцінках вчинків студентів, їхнього ставлення до навчання, суспільно корисної діяльності тощо.

Педагогічна честь – це поняття, що виражає не лише усвідомлення викладачем своєї значимості, але й суспільне визнання, суспільна повага його моральних заслуг і якостей. Високо розвите усвідомлення індивідуальної честі й особистої гідності у професії педагога виділяється чітко. Якщо викладачем у своєму поведінні та міжособистісних відносинах порушуються вимоги, пропоновані суспільством до ідеалу педагога, то відповідно ним демонструється зневага до професійної честі й гідності. Честь педагога – суспільна оцінка його реальних професійних достоїнств, що виявляються у процесі виконання ним професійного обов'язку.

Нарешті, авторитет викладача – це його моральний статус у колективі, своєрідна форма дисципліни, за допомогою якої авторитетний і шановний викладач регулює поведінку вихованців, впливає на їхні переконання. Педагогічний авторитет залежить від його попередньої морально-етичної і психолого-педагогічної підготовки. Рівень авторитету визначається глибиною знань, ерудицією, майстерністю, ставленням до роботи тощо.

7.2. Педагогічний такт, його сутність, функції та компоненти

Слово "*такт*" (від латин. *tactus*) – це форма людських взаємовідносин. Такт – необхідна умова успішного спілкування між людьми. Тактовна людина намагається поводити себе в

колективі так, щоб ні своїм зовнішнім виглядом, ні необережним словом не зіпсувати настрої навколишнім.

Тактовну людину характеризують такі риси характеру як ввічливість, привітність, кмітливість, повага до чужої думки, врівноваженість, почуття гумору. Такі риси особливості повинні бути й у тактового педагога.

Педагогічний такт – це професійна якість викладача. Він є складовою педагогічної майстерності й набувається разом із педагогічною освітою та педагогічною практикою.

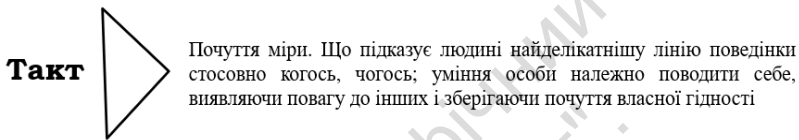

Рис. 7.2.1. Поняття такту

Тактовність (латин. *Tactus* – торкання, дотик, відчуття) розуміємо як вміння поводитись відповідно до прийнятого етикету і етичних норм. Тактовність передбачає не лише просте дотримання правил поведінки, але й уміння розуміти співрозмовника та не допускати неприємних для інших ситуацій. Педагогічний такт, беручи за ядро тактовність, включає в себе елементи педагогічної етики й моралі, що зумовлює важливість його наявності в рисах поведінки викладача. Педагогічний такт – найхарактерніша його професійна особливість. Він виявляє звички людини, її мову, зовнішній вигляд.

Такт потрібний педагогу не лише у його взаєминах зі студентами, а й із їхніми батьками, своїми колегами, взагалі з іншими людьми. І скрізь, у різних умовах викладач виступає не лише як тактовна людина, а й як носій педагогічної професії, що якимось чином позначається на його поведінці.

Вдала форма й міра вчинку потрібні для того, щоб можна було діяти не лише правильно, а й не порушити добрих взаємин з людьми, не образити їх, не погрішити проти своєї професійної честі – завжди і скрізь нести істину, справедливість і добро.

Потреба в педагогічному такті дуже часто відчувається у взаєминах викладача і студентів, бо педагог із почуття про-

фесійного обов'язку змушений реагувати на поведінку здобувачів освіти, повсякчас оцінювати її та вести боротьбу з негативними вчинками, домагатися дисципліни, засуджувати лінощі, нечесність, недбайливість. І все це він повинен робити так, щоб не втратити поваги з боку молоді. Дуже важливо також зважати на особливості конкретних обставин, індивідуальні риси кожного студента.

У боротьбі з лінощами, недбайливістю, педагог не повинен бути настирливим і надокучливим. Якщо він не впевнений у чесності й щирості студента, то не має права звинувачувати його в недовірах без достатніх підстав.

Тактовний педагог володіє великим і активним запасом різноманітних способів впливу на молодь. Це і сила волі, стриманість, уважність, послідовність, кмітливість, гумор, іронія, усмішка, погляд, десятки відтінків голосу. Педагоги, які із широкого діапазону способів впливу користуються лише незначними, втрачають багато можливостей встановити контакт зі студентами.

Тактовний педагог, який враховує різноманітні відтінки в поведінці студентів, почувається у їхньому середовищі вільніше. Йому не потрібно весь час стежити за ними, оскільки стосунки побудовані на взаємній довірі і повазі.

Дотримуючись педагогічного такту, викладач мусить добиватися, щоб вчинки і дії студентів мали не лише моральний, а й навчально-виховний вплив, обирати таку форму поведінки, завдяки якій можна було б досягти позитивних наслідків в обох сферах діяльності – моральній і виховній. Єдність обох цих аспектів робить вимоги педагогічного такту цілком реальними.

Коли ми говоримо про моральну мету, то маємо на увазі захист педагогом добрих і справедливих вчинків, непримиренність до відступів від моралі, боротьбу з нечесністю, самолюбством, лінощами й іншими негативними явищами.

Такт – це не пригладжування суперечностей, а розв'язання їх у найкращій формі: часом замість критики краще захистити студента. Це сприятиме усуненню його хиб і перевихованню.

Педагогічний такт, звичайно, пов'язаний із всіма іншими якостями викладача, але має і свою специфіку: він правильно визна-

чається як почуття. Таке визначення зробив К. Д. Ушинський, який вважав педагогічний такт психологічним поняттям.

Педагогічний такт у широкому розумінні – це професійна якість викладача, за допомогою якої він у кожному конкретному випадку застосовує до студентів найбільш ефективний спосіб виховного впливу. Кожен педагогічний спосіб, кожне зауваження, яке спрямовує педагог молоді, повинні підвищувати його авторитет.

Педагог, який володіє педагогічним тактом, стриманий, але вимогливий. Він не заплющуватиме очі на недопустимі вчинки студентів, не боїться зробити будь-кому з них зауваження, але робить це вміло, у формі, яка не принижує ні особу студента, ні його самого.

Такт – це також вміння стримувати свої почуття, якщо вони стоять на перешкоді загальній справі, не показувати неприязні.

Рис. 7.2.3. Функції педагогічного такту

Рис. 7.2.4. Принципи педагогічного такту

Найпоширенішими формами нетактовності є:

- завдання душевних ран людям шляхом підризу їхнього авторитету, створення атмосфери непорозуміння, відчуження й неприязні;
- застосування будь-яких засобів впливу на студента як наслідок свого безсилля, невміння використати доцільніші моральні методи;
- формальний підхід до студента, нерозуміння мотивів його дій, необґрунтована оцінка вчинків;
- односторонність оцінки вчинку, небажання осмислити дії.

Професія педагога покладає на особу, що обрала її, особливі моральні зобов'язання.

Педагог покликаний давати студентам основи етичних знань. Для цього йому необхідно досконало оволодіти як загальною теорією моралі, так і професійною.

Успішно розв'язувати складні завдання може лише той педагог, який уособлює собою зразок високоморальної особистості.

І. Синиця визначає педагогічний такт як почуття міри, вміння тримати себе в колективі; такт – необхідна умова успішного спілкування між людьми, складова частина їхньої культурної поведінки. Тактовна людина у взаємовідносинах з іншими людьми делікатна, обережна, уважна, у колективі вона намагається поводитись так, щоб ні своїм зовнішнім виглядом, ні необережним словом не зіпсувати настроїв оточуючим.

І. Синиця порівнює педагогічний такт зі спеціальним професійним вмінням встановлювати і підтримувати потрібні взаємини з учнями, яке містить значну частину загальних педагогічних прийомів, зокрема й педагогічну техніку.

Педагогічний такт містить у собі ненав'язливість, делікатність реалізації педагогічного впливу щодо конкретної особистості. Надмірність призводить до зворотної реакції: надмірна вимогливість – до неслухняності, надмірна поступливість – до брутальності. Викладач має з повагою ставитись до своїх студентів, не принижувати їхньої гідності, але не зменшувати вимоги. Приниження гідності лише викликає агресію, а зменшення вимог призводить до байдужості.

Г. П. Васянович у своєму підручнику "Педагогічна етика" зазначає, що Марк-Фабій Квінтіліан розробив кодекс педагогічної етики. Назвемо окремі позиції цього кодексу, які стосуються етики педагога:

- нехай він буде доступним у викладанні, терплячим у роботі, більш старанним, ніж вимогливим;
- нехай із бажанням відповідає тим, хто запитує, і нехай запитує мовчазних;
- на похвалу нехай не буде надто скупим, оскільки це знищує бажання до праці, але й не буде надто щедрим, що породжує безпечність [1].

7.3. Педагогічний етикет.

Оволодіння педагогічним тактом. Вимоги й умови

Комунікативна культура педагога – складний соціально-педагогічний феномен, що складається з декількох взаємопов'язаних компонентів (комунікативні настанови, знання, комунікативні вміння, які реалізуються за певних умов і залежать від зовнішніх умов і внутрішніх чинників.

Для досягнення високого рівня комунікативної культури педагогові необхідно знати індивідуально-психологічні особливості своїх підопічних, адекватно реагувати на їхню поведінку і психологічний стан, добирати для кожної людини у відповідній ситуації такий спосіб спілкування, який не вступав би у суперечності із загальнолюдськими цінностями, мораллю суспільства, гуманністю, і водночас мав би відповідати індивідуальним особливостям конкретної особистості.

Складовою частиною педагогічної культури викладача є етикетне спілкування. Етикет (від фр. "ярлик, етикетка") – встановлений порядок, сукупність правил поведінки, що стосуються зовнішнього прояву ставлення до людей.

Педагогічний етикет – це сукупність правил і моделей моральної поведінки викладача в типових ситуаціях і обставинах педагогічної діяльності.

Етикет базується на моральній і формально-організаційній основах. Насамперед, він несе в собі моральне навантаження, зміцнюючи моральний стан суспільства, будучи практичним відбиттям у поведінці особистості норм моралі. Етикет дає педагогові техніку поведінки, яка дозволяє йому демонструвати моральне ставлення до оточуючих людей.

Формально-організаційна основа етикету виявляється в наочному прояві особистістю поваги й доброзичливості до людей, у виконанні загальноприйнятих поведінкових операцій, у доданні моральній вимозі поваги конкретної поведінкової форми.

За формою, тобто за сукупністю засобів вираження поважного ставлення до людей, етикет підрозділяється на два види: мовний і немовний.

Мовний етикет виявляється в мові педагога, у його манері звернення, умінні вести бесіду, брати участь у суперечці, висловлювати критичне або комплементарне зауваження. Викладача завжди супроводжує слово. Один із компонентів його професіоналізму – володіння правилами мовного етикету, у якому закладені найважливіші мовні формули, що використовуються постійно в тих або інших ситуаціях.

Немовна форма етикету містить у собі вчинки й дії, за допомогою яких педагог демонструє здобувачам освіти поважне до них ставлення.

Педагогічний етикет містить у собі сукупність правил поведінки, що регулюють зовнішній прояв взаємних відносин, які виникають між педагогом і вихованцем, педагогом і педагогом, характеризуються повагою до вихованця, колеги, а також прагненням до встановлення доброзичливих, творчих відносин.

Педагогічний етикет так само, як і будь-який професійний етикет, проявляється в різних сторонах життя й діяльності педагога – професійному іміджі, мовній манері, реальній поведінці. Дотримання педагогічного етикету допомагає здійсненню індивідуально-орієнтованого підходу у вихованні, створює умови для педагогічного спілкування викладача і студентів, спрямованого на забезпечення сприятливого психологічного клімату в середовищі вихованців, що допомагає встановленню правильних взаємин.

Педагогічний такт, як форма взаємовідносин зі студентами, визначається багатьма сторонами особистості педагога, його ідейними переконаннями, культурою поведінки, загальною та спеціальною освітою, запасом відповідних умінь і навичок. Оволодіти педагогічним тактом, не маючи педагогічної майстерності неможливо. Педагогічний такт не засвоюється шляхом заучування, запам'ятовування чи тренування. Він є наслідком творчості педагога, показником гнучкості його розуму. Педагогічний такт не буває стереотипним. Він найбільше необхідний у конфліктних ситуаціях, але основне його призначення – попереджувати такі ситуації.

Педагог повинен бути мислителем, передбачати можливі наслідки своїх слів і вчинків, правильно оцінювати їх, щоб, змінивши форму поведінки, послабити небажані і шкідливі для педагогічного процесу впливи. Він, розв'язуючи складні питання взаємин у колективі, повинен відкидати будь-які догматичні підходи. Найкращим інколи може бути несподіване, оригінальне, неповторне рішення.

Удосконаленню педагогічного такту викладача сприяє так званий соціальний інтелект, який трактують як особливу індивідуальну рису, що дає змогу розуміти студента, усвідомлювати мотивацію його поведінки, розпізнавати найсуттєвіші риси індивідуальності. Ця якість виявляється як:

- просоціальна спрямованість, готовність до співпраці, особиста зацікавленість у добробуті інших;
- соціальна ефективність як очікування успіху в розв'язанні міжособистісних проблем;
- емпатичний інтерес та особисте співчуття, які забезпечують декодування невербальних ознак емоційних переживань;
- адекватне визначення ціннісних аспектів ставлення до себе й до інших.

Педагогічний такт формують, його набувають разом із педагогічною культурою, і він виявляється в педагогічній діяльності. Він є показником зрілості викладача як майстра своєї справи. Це великий засіб, за допомогою якого студентів можна перетворити на своїх співників чи, навпаки, суперників.

Умовами оволодіння педагогічним тактом є:

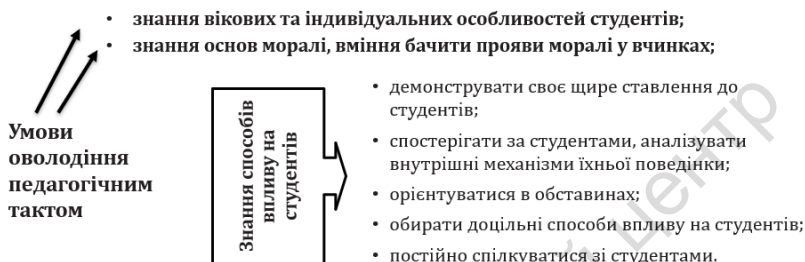

Рис. 7.3.1. Умови оволодіння педагогічним тактом

7.4. Правила професійної етики викладача

Професійна етика – це наука про етичні принципи, норми і правила, які регулюють поведінку викладача. Серед видів професійної етики можна виділити традиційні її види, такі як педагогічна, медична, політична, юридична, етика вченого, і нові, наприклад, інформаційна, комп'ютерна, екологічна й ін.

В Етичному кодексі університетської спільноти, прийнятому в КНУ імені Тараса Шевченка, наголошено, що члени університетської спільноти у своїй діяльності керуються такими етичними принципами: академічна свобода – самостійність, незалежність членів університетської спільноти у здобуванні й поширюванні знань та інформації, проведенні наукових досліджень і застосуванні їхніх результатів; академічна доброчесність – обстоювання чесності, справедливості, поваги, відповідальності, дотримання етичних принципів і визначених законом правил у навчанні, викладанні, у науковій (творчій) діяльності для утвердження довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень, зокрема: чесності у викладанні й навчанні, у наукових дослідженнях, у пошуку істини, у здобуванні знань; довіри та сприяння вільному обмінові ідеями для створення можливостей кожному найповніше розкрити свій потенціал; об'єктивності в оцінюванні знань студентів, у дослідницькій роботі, у науково-організаційній діяльності, пов'язаній

із присудженням освітніх і наукових ступенів; самоповаги та поваги до людської гідності; поширення академічної доброчесності у викладанні, навчанні й дослідницькій діяльності; дотримання авторських прав і прав на інтелектуальну власність; неприпустимості практики плагіату в будь-якому вияві; відкритості результатів наукових досліджень [2].

Практично всі види професійно-педагогічної діяльності дотичні до етики ділового спілкування.

До правил ділового педагогічного спілкування відносимо:

- поєднання аспектів керівництва та співпраці під час організації освітнього процесу;
- формування у студентів почуття професійної соборності з викладачами;
- подолання рецидивів авторитарних форм педагогічного впливу, орієнтація педагогічного спілкування на особистість із розвинутою самосвідомістю;
- реалізація системи неофіційних, нерегламентованих контактів студентів і викладачів;
- забезпечення творчої співпраці викладачів і студентів.

Оптимальними є також такі педагогічно доцільні взаємини педагогів і студентів:

- для самоствердження особистості студента;
- ті, які створюють атмосферу психологічної захищеності, зниження внутрішнього емоційного напруження;
- що формують позитивне взаємне оцінне ставлення педагога та студента один до одного;
- які передбачають взаємообмін окремими рольовими функціями в дидактичній взаємодії;
- що забезпечують високий психологічний рівень спілкування та психологічної компетенції учасників педагогічної взаємодії як складника їхньої загальної і професійної культури [72, с. 311].

Психологічний рівень спілкування вимагає від партнерів розуміння інших людей, правильного оцінювання їхнього стану і психологічних особливостей; адекватного емоційного реагування на стан і поведінку партнера зі спілкування; обирання щодо кожного партнера такого рівня спілкування, який найкраще відповідає його стану і вимогам гуманістичної моралі.

Основна причина неконтактності індивіда – неправильне ставлення до себе й до інших людей через занижену або завищену самооцінку. У зв'язку з цим окремим педагогам треба коригувати самоставлення і змінювати своє ставлення до студентів, оволодівати для цього засобами саморегуляції у спілкуванні. Так, щоб уміти слухати й бачити студента-співрозмовника, викладачеві потрібно дотримуватися таких вимог:

- використовувати під час занять елементи неформального спілкування;
- акцентувати увагу на позитивних моментах будь-якої відповіді студента;
- прагнути знімати "гіпноз негативної оцінки", не поспішати за неправильну відповідь виставляти "незадовільно" або "задовільно", давати можливість студенту підготуватися та відповісти на контрольне запитання згодом.

Узагальнюючи дослідження науковців умов ефективності спілкування, можна сформулювати такі *головні правила педагогічного спілкування (максими)*:

- повнота інформації: висловлювання повинне вміщувати інформації не більше й не менше, ніж вимагається;
- якість інформації: не говоріть того, для чого у вас немає достатніх підстав (чинник довіри є важливою умовою успішної комунікації);
- максима релевантності: не відхиляйтеся від теми повідомлення; (наприклад, увага студентської аудиторії розсіюється, якщо ви не в змозі пов'язати якусь інформацію із проголошеною темою);
- максима манери: говорити треба чітко, бути організованим і лаконічним, уникати незрозумілих висловлювань;
- максима такту: виявляти великодушність (не обтяжувати співрозмовника своїми інтересами), скромність (неприйняття хвалби на свою адресу), згоду (неопозиційність).

Звичайно, ці настанови не є абсолютними, проте педагогові потрібно про них пам'ятати і важливо дотримуватися ще й таких правил педагогічного спілкування:

- якщо треба захистити свої погляди, власні переконання, для переконування студента потрібно використати вагому аргументацію;

- варто уникати силового вербального тиску, якщо треба щось доводити студентам;
- не треба постійно чинити опір і обмежувати співрозмовника у свободі вибору, нав'язувати йому власні думки – це тільки значно знизить їхню привабливість;
- якщо помилковість погляду студента очевидна, не треба поспішно це відкидати, бо в нього може підвищитися значущість свого захоплення, і він намагатиметься відстоювати свою помилку;
- ваші погляди прийматимуться студентами краще, якщо будуть активно їх обговорювати: дайте всім можливість висловити власні аргументи "за" і "проти";
- якщо ситуація проблемна, зберігайте стійкість і толерантність, уникайте образливості та вразливості, коли висловлюєте власну думку щодо її розв'язання;
- коли хочете порадити студенту, уникайте фраз "Ти повинен", "Я тобі раджу"; краще утаємничайте його власними думками, не робіть поспішних висновків, категоричних оцінок, зневажливих зауважень;
- що цікавіша ідея й оригінальніший погляд, то більше шансів на їхнє обговорення, бо тривіальні ідеї не мають заперечень;
- не виявляйте самовпевненості, безапеляційності, нетактовності, безцеремонності.

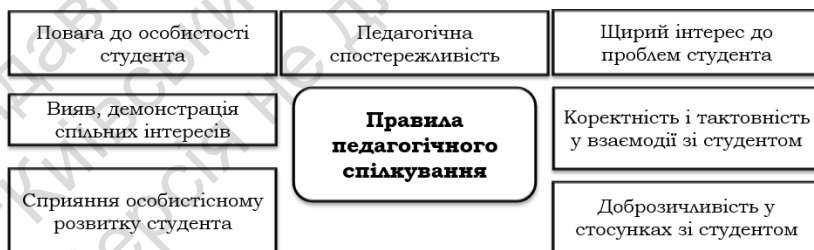

Рис. 7.4.1. Правила педагогічного спілкування

Завдання для самоконтролю до теми 7

1. Охарактеризувати правила етичного педагогічного спілкування.
2. Проаналізувати умови оволодіння педагогічним тактом.
3. Які позиції включає кодекс педагогічної етики?

Завдання для самостійної роботи до теми 7

1. Від чого, на вашу думку, залежить педагогічний такт викладача? Пояснити.
2. Обґрунтуйте своє розуміння педагогічної честі.
3. Яка різниця між професійною та педагогічною етикою?

Педагогічні завдання до теми 7

Педагогічне завдання 1

Який зміст ви вкладаєте в поняття "педагогічний обов'язок"? Поясніть.

Педагогічний обов'язок є об'єктивною необхідністю на вирішення проблем і потреб суспільства із виховання підростаючого покоління. Це накладає особливі вимоги на педагога постійно вдосконалювати й поповнювати свої професійні знання, постійно підвищувати педагогічну майстерність [10].

Педагогічне завдання 2

Які вимоги до професійної етики викладачів можете запропонувати ви, виходячи з власного досвіду спілкування з ними?

Вимоги професійної етики педагога, що регламентують його ставлення до своєї праці – педагог зобов'язаний постійно запитувати себе про свою відповідність вимогам сучасної школи:

- постійно пам'ятати про специфіку своєї професії й урахувати її у своїй діяльності;
- усвідомлювати й відповідати за все, що робиш, за свій вплив на особистість студента, за формування тих якостей, які педагог виробляє в нього своїм ставленням до життя, поведінкою й зовнішнім виглядом;
- уміти організувати в єдине ціле вплив усіх факторів на стиль мислення і ставлення студента до життя;
- уміти проявляти гнучкість власного мислення, адекватно реагувати на зміни, що відбуваються в житті суспільства;
- знати, розуміти й приймати проблеми, потреби й інтереси сучасної молоді. Вимога, що регулює ставлення педагога до своєї праці: педагог зобов'язаний постійно прагнути розвивати й удосконалювати не лише свою педагогічну майстерність, але й особисті якості [4, с. 14].

Педагогічне завдання 3

Чи є відмінності в ознаках педагогічного такту учителя і викладача ЗВО? Поясніть.

Основними ознаками педагогічного такту є: вимогливість, без грубості та дріб'язкової прискіпливості; природність, простота спілкування, що не допускає фамільярності і панібратства; принциповість і наполегливість, без упертості; уважність і чуйність до людей, без підкреслення цього; гумор та іронія, без насмішкватості; вимогливість, без придушення і приниження особистості... [11].

Контрольне тестування з теми 7

1. Мовний етикет проявляється у:

- а) мові педагога, у його манері звернення, умінні вести бесіду, брати участь у суперечці, висловлювати критичне або комплементарне зауваження;
- б) вмінні педагога вести бесіду;
- в) вмінні педагога брати участь у суперечці, висловлювати критичне зауваження;

2. Педагогічний етикет розглядаємо як:

- а) сукупність правил і моделей моральної поведінки викладача;
- б) сукупність правил і моделей моральної поведінки викладача в типових ситуаціях і обставинах педагогічної діяльності;
- в) сукупність правил поведінки викладача в обставинах педагогічної діяльності.

3. Професійні моральні норми – це:

- а) правила внутрішньої саморегуляції особистості;
- б) правила внутрішньої саморегуляції особистості на основі етичних норм;
- в) правила саморегуляції особистості.

4. Професійна етика – це:

- а) правила поведінки викладача;
- б) правильна поведінка, мова і вимова;
- в) наука про етичні принципи, норми і правила, які регулюють поведінку викладача.

5. Педагогічний етикет тлумачиться як:

- а) сукупність правил і моделей моральної поведінки викладача в типових ситуаціях і обставинах педагогічної діяльності;
- б) вміння гідно себе тримати за будь-яких обставин;
- в) моральна поведінка в навчальній роботі.

Ключі: 1а; 2б; 3б; 4в; 5а.

Семінарсько-практичне заняття 7

Опорні поняття: професійна етика викладача, моральність, моральні зобов'язання, моральна відповідальність, діяти на основі етичних міркувань, академічна доброчесність, гідність, права,

свободи, законні інтереси учасників освітнього процесу, професійні моральні норми, справедливість, педагогічна честь, авторитет, моральний статус, педагогічний такт, почуття міри, тактовність, форма і міра вчинку, особливості конкретних обставин, моральна мета, нетактовність, загальна і професійна теорія моралі, педагогічний етикет, педагогічна культура, мовний етикет, емпатичний інтерес, етичний кодекс, етика ділового спілкування, "гіпноз негативної оцінки".

1. Етика як філософсько-педагогічна складова духовної сфери людини

2. Етичний кодекс як основа професійно-педагогічної етики викладачів закладів вищої освіти

Практичні завдання

- Прочитайте етичний кодекс університетської спільноти <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/official/ethical-code/Ethical-code-of-the-university-community.pdf> прокоментуйте розділ 3.1. Етичні норми діяльності професорсько-викладацького складу та наукових працівників і докторантів. Визначте основні форми, у яких вони можуть реалізовуватися найбільш ефективно.

- Ознайомтесь зі змістом "Пам'ятки норм етичної поведінки учасників освітнього процесу" Київського національного університету імені Тараса Шевченка (затвердженого вченою радою 01.11.2021 р.). Підготуйтеся до бесіди зі студентами академічної групи про норми етичної поведінки, передбачені цим документом. (<http://www.univ.kiev.ua/pdfs/official/Memo-of-norms-of-ethical-behavior-in-University.pdf>).

3. Репутаційні норми в діяльності учасників освітнього процесу. Організація діяльності закладу вищої освіти та його підрозділів щодо впровадження і підтримання етичних норм у діяльності учасників освітнього процесу

Практичне завдання

- Проаналізуйте зміст сайту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Складіть перелік документів, розміщених на сайті, що розкривають питання професійної етики, педагогічного такту, і педагогічного етикету.

4. Форми роботи зі студентами для розвитку професійної етики і педагогічного такту

Практичне завдання

Інсценування дій викладача в різних ситуаціях:

- *зробіть зауваження студенту (необхідно підібрати різні варіанти зауважень залежно від ситуації);*
- *проведіть бесіду зі студентом, який не виконав домашнє завдання;*
- *зробіть коротке зауваження порушнику дисципліни;*
- *прокоментуйте оцінку, яку ви поставили студентові.*

Список джерел до теми 7

Основна

1. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч.-метод. посіб. / Г. П. Васянович. – Львів : "Норма", 2005.

2. Етичний кодекс університетської спільноти. Ухвалений на конференції трудового колективу КНУ імені Тараса Шевченка. Протокол № 2 від 27.12.2017 р. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/official/ethical-code/Ethical-code-of-the-university-community.pdf>

3. Марушкевич А. А. Педагогіка : підручник / А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2019.

4. Професійна етика вищої освіти : навч. посіб. / А. П. Алексеєнко, К. І. Карпенко, Л. О. Гончаренко, В. В. Дейнека. – Харків : ХНМУ, 2015. – С. 14.

5. Пам'ятка норм етичної поведінки учасників освітнього процесу Київського національного університету імені Тараса Шевченка (затвердженого вченою радою 01.11.2021 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/official/Memo-of-norms-of-ethical-behavior-in-University.pdf>

6. Педагогічна майстерність : підручник. – 2-ге вид., допов. і переробл. / І. А. Зязюн та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. – Київ : "Вища школа", 2004.

7. Синиця І. О. Педагогічний такт і майстерність учителя // "Педагогіка вищої школи і педагогічна майстерність викладача : хрестоматія" / упоряд. В. А. Бугров, А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2022. – С. 688–692.

8. Професійний стандарт на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти". – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://cutt.us/VBUprf>

Додаткова

Бельчева Т. Ф. Педагогічна майстерність сучасного вчителя: теорія і практика : підручник / Т. Ф. Бельчева та ін. – Мелітополь : ТОВ "Видавничий будинок ММД", 2010.

Етика сьогодні. Етика поведінки (вихователя, педагога). – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.etica.in.ua/etika-povedinki-vihovatelya-pedagoga-2/>

Педагогічний такт вчителя. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://jak.bono.odessa.ua/articles/pedagogichnij-takt-vchitelja.php>

Теслюк В. М. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. / В. М. Теслюк та ін. – К. : ДАККиМ, 2010.

Каленський А. А. Розвиток професійно-педагогічної етики у майбутніх викладачів спеціальних дисциплін : монографія. – 2-ге вид., випр. і доп. / А. А. Каленський. – Київ : ЦП "Компринт", 2016.

Чернокозова В. М. Етика вчителя. Педагогічна етика / В. М. Чернокозова, І. І. Чернокозов // Педагогіка вищої школи і педагогічна майстерність викладача : хрестоматія / упоряд. В. А. Бугров, А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2022. – С. 697–698.

ТЕМА 8. МАЙСТЕРНІСТЬ ПЕДАГОГА В РОЗВ'ЯЗАННІ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ

- 8.1. Педагогічні конфлікти. Основні причини виникнення.*
- 8.2. Структура й етапи конфлікту.*
- 8.3. Педагогічна майстерність педагога в попередженні й розв'язанні конфліктних ситуацій.*

8.1. Педагогічні конфлікти. Основні причини виникнення

Освітня діяльність передбачає взаємодію особливих груп людей для досягнення певних результатів. Соціальні процеси майже ніколи не можуть відбуватися без зіткнення інтересів, результатами яких можуть бути конфлікти.

Неминучість конфліктних ситуацій спонукає науковців до вивчення конфліктів і розробки ефективних шляхів їхнього розв'язання, а в певних випадках – шляхів запобігання. Важливо розуміти, що конфлікт не завжди є негативним явищем: часто конфлікти є конструктивними і являють собою переговори, під час яких сторони мають змогу передивитись умови їхньої взаємодії в контексті певної проблеми. Отже, варто сприймати конфліктні ситуації і як рушійну силу, необхідну для прогресу суспільства.

Наявність конфліктів свідчить і про зрілість, впевненість і певну самостійність сторін, оскільки "слабкий" опонент навряд чи зміг би відкрито протистояти, це є позитивним моментом, тому що дозволяє прямо і відкрито розв'язувати проблеми по суті. Звичайно, це не означає, що необхідно за будь-якої можливості загострювати ситуацію до рівня конфлікту, але що стосується істотних речей, то навряд чи є кращий спосіб порушення існуючої проблеми й конструктивного розв'язання. Варто прагнути до співробітництва, що є основою існування людського суспільства, але в деяких випадках конфлікт може зіграти позитивну роль якраз у тому, що дозволить сторонам конфлікту припинити взаємодію між собою і знайти інших, більш відповідних партнерів.

Вимогам суспільства і професійних педагогічних структур натепер відповідає людина, яка не лише здобула певну систему знань, а й досить високо реалізувала особистісний потенціал, тобто така, що має навички роботи у стресових ситуаціях, ситуаціях особистісного та ділового пресингу, вміє керувати й організовувати освітній процес і розв'язувати конфліктні ситуації, здатна до подальшого розвитку та самовдосконалення.

Професійний стандарт на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти" вимагає від викладача сформованої здатності проявляти толерантність і повагу до культурної різноманітності, здатності діяти соціально відповідально та свідомо [9].

У педагога має бути розвинена здатність усвідомлювати й поцінювати взаємозалежність людей і систем у глобальному світі. Для цього педагог має визнавати різномайття та унікальність різних культур у суспільстві, відмінності між людьми, стратегії попередження, подолання і трансформації конфліктів. Він має вміти взаємодіяти, ураховуючи культурні й особистісні відмінності співрозмовників, принципи недискримінації та поваги до відмінностей, а також дотримуючись етики спілкування, застосовувати основні стратегії поведінки щодо захисту власних прав, а також захисту учнів під час освітнього процесу; ураховувати в освітньому процесі підходи, визнані цілями сталого розвитку; розкривати потенціал учасників освітнього процесу для креативних колективних рішень щодо подолання проблем, які впливають на колектив закладу освіти, місцеву громаду, глобальну спільноту [2].

Уміння продуктивного врегулювання конфліктних ситуацій набуває особливого значення нині, оскільки педагогічна реальність істотно випереджає розробку законодавчої бази, що регламентує нові соціально-економічні обставини. У нестандартних, не передбачених відповідними законами або нормативними актами ситуаціях, необхідне адекватне сприйняття конфліктів, творче ставлення до них, а також нові механізми їхнього врегулювання. Тому один із критеріїв професійної компетентності вчителя нині – це вміння створювати умови для набуття учнями специфічного досвіду конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях, що забезпечує досягнення ними повного й гармонійного інтелектуального та соціального розвитку [11, с. 494–499].

Конфлікт – зіткнення інтересів груп і осіб, їхніх протилежних ідей, поглядів. Основою конфлікту можуть бути реальні або уявні, усвідомлені й неусвідомлені суперечності, намагання розв'язати які відбувається на тлі гострих емоційних станів. Часто це буває тоді, коли конфлікт загострюється, емоції кожного учасника переважають над розумом і псується адекватне сприймання й розуміння того, що відбувається.

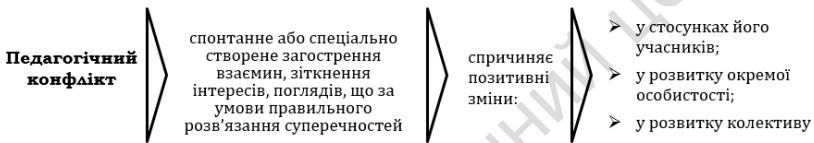

Рис. 8.1.1. Педагогічний конфлікт

На цьому етапі конфлікт не регулюється, а вже розв'язується. Дії учасників конфлікту характеризуються напругою, для якої потрібна мобілізація внутрішніх сил і духовних ресурсів. Чим більш складний конфлікт, тим більше душевних сил він забирає. Рівень, потреб, оцінок, рівня прагнень тощо. Напруження конфлікту впливає на спосіб його розв'язання [5].

Одним із найпоширеніших міжособистих конфліктів, що може виникнути в закладах освіти, це конфлікт між учасниками освітнього процесу одного або різних статусів: учитель – учень, викладач – викладач тощо [13, с. 143–150].

Процес спілкування педагога з вихованцями може складатися із двох крайніх варіантів:

- взаєморозуміння, злагоженість виконання навчальної діяльності, розвиток здібності прогнозувати поведінку один одного;
- розлад, відчуженість, нездатність зрозуміти та передбачати поведінку один одного, прояву конфліктів.

Конфлікти в системі освіти виникають як на ґрунті принципів розбіжностей інтересів, цінностей, мотивів діяльності, так і на основі щоденних, побутових відмінностей деяких думок, надій, бажань, настроїв і очікувань.

Педагогічний конфлікт, як і будь-який інший, виникає з конфліктних ситуацій, у процесі яких відбувається усвідомлення

потенційними учасниками протиборства суперечностей, які виникають [13, с. 143–150].

Отже, конфлікт між викладачем і студентом є специфічною формою соціальної взаємодії, це процес розв'язання суперечностей, що виникають в освітньому процесі. Такий конфлікт є окремим випадком міжособистісного конфлікту, і тому для нього характерні властивості, притаманні міжособистісним конфліктам.

Специфіка педагогічного конфлікту полягає в тому, що:

1) соціальна нерівність суб'єктів конфлікту. У педагогічному конфлікті зустрічаються представники різних соціальних груп, які мають різний статус. Суперечливість їхньої взаємодії часто детермінована різницею життєвого досвіду, культури, виконанням різних соціальних ролей. Педагог має розвинену здатність до осмислення ситуації, має більший досвід поведінки в різних життєвих ситуаціях. Студент має порівняно невеликий життєвий досвід, його поведінка є більш імпульсивною, здатність до аналітичної діяльності розвинена слабо. Саме тому педагог має взяти на себе відповідальність за хід конфлікту. Йому необхідно знайти засоби розв'язання конфлікту так, щоб допомогти студентові піднятися на новий рівень розвитку;

2) складність процесу розвитку виховання як одного із суб'єктів конфлікту. Процес розвитку і становлення студентів проходить у постійній боротьбі між прагненнями до самостійності й інфантильністю, між бажанням самоствердження та неадекватними засобами його реалізації. Тому завданням педагога є допомогти студентові отримати перемогу над собою, подолати суперечності, які супроводжує процес зростання і становлення;

3) необхідність спільного інтересу в педагогічному конфлікті. Створюється парадоксальна ситуація – розгортається конфлікт, суб'єкти якого мають спільний інтерес. За рахунок чого це відбувається? Студент живе й діє виходячи із ситуативного інтересу типу "хочу тут і зараз". Педагог, реалізуючи та займаючи професійну позицію, реалізує інтерес, пов'язаний із розвитком студента. Відбувається зіткнення інтересів на полі студента, а не між його інтересами й інтересами педагога. Отже, педагог, який допомагає студентові усвідомити його справжні інтереси, сприяє духовному розвитку вихованця;

4) специфікою педагогічного конфлікту можна вважати його публічність, розгортання, зазвичай у присутності інших, що

робить їх зі свідків учасниками конфліктної взаємодії. Конфлікт набуває виховного сенсу і для них, про що завжди доводиться пам'ятати педагогу;

5) вихід із педагогічного конфлікту потребує перемоги обох сторін. Будь-яка помилка педагога в розв'язанні конфлікту – це й поразка студента, будь-яка поразка студента – поразка педагога. Тому вихід із конфлікту в педагогічній діяльності може бути лише такий, який забезпечує перемогу їм обом;

6) крім того, специфіка конфлікту полягає в тому, що студент переважно є самостійним суб'єктом освітнього процесу, здатним усвідомлено оцінювати зміст і якість навчального матеріалу. Високий професійний статус педагога в закладі освіти, не завжди підтверджується його соціальним благополуччям. Це іноді провокує конфлікти зі студентами із заможних родин. Причинами конфліктів є відмінності у їхніх ціннісних орієнтаціях, взаємних очікуваннях, нетактовність у спілкуванні, рівень професіоналізму педагога й успішності вихованця [12, с. 89–96; 91–92].

Конфліктна ситуація не обов'язково переростає в конфлікт, а тому важливо проаналізувати її так, щоб опоненти змогли задовольнити свої потреби мирно, з урахуванням реальних можливостей [13, с. 143–150].

Найголовнішим для розуміння та в подальшому розв'язання конфлікту є знання його причин. Дослідники пропонують різні класифікації його причин. Так, на основі аналізу конфліктних ситуацій між викладачем і студентом виділяють такі дві групи причин конфліктів, які водночас виступають доповнювальними одна одну сторонами в кожному конкретному конфлікті:

- ситуативні, або ті, що демонструються власне в ситуації інтеракції і часто вважаються суб'єктами конфлікту за його причини, однак часто є не справжніми причинами, а лише приводами. Це ніби причини, як вони можуть бути побачені ззовні, на рівні їхньої звичайної поверхової констатації та в тісному прив'язуванні до ситуації їх безпосереднього прояву та процесу інтеракції та зіткнення сторін. Джерело цього типу причин – ситуація як пусковий механізм конфлікту (найпростіший);
- глибинні, або внутрішньо-особистісні, ті, що насправді є основою конфліктної ситуації й можуть як усвідомлюватися, так і не усвідомлюватися учасниками конфлікту та зовнішніми

спостерігачами. Вони виникають та існують задовго до прояву в конфлікті у формі особистісної диспозиції, схильності особи реагувати конфліктно на певні обставини, особливості міжособистісної взаємодії чи навіть на певний тип людей або обставини. Тобто джерело цього типу причин – психологічно зумовлені індивідуальні диспозиції сторін конфлікту.

Ситуативні (зовнішні) причини конфлікту можуть бути такими:

1. Зловживання педагогом своїм службовим становищем або вимога матеріального заохочення.

2. Спонукання студентом викладача отримати хабар (у будь-якій формі – від грошей до послуги).

3. Відкрита демонстрація осуду або ворожості до зовнішнього прояву фізичних (вроди, манери одягатися, зачіски тощо) або психологічних (риса характеру, поведінки тощо), а також етнічних, соціальних та економічно-матеріальних характеристик особи.

4. Ситуація об'єктивної навчальної неуспішності студента, небажання виконувати свої обов'язки, що може фіксуватися як у низькій успішності, так і в систематичних запізненнях, прогулах.

5. Невиконання або об'єктивно неадекватне виконання педагогом своїх професійних функцій та обов'язків, низький рівень його професійної компетентності. Коли педагог, наприклад, часто плутає формули й терміни, особливо на тлі надмірної неадекватної вимогливості до успішності студентів.

6. Ситуація, коли професійні знання чи досвід студента перевищують аналогічні характеристики викладача за кількісним або якісним показником.

7. Порушення норм поведінки в соціумі: грубість, нахабство, нестриманість, невихованість однієї або обох сторін. Сюди ж можна віднести порушення норм "чесної" міжособистісної взаємодії: факт обману, недотримання обіцянки.

8. Вихід за межі соціальних ролей "студента" і "викладача", що виявляється у грубому порушенні правил поведінки студентом (наприклад, коли він дозволяє собі звертатися до молодої викладачки на "ти", намагається домовитися з нею про приватну зустріч) або недотриманні етичних, професійних норм викладачем (коли він відкрито проводить політику надання переваг "улюбленим-фаворитам", які є, наприклад, дітьми його друзів).

9. Зовнішні втручання суб'єктів, які штучно створюють конфлікт "накручуванням", намовлянням, поданням неправдивої, частково правдивої або правдивої, але неприємної для суб'єкта (суб'єктів) конфлікту інформації, після чого між ними виникає конфлікт.

10. Здійснення студентом маніпулятивних дій у досягненні бажаних цілей навчального процесу.

КЛАСИФІКАЦІЯ КОНФЛІКТІВ

За характером взаємодії	Міжособистісні, міжгрупові, міжнаціональні, міжстатеві, внутрішньоособистісні
За ознаками вияву	Відкриті (лежать на поверхні), приховані (їх можна визначити за непрямими ознаками)
За типом розв'язання	Прості (швидко розв'язуються), складні (для розв'язання потрібний тривалий час) ✓ конфлікти діяльності; ✓ конфлікти поведінки; ✓ конфлікти стосунків
За змістом	Реалістичні (мають реальне підґрунтя для виникнення); нереалістичні (не мають реальної бази для виникнення, відбуваються на рівні емоційних виявів)
За кінцевим результатом	Продуктивні ("корисні" – допомагають розв'язати суперечності, розкрити і змінити взаємовідносини); непродуктивні ("шкідливі")
Щодо результативності	Мобілізуючі; дезорганізуючі
З погляду етики	Соціально прийнятні; неприйнятні

Рис. 8.1.2. Класифікація конфліктів

Глибинні (внутрішньо особистісні) причини конфліктів між студентом і викладачем можуть бути такими.

1. "Номенклатурний" спосіб мислення.

2. Особистісні риси і властивості сторін конфлікту, який спричиняють: ригідність мислення, нетолерантність, імпульсивність, невротизм, запальність у спілкуванні.

3. Комунікативні проблеми обох або однієї зі сторін, що виражаються в невмінні передати емоційне чи інформаційне повідомлення, спілкуванні "різними мовами", надмірній емоційності, що не стримується, вибухоподібності у спілкуванні.

4. Мотиваційно-ціннісні характеристики сторін. У ситуації, коли навчання не сприймається студентом як цінність, а втрата можливості вчитися – як реальна втрата, домінує низька мотивація досягнень, а також зовнішня, а не внутрішня мотивація.

5. Емоційна компенсація, перенесення конфлікту з інших сфер життя особистості.

6. Наявність різних неадекватних стереотипних уявлень і переконань.

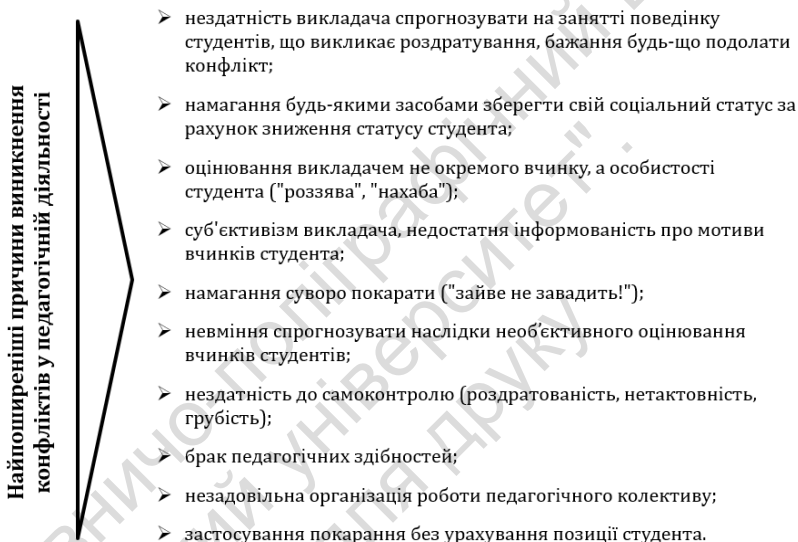

Рис. 8.1.3. Найпоширеніші причини виникнення конфліктів у педагогічній діяльності [63, с. 89–96, 91–92]

Також можна виділити об'єктивні та суб'єктивні причини виникнення педагогічних конфліктів. Причиною конфліктних ситуацій може стати несвоєчасне, або взагалі невиконання вимог документів щодо порядку і правил організації навчального процесу, виконання навчальних завдань. Як приклад можна навести вимоги щодо допуску до складання підсумкового контролю, які містяться в положенні "Про організацію освітнього процесу в Київському національному університеті імені Тараса

Шевченка" (друга редакція), п. 7.1.5. Мінімальний пороговий рівень оцінки з навчального (освітнього) компонента є єдиним в Університеті, не залежить від форм і методів оцінювання та становить 60 % від максимально можливої кількості балів; здобувач освіти може бути недопущений до підсумкового оцінювання, якщо під час семестру він:

1) не досяг мінімального порогового рівня оцінки тих результатів навчання, які не можуть бути оцінені під час підсумкового контролю;

2) набрав кількість балів, що є недостатньою для отримання позитивної оцінки навіть у випадку досягнення ним на підсумковому контролі максимально можливого результату.

Умови недопущення затверджуються в робочій програмі навчальної дисципліни. Рішення про недопущення за поданням викладача приймає декан/директор (заступник декана/директора з навчальної роботи); воно оприлюднюється до початку відповідного контролю.

Виходячи із проаналізованих причин, експерти виділяють три групи педагогічних конфліктів, що виникають у процесі спілкування педагогів і студентів:

- навчальні – як реакція на перешкоди до досягнення цілей навчальної діяльності. Цей тип конфліктів виникає під час порушення взаємозв'язків ділового характеру;

- "конфлікти очікувань" – як реакція на поведінку, що не відповідає прийнятим нормам стосунків, рівню їхніх очікувань. Цей тип конфліктів виникає під час порушення взаємозв'язків "рольового" характеру;

- "конфлікти особистісної несумісності" – що виникають через особистісні властивості педагогів і вихованців, особливості характеру й темпераменту. Окрім цього, виділяють особистісні властивості "неконфліктного" і "конфліктного" педагога. Зокрема, "неконфліктний" педагог є людиною м'якою, недомінантною у спілкуванні; неспокійною, заклопотаною своїми справами та вчинками; у своїх рішеннях спрямованою на аудиторію студентів; комунікабельною; з належною емоційно-вольовою регуляцією; практичною спрямованістю інтелекту; адекватною або дещо заниженою самооцінкою.

"Конфліктний" педагог – це людина жорсткіша, домінантна у спілкуванні; безтурботна, розслаблена у справах; самодостатня; менш комунікабельна; з нижчою емоційно-вольовою регуляцією; абстрактно-догматичною спрямованістю інтелекту; адекватною або завищеною самооцінкою.

Педагогічний конфлікт має такі ознаки:

- контакти зводяться до мінімуму;
- кожен відстоює свої цінності, які не збігаються в суб'єктів конфлікту;
- виникає психологічний антагонізм між сторонами конфлікту;
- кожен намагається "брати верх", перемогти, не враховуючи інтереси іншого;
- об'єктивні причини конфлікту переносяться на особу, із якою конфліктують, тобто набувають суб'єктивного характеру.

Конфлікти дидактичної взаємодії мають місце тоді, коли оцінка педагога виступає знаряддям покарання, і коли за однакові помилки, наприклад, у контрольній роботі, викладач виставляє різні оцінки.

Особливості педагогічних конфліктів

- Професійна відповідальність викладача за педагогічно правильне розв'язання ситуації (ЗВО – це модель суспільства, де студенти засвоюють соціальні норми стосунків між людьми).
- Учасники конфлікту мають різний соціальний статус (педагог – студент), який визначає їхню різну поведінку в конфлікті.
- Різниця у віці й життєвому досвіді розводить їхні позиції в конфлікті, породжує різну міру відповідальності.
- Різне розуміння подій і їхніх причин учасниками конфлікту (студенти та викладачі бачать одне й те саме, але кожен "своїми очима").
- Присутність інших викладачів під час конфлікту перетворює їх зі свідків на учасників.
- Професійна позиція викладача в конфлікті зобов'язує взяти на себе ініціативу його розв'язання, а на перше місце поставити інтереси студента.

Рис. 8.1.4. Особливості педагогічних конфліктів

Також існують конфлікти, спричинені неправильною тактикою педагогічної взаємодії [6]:

- порушення педагогічної етики та грубощі;
- приниження гідності;
- підкреслювання своєї правоти;
- погроза негативними оцінками;
- категоричність у судженнях;
- відсутність індивідуального підходу, незнання індивідуальних особливостей і, як наслідок, негативний психічний стан учнів, боязкість, тривожність, напруга, втомленість тощо.

Загальними причинами виникнення конфліктів в освітніх установах є:

- низький рівень соціально-психологічної компетентності учасників освітнього процесу;
- низька конфліктостійкість окремих осіб;
- недостатня здатність до розуміння емоційного стану іншої людини, співпереживання, співчуття йому;
- завищений або занижений рівень домагань;
- запальність як риса характеру;
- приниження особистої гідності;
- критика на адресу опонента.

Серед причин виникнення конфліктів в освітніх установах можна виділити також і неефективний менеджмент, стан освітнього процесу, і соціально-психологічні особливості людських відносин, статусу особистості у системі освіти. Частина конфліктів обумовлена соціально-економічним станом життя в нашій країні. Багатьох педагогів не влаштовує розмір заробітної плати, величина навчального навантаження і стан матеріально-технічної бази тих закладів освіти, де вони працюють.

Серед конкретних причин, що призводять до конфліктної ситуації між працівниками освіти можна назвати такі:

- розподіл навчального навантаження;
- низька заробітна плата;
- складання розкладу занять;
- призначення на вакантну посаду за наявності декількох претендентів;
- розподіл громадського навантаження;

- порушення трудової дисципліни;
- психологічна несумісність;
- недотримання загальноприйнятих норм поведінки.

8.2. Структура та етапи конфлікту

Для ефективного освітнього процесу важливим є формування та підтримання сприятливого психологічного клімату в закладі освіти. Він впливає на учасників освітнього процесу та ефективність їхньої взаємодії між собою. Навчальне середовище передбачає існування безлічі відмінностей між людьми, які тут навчаються і працюють, оскільки кожен є унікальним у своєму баченні світу, виявах емоцій, поведінці. Тому зіткнення протилежних компромісу думок і поглядів – просто неминуче.

Конфлікт – невід’ємна частина життя. Ключ до взаємовигідного розв’язання конфлікту полягає в тому, щоб задовольнити обидві сторони шляхом взаємного толерантного ставлення.

Тривалі нерозв’язані конфлікти негативно впливають на міжособистісні стосунки, емоційні стани, настрої і, відповідно, на освітній процес. Для попередження негативних наслідків конфліктів необхідно вчасно розпізнати конфліктну ситуацію й не допустити розвитку конфлікту в колективі.

У розвитку конфліктів існує *п’ять стадій*:

- виникнення конфліктної ситуації (відбувається під час зіткнення людей, інтереси й переконання яких істотно відрізняються);
- усвідомлення конфлікту відбувається тоді, коли хоча б один із його учасників починає відчувати дискомфорт у спілкуванні з іншими, критично й недоброзичливо відгукується про них або уникає контактів з ними;
- початок відкритого протистояння (момент, коли один з учасників зважується на заяву або погрозу. Інший у відповідь також починає діяти: захищатись або нападати);
- ескалація конфлікту (на цьому етапі сторони відкрито заявляють про свої позиції. Вони можуть і не розуміти глибинної сутності конфлікту. Сторони часто вдаються до слів або дій, які посилюють конфлікт);

- завершення конфлікту (можливе в разі його розв'язання, втрати інтересу учасників до предмета протистояння або відсторонення одного з опонентів).

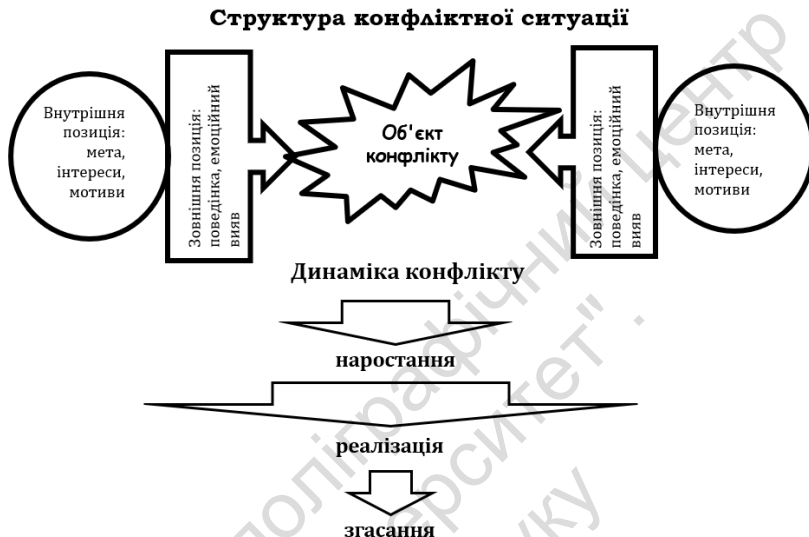

Рис. 8.2.1. Структура конфліктної ситуації. Динаміка конфлікту

Найбільш поширеними конфліктами у системі "студент-студент" є конфлікт лідерства та потреба виділитись. Одні прагнуть зайняти становище лідера, інші – отримати визнання і пошану від товаришів, треті – стати незаперечним авторитетом в якій-небудь справі тощо. Бажання виділитись серед однолітків стає домінуючим мотивом у поведінці й навчанні, який позначається на результативності та ефективності процесу навчання.

У системі "викладач-студент" також досить часто виникають конфлікти. Звичайно, основну роль у їхньому попередженні та розв'язанні відіграє педагог, який повинен розуміти важливість педагогічного спілкування як необхідної складової ефективного педагогічного процесу, завдяки якому відбувається позитивна взаємодія. Здебільшого конфлікти в цій системі виникають через суб'єктивність оцінювання знань. У таких ситуаціях суб'єктивною стороною можуть бути необ'єктивні претензії

студента на вищу оцінку та суб'єктивність педагога, який занижує оцінку. Тому задля уникнення таких конфліктів педагогу необхідно завжди бути справедливим, оцінювати знання без упереджень і володіти собою та своїми емоціями в будь-якій ситуації.

Зрозуміло, що набагато легше попередити конфлікт, ніж його розв'язати, тому профілактика конфлікту є не менш важливою, ніж уміння йому конструктивно запобігати. *Діяльність із профілактики конфлікту* охоплює такі головні напрями:

- створення необхідних умов для мінімізації їхньої кількості та розв'язання неконфліктними засобами;
- ліквідація соціально-психологічних причин конфліктів;
- блокування особистісних чинників виникнення конфліктів.

Однак часто попереджувальні заходи бувають запізненими або недостатньо ефективними. За таких умов необхідно зробити все для його швидкого розв'язання.

Для ефективного розв'язання конфлікту:

- з'ясуйте, що призвело до конфлікту (дії іншої сторони або ваше розуміння ситуації, намагайтеся з'ясувати, що мав на увазі опонент, ставте правильні й тактовні запитання);
- відстоюйте свою позицію, але не тисніть на співрозмовника (тиск не сприяє розв'язанню конфлікту, а може тільки посилити його);
- стежте за тим, що говорите (не принижуйте опонента, говоріть про конкретні речі та не чіпляйтесь за дрібниці);
- стежте за своїми емоціями (не дозволяйте їм керувати вашою поведінкою);
- не бійтеся йти на поступки (поступка не означає поразку, а дає змогу продовжити діалог).

Одним зі способів розв'язання конфліктної ситуації є медіація. Медіація – переговорний процес, спрямований на розв'язання конфлікту за участі посередника-медіатора.

Медіатор дає поради щодо уникнення конфлікту, показує альтернативу, допомагає в розв'язанні проблем. Ви завжди можете звернутися до практичного психолога закладу освіти, який стане медіатором у конфлікті.

Отже, попередження й розв'язання конфліктних ситуацій у будь-якому закладі освіти є важливим і нагальним питанням.

Науково-педагогічні працівники, які є організаторами освітньої діяльності, мають всебічно вивчити це питання задля забезпечення органічної та продуктивної взаємодії в навчально-виховному процесі.

8.3. Педагогічна майстерність викладача у попередженні й розв'язанні конфліктних ситуацій

Для ефективного подолання конфліктної ситуації педагогу необхідно обрати поведінку, ураховуючи власний стиль, стиль інших людей, втягнених до конфлікту. Найчастіше поведінка педагога під час подолання конфліктної ситуації реалізується як комбінація елементів таких стилів:

- Конкуренція, або суперництво, прагнення бути в центрі ситуації.
- Уникнення. Пов'язаний цей стиль із намаганням "відсунути" конфліктну ситуацію якомога далі, сподіваючись, що все владнається.
- Пристосування. Такий стиль поведінки передбачає взаємне пристосовування партнерів: вони діють, не обстоюючи власних інтересів.
- Співробітництво. Сутність його полягає в намаганні разом підійти до ефективного подолання конфлікту з урахуванням інтересів, потреб обох сторін, у пошуку взаємовигідних умов і шляхів досягнення порозуміння.
- Компроміс. Виявляється він у взаємному бажанні поступатися.

Одним із найважливіших завдань педагога є вміння успішно використовувати кожен зі стилів розв'язання конфліктної ситуації, ураховуючи конкретні обставини: вміти поступатися, іти на розумний компроміс, встановлювати партнерські стосунки й водночас обстоювати власну позицію.

Реальний механізм налагодження хороших стосунків полягає в запобіганні конфліктним ситуаціям завдяки правильній психологічній тактиці у спілкуванні зі студентами, навіть "налаштованими" на протистояння; переключенні уваги з

проблем, які спровокували його, на інші питання, щодо яких розбіжностей поглядів немає.

Стратегії поведінки в реальних конфліктних ситуаціях (за К. У. Томасом і Р. Х. Кілменом)

Пристосування	▷	Зміна своєї позиції, перебудова поведінки, згладжування суперечностей, поступання своїми інтересами
Компроміс	▷	Урегулювання суперечностей шляхом взаємних поступок
Співробітництво	▷	Спільне вироблення рішень, що задовольняють інтереси конфліктуючих сторін
Суперництво	▷	Відкрита боротьба за власні інтереси, тверде відстоювання своєї позиції
Ігнорування	▷	Ухилення від конфлікту – бажання вийти з конфліктної ситуації, не розв'язуючи її

Рис. 8.3.1. Стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях

Успішно запобігати конфліктам, а за їхнього виникнення конструктивно долати конфліктні ситуації допомагає педагогічний такт, який є показником зрілості педагога, його майстерності.

Це потужний засіб, за допомогою якого вихованців можна перетворити на своїх співників чи, навпаки, суперників. Обов'язковою передумовою педагогічного такту є знання індивідуальних особливостей кожного студента.

У ЗВО мають панувати конструктивний діалог компетентного педагога зі студентами, демократичний стиль спілкування, сприятливий психологічний клімат і атмосфера толерантності. Для цього варто навчатися мистецтва спілкування. Щоб досягти успіху у спілкуванні, потрібно дотримуватися загальних вимог до педагогічного спілкування, найважливішими серед яких є: стриманість, тактовність, толерантність, емпатійність, культура мови, повага, опора на позитивні якості, встановлення зворот-

ного зв'язку з вихованцями, співпраця з ними. Важливо спробувати оволодіти конфліктною ситуацією, зняти спільну емоційну напругу, своєю поведінкою вплинути на партнера, зрозуміти мотиви поведінки іншої людини, спробувати спочатку виявити своє ставлення до ситуації.

Щоб оволодіти мистецтвом педагогічного спілкування, педагогу необхідно розвивати в собі:

- здатність до рефлексії, усвідомлення власної поведінки у спілкуванні;
- уміння відчувати інтелектуальні, емоційні, морально-вольові стани студентів і розуміти іншу людину;
- здатність не лише сприймати та налагоджувати контакти, а й активно впливати на них, опановувати способи педагогічних впливів.

Конфліктна компетентність викладача – одна з найважливіших якостей, яку повинен набути й мати сучасний педагог. Знання конфліктології, вміння залагоджувати й управляти конфліктом, успішно вести переговори, досягати згоди в умовах спільної діяльності є неодмінною складовою його підготовки.

Знання, вміння й навички, що мають стосунок до конфліктної компетентності, прагнення і прихильність до використання ненасильницьких способів розв'язання конфліктів важливі практично для всіх активних учасників суспільних відносин, особливо для науково-педагогічних працівників.

Традиційні засоби розв'язання конфліктів, які застосовувалися в освіті до недавнього часу, такі, як бесіда та вмовляння, накладення дисциплінарних, адміністративних стягнень, більше схожі на покарання й часто не допомагають розв'язати суперечку та подолати конфлікт. Проблема залишається нерозв'язаною та постійно дає про себе знати час від часу.

Для розв'язання конфліктів необхідно:

- цінувати себе за ставлення до людей. У центрі уваги має бути ставлення до іншої людини: увага до неї, повага, доброзичливість, емпатія;
- проводити тренінгові заняття із формування асертивності (гнучкості), переборення пасивності або агресивності, проведення ділових ігор;

- здійснювати відкриті консультації з розв'язання конфліктних ситуацій;
- ввести обов'язкове вивчення такої дисципліни, як конфліктологія [5].

Крім того, щоб попередити конфлікт, потрібно запобігати помилкам, до яких належать неправильне реагування на критику; намагання не помічати конфлікту, не контролювати розв'язання питання; пристосування до вимог конфлітуючих тощо.

Також під час розв'язання конфлікту треба навчитися поважати, розуміти, приймати, вислуховувати іншого, ураховуючи його думку, вміти з ним взаємодіяти.

Прийняти позицію іншого – це не означає повністю з нею погодитися. Прийняти – це побачити думку іншого, яка відрізняється від нашої, визнати, що інший має право на власний погляд, на свою позицію, і взяти до уваги його позицію.

Іноді конфліктна поведінка може бути наслідком незадоволення собою, потреби у самоствердженні, а іноді думок про свою винятковість. В інших, навпаки, конфліктність є наслідком почуття неповноцінності, потреби у самоствердженні будь-яким засобом, яка задовольняється утвердженням своєї думки.

Для розв'язання конфлікту є два основні шляхи:

- 1) через зміну об'єктивної ситуації (наприклад, переглянути обсяг навчального навантаження, змінити розклад занять тощо);
- 2) через зміну власної суб'єктивної позиції щодо ситуації конфлікту [5].

Проте важливо шукати шляхи задоволення інтересів обох сторін. Якщо конфлікт вирішується психологічно виправдано, він мобілізує розум, волю та зближує інтереси.

Успіху можна досягти лише тоді, якщо постійно й наполегливо займатися формуванням комунікативних умінь. Нині розроблено комплекс вправ, якими може скористатися кожен педагог, це вправи на розвиток спостережливості у спілкуванні, комунікативної компетентності, комунікативної уяви, техніки й виразності мовлення, невербальних засобів, формування м'язової свободи у процесі педагогічної діяльності, керування увагою під час спілкування. Необхідно також збагачувати досвід спілкування завдяки різноманітній громадській роботі. Важливе

значення має участь педагогів у тренінгах комунікативної компетентності, особистісного зростання, активного соціально-психологічного навчання тощо.

Конфлікти взаємин є найбільш тривалі й виникають на ґрунті недоброзичливих стосунків) як наслідок постійних попередніх конфліктів діяльності й поведінки. виправлення їх є випробуванням професіоналізму педагога, оскільки він повинен стати вище почуттів образи, неприязні та показати студенту культуру, шляхетність у стосунках. Це ситуація, у якій педагог відверто визнає свої помилки, вибачається, пропонує забути образи. Дуже важливо в таких конфліктних ситуаціях вдало вибрати час і місце для розмови. Розмова одразу після конфлікту приречена на невдачу. Розмова на очах аудиторії студентів викликає бажання продемонструвати сміливість і незалежність.

1. Спробувати оволодіти конфліктною ситуацією, зняти спільну емоційну напругу

2. Своєю поведінкою вплинути на партнера

3. Намагання зрозуміти мотиви поведінки іншої людини, спробувати спочатку виявити своє ставлення до ситуації

**Правила поведінки
викладача в конфліктній
ситуації**

4. Узгодити цілі, спробувати побачити спільні, продемонструвати позицію "ми"

5. Закріпити свою позицію впевненості в можливості продуктивного розв'язання проблеми

6. Після розв'язання конфлікту подумки повернутися до нього, проаналізувати причини і шляхи його можливого попередження

Рис. 8.3.2. Правила поведінки викладача в конфліктній ситуації

Отже, педагог для розв'язання конфліктної ситуації повинен спрямувати свою активність на краще розуміння співрозмов-

ника. У конфліктній ситуації він мусить бачити проблему з обох сторін, тому що попередження й розв'язання конфліктів здебільшого залежить від педагогічної майстерності.

Іноді в конфліктній ситуації виникає високий рівень напруження й учасники конфлікту переходять межі дозволеного. Виникає необхідність використати прийоми етичного захисту.

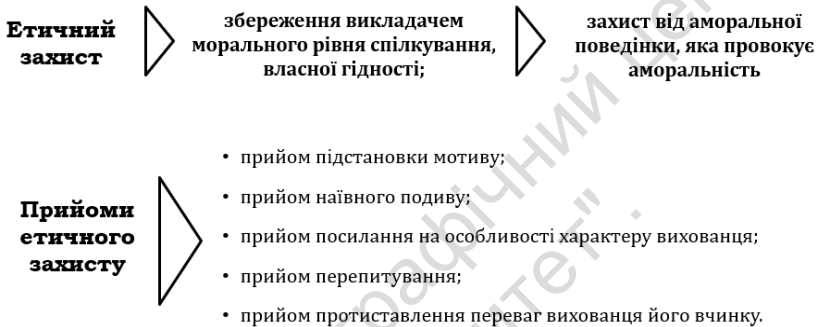

Рис. 8.3.3. Етичний захист у конфліктній ситуації

Завдання для самоконтролю до теми 8

1. У чому полягає специфіка педагогічного конфлікту?
2. Як ви розумієте поняття конфліктна компетентність викладача?
3. Які шляхи подолання конфліктної ситуації Вам відомі?

Завдання для самостійної роботи до теми 8

1. Вкажіть і проаналізуйте відомі вам причини, що призводять до конфліктної ситуації?
2. Які напрями діяльності педагога з профілактики конфлікту найбільш ефективні з вашого погляду?
3. Розтлумачити поняття "емоційно-етична компетентність".

Педагогічні завдання до теми 8

Педагогічне завдання 1

Навести приклади конструктивного та деструктивного конфліктів і вказати шляхи їх розв'язання.

Конфлікт розвивається в певній послідовності: поступове посилення позицій учасників конфлікту за рахунок включення активних сил, набуття досвіду протистояння; розширення спектру проблем, поглиблення первинної проблемної ситуації; підвищення конфліктної активності учасників, нагнітання, залучення до нього нових осіб; наростання емоційної напруженості, яка дезорганізовує поведінку учасників; зміна ставлення до проблемної ситуації й конфлікту загалом. Конфлікт може розвиватися в конструктивному та деструктивному напрямках. У конструктивному конфлікті опоненти послугуються діловими аргументами, не торкаються особистісних якостей протилежної сторони. Учасники деструктивного конфлікту не гребують етично осуджуваними методами боротьби, намагаються дискредитувати, принизити опонента. Це тільки посилює опір їм, загострює протистояння, унеможливує розв'язання проблеми, руйнує міжособистісні відносини [37, с. 40].

Педагогічне завдання 2

Наведіть приклади поведінкового ставлення викладача до студента і студента до викладача у процесі загострення конфлікту між ними. Спроектуйте ситуацію розв'язання конфлікту.

Переважання позиції "обвинувачувача" і в студента, і у викладача створює нездоланий бар'єр взаємин між ними. Через відмінність

соціально-рольових статусів ("викладач" і "студент"), нерозуміння викладачами важливості (чи небажання) допомогти студентові підняти його статус до статусу: "Ти – майбутній викладач", "Ти – мій майбутній колега", створюється критична ситуація, коли вчинки студента, породжені його "Яобразом", вступають у суперечність з оцінками його як особистості з боку викладача. "Якщо дехто вчинив якусь агресивну дію стосовно "Я-концепції", то це вже принциповий конфлікт. Людина може витримати все: її сподівання не виправдались, її примушують вийти з ролі, але якщо зазіхають на її "Я-концепцію", то тут вона чинить відчайдушний опір, що і є стрижнем конфліктності" (І. Т. Ішмуратов). Розуміючи можливі соціальні наслідки конфліктності з викладачами, студенти намагаються уникати конкретних актів особистісних взаємин із ними. Педагогічна взаємодія характеризується певним характером ставлення педагога до студента (і навпаки), а будь-яке ставлення має дві підструктури: мотиваційну й операціональну (вчинкову, поведінкову). Мотиваційна підструктура – це емоційно-ціннісна позиція щодо іншої людини. Ставлення операціональне – це система поведінкових реакцій і вчинків. Стиль взаємин – це тло, на якому розгортаються всі акти педагогічної взаємодії викладача та студента, який залежить від співвідношення мотиваційної та операціонального боку щодо ставлення один до одного [43, с. 13].

Педагогічне завдання 3

Чи завжди можна врегулювати конфлікт між викладачем і студентом засобом діалогу?

Викладачеві під час виникнення педагогічного конфлікту зі студентами потрібно пам'ятати таке: за розв'язання конфліктних ситуацій відповідає наставник; якщо викладач іде на розширення педагогічної конфліктної ситуації, то здебільшого ініціатором виникнення конфлікту був він сам; у конфліктній ситуації завжди є об'єкт інтересу двох суб'єктів: адміністративний, психологічний, етичний, ідеологічний (різне ставлення до цінностей) або амбіційний (через статус); із конфліктними ситуаціями педагогу потрібно впоратися самостійно (не скаржитися!). Коли інформація про конфлікт передається іншому, можливі спотворення, суб'єктивні оцінки, помилки. Усе це поглиблює напруженість конфліктної ситуації; під час обговорення конфліктної ситуації на групових зборах, крім визнання своєї помилки й того погляду, який справедливий, на перше місце необхідно ставити інтереси студента (чи студентів); володіє конфліктом той, хто володіє аргументацією. Викладачеві потрібно пам'ятати, що багато конфліктів мають суб'єктивне походження. Кожному треба усвідомити, що завжди можна знайти компроміс, а конфлікту можна запобігти ще на стадії протиріччя, регулюючи його методом діалогу [19, с. 87–92].

Контрольне тестування з теми 8

1. Конфліктом є:

- а) зіткнення інтересів груп і осіб;
- б) зіткнення протилежних ідей, поглядів певних осіб;
- в) зіткнення інтересів груп і осіб, їхніх протилежних ідей, поглядів.

2. Внутрішньо-особистісні конфлікти – це ті, які:

- а) є основою конфліктної ситуації;
- б) можуть як усвідомлюватися, так і не усвідомлюватися учасниками конфлікту;
- в) є основою конфліктної ситуації й можуть як усвідомлюватися, так і не усвідомлюватися учасниками конфлікту та зовнішніми спостерігачами.

3. Основні шляхи розв'язання конфлікту:

- а) зміна об'єктивної ситуації або зміна власної суб'єктивної позиції чи позиції учнів щодо ситуації конфлікту;
- б) зміна об'єктивної ситуації;
- в) зміна власної суб'єктивної позиції чи позиції учнів щодо ситуації конфлікту.

4. У розвитку конфліктів існують стадії:

- а) протистояння, ескалація;
- б) виникнення конфліктної ситуації, усвідомлення конфлікту, початок відкритого протистояння, ескалація конфлікту, завершення конфлікту;
- в) усвідомлення конфлікту, ескалація.

5. Щоб оволодіти мистецтвом педагогічного спілкування, педагогу необхідно розвивати:

- а) здатність до рефлексії, усвідомлення власної поведінки у спілкуванні; уміння відчувати інтелектуальні, емоційні, морально-вольові стани студентів;
- б) спроможність розуміти іншу людину;
- в) уміння відчувати морально-вольові стани студентів.

Ключі: 1в; 2в; 3а; 4б; 5а.

Семінарсько-практичне заняття 8

Опорні поняття: педагогічні конфлікти, зіткнення інтересів, суперечності, гострі емоційні стани, адекватне сприймання й розуміння, мобілізація внутрішніх сил і духовних ресурсів, взаєморозуміння, злагодженість, розлад, відчуженість, нездатність зрозуміти, конфліктна ситуація, соціальна нерівність суб'єктів конфлікту, необхід-

ність спільного інтересу в педагогічному конфлікті, перемога обох сторін, потреби, мотиви, цілі, установки, причини конфлікту, ситуативні причини, глибинні причини, вихід за межі соціальних ролей, об'єктивні та суб'єктивні причини, навчальні конфлікти, конфлікти очікувань, конфлікти особистісної несумісності, тактика педагогічної взаємодії, стадії конфлікту, конкуренція, суперництво, уникнення, пристосування, співробітництво, етичний захист.

1. Поняття про педагогічний конфлікт і причини його виникнення: види, структура, сфери, динаміка, типологія

2. Стратегії поведінки педагога в конфліктній ситуації. Особистісно-діалогічна основа педагогічного спілкування як передумова запобігання конфліктів

Практичні завдання

- Сформулюйте правила педагогічного спілкування, які допомагають уникати конфліктів у взаємодії "викладач-студент". Запропонуйте можливі варіанти зниження напруження в конфліктній ситуації.

- Як ви вважаєте, чи можливе здійснення педагогічного процесу без конфліктів між вихователями і вихованцями, викладачами й студентами? Чи потрібна безконфліктність? Обґрунтуйте.

- Якому стилю ви надаєте перевагу: відхиленню від можливого зіткнення з іншою людиною, вступу в конфлікт, доведенню його до "переможного кінця"? На що ви орієнтуватиметесь у майбутній педагогічній діяльності?

- Сформулюйте правила педагогічного спілкування, які допомагають уникати конфліктів у взаємодії "викладач – студент".

- Скориставшись рис. 8.3.3. Етичний захист у конфліктній ситуації., прокоментуйте ваше розуміння запропонованих прийомів.

- Скориставшись рис. 8.3.2. Правила поведінки викладача в конфліктній ситуації, прокоментуйте, як ви розумієте кожен з представлених на ній рекомендацій.

3. Педагогічний такт і культура взаємодії викладача зі студентами

Практичне завдання

- Моделювання педагогічної ситуації: Продемонструйте фрагмент індивідуальної бесіди (за вибором): зі студентом, колегою, батьками студентів у двох можливих варіантах:

- а) нетактовний варіант розв'язання конфлікту;

- б) варіант розв'язання конфлікту на принципах тактової поведінки педагога.

Список джерел до теми 8

Основна

1. Бельчева Т. Ф. Педагогічна майстерність сучасного вчителя: теорія і практика : підручник / Т. Ф. Бельчева. – Мелітополь : ТОВ "Видавничий будинок ММД", 2010.

2. Наказ Міністерства економіки України № 2736 від 23.12.2020 р. "Про затвердження професійного стандарту за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти»". – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua

3. Порядок вирішення конфліктних ситуацій у КНУТШ. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.knu.ua/pdfs/official/Procedure-for-resolving-conflict-situations-in-University.pdf>

4. Порядок запобігання та протидії дискримінації, булінгу, гендерно-обумовленому насильству в КНУТШ, введений в дію наказом ректора від 08.02.2022 № 79-32. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.knu.ua/pdfs/official/Procedure-for-preventing-discrimination-/bullying-gender-based-violence-in-University.pdf>

5. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : навч. посіб. / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – Київ : ТОВ "Філстудія", 2006

6. Конфліктологія : навч. посіб. / П. С. Прибутько та ін. – Київ : КНТ, 2010.

8. Педагогічна майстерність : підручник. – 2-ге вид., допов. і переробл. / І. А. Зязюн та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. – Київ : Вища школа, 2004.

9. Професійний стандарт на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти". – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://cutt.us/VBUpf>

10. Теслюк В. М. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. / В. М. Теслюк та ін. – Київ : ДАККиМ, 2010.

Додаткова

Волчек В. В. Конфліктна компетентність викладача / В. В. Волчек // Молодий учений. – 2014. – № 7. – С. 494–499.

Індиченко Л. С. Особливості поведінки в ситуаціях педагогічного конфлікту / Л. С. Індиченко та ін. // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 2. – С. 89–96.

Підбуцька Н. В. Особливості конфліктів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів / Н. В. Підбуцька // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. – 2010. – Вип. 1.31. – С. 143–150.

Ортинський В. Л. Педагогічний такт / В. Л. Ортинський // "Педагогіка вищої школи і педагогічна майстерність викладача" : хрестоматія / упоряд. В. А. Бугров, А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2022. – С. 682–684.

Сапун Л. В. Причини виникнення міжособистісних конфліктних ситуацій та шляхи їх вирішення / Л. В. Сапун, О. В. Лямцев, Л. С. Індиченко // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 2. – С. 89–96.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко В. І. Культура мовлення вчителя як засіб професійно-педагогічної комунікації / В. І. Авраменко. – Електронний ресурс. – Режим доступу: [http:// dspase.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/876/1/komunikacia.pdf](http://dspase.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/876/1/komunikacia.pdf)
2. Антонова О. Є. Педагогічні технології та їх класифікація як наукова проблема / О. Є. Антонова // Сучасні технології в освіті. Сучасні технології навчання : наук.-допом. бібліогр. Показчик ; упорядн.: Т. В. Філімонова, С. В. Тарнавська, І. О. Орищенко та ін. – Київ, 2015. – Вип. 2, ч. 1. – С. 8–15.
3. Артемова Л. В. Педагогіка і методика вищої школи : навч.-метод. посіб. / Л. В. Артемова. – Київ : Кондор, 2012. – 271с.
4. Басюк Н. А. Комунікативна культура педагога вищої школи як головний аспект педагогічного спілкування / Н. А. Басюк. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/20252/1/Basjuk1.pdf>
5. Булах І. С. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів : навч.-метод. посіб. / І. С. Булах, Л. В. Долинська. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – 114 с.
6. Буряк В. Викладач університету: вимоги до особистісних і професійних рис / В. Буряк // Вища школа. – 2010. – № 3–4. – С. 11–35.
7. Васянович Г.П. Педагогічна етика : навч.-метод. посіб. – Львів : Норма, 2005. – 344 с.
8. Вітвицька С. С. Формування та розвиток педагогічної майстерності вчителя засобами самовиховання / С. С. Вітвицька // Формування та розвиток педагогічної майстерності й творчого потенціалу вчителя як домінантних складових педагогічної дії: теорія і практика. Збірник наукових статей ; за заг. ред. Л. В. Корінної. – Житомир, 2017. – С. 22–37.

9. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : підручник / С. С. Вітвицька. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 395 с.

10. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. / Н. П. Волкова. – Київ : ВЦ "Академія", 2006. – 256 с.

11. Волчек В. В. Конфліктна компетентність викладача / В. В. Волчек // Молодий учений. – 2014. – № 7. – С. 494–499.

12. Галиця І. О. Інноваційні механізми активізації педагогічного і наукового процесів / І. О. Галиця // Вища школа. – 2011. – № 7/8. – С. 31–37.

13. Герман В. В. Риторична культура вчителя в академічному просторі : навч. посіб. / В. В. Герман. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. – 190 с.

14. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект : монографія / О. І. Гура. – Запоріжжя : ГУ "ЗІДМУ", 2006. – 332 с.

15. Дейл Карнегі. Як виробляти впевненість у собі і впливати на людей, виступаючи публічно // Педагогіка вищої школи і педагогічна майстерність викладача : хрестоматія ; упоряд. В. А. Бугров, А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2022. – С. 631–634.

16. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / І. М. Дичківська. – Київ : Академвидав, 2004. – 352 с.

17. Добридень А. В. Педагогічна техніка вчителя у контексті ідей А. С. Макаренка / А. В. Добридень // Витоки педагогічної майстерності. Збірник наукових праць. – Полтава, 2011. – С. 111–113.

18. Довгань Л. І. Сучасний стан проблеми формування педагогічної майстерності викладача іноземної мови навчаль-

ного закладу / Л. І. Довгань // Вісн. Житомир. держ. ун-ту. Педагогічні науки. – 2010. – № 50. – С. 90–93.

19. Додурич С. М. Шляхи вирішення конфліктних ситуацій у студентсько-викладацькому середовищі / С. М. Додурич, В. А. Коновалова, І. С. Лазаренко // Вісн. Житомир. агротехніч. коледжу. – С. 87–92, 91. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://repozitory.zhatk.zt.ua/bitstream/123456789/188/1/Шляхи%20вирішення%20конфліктних%20ситуацій.pdf>

20. Дригач Т. Г. Використання інноваційних педагогічних технологій у ВНЗ як фактор формування професійних умінь майбутнього викладача / Т. Г. Дригач. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://naukam.triada.in.ua/index.php/arkhiv-/konferentsij-36-konferentsiji/soma-mizhnarodna-praktichno-piznavalna-/internet-konferentsiya/73-vikoristannya-innovatsijnikh-pedagogichnikh-/tekhnologij-u-vnz-yak-faktor-formuvannya-profesijnikh-umin-/majbutnogo-vikladacha>

21. Дубасенюк О. А. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога / О. А. Дубасенюк. – Житомир : ЖДУ імені І. Франка, 2005. – 368 с.

22. Естетичні основи розвитку педагогічної майстерності викладачів вищих педагогічних навчальних закладів : метод. реком. / О. Кутова. – Київ : ПООД НАПН України, 2013. – 73 с.

23. Етика сьогодні. Етика поведінки (вихователя, педагога). – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.etica.in.ua/etika-povedinki-vihovatelya-pedagoga-2/>

24. Етичний кодекс університетської спільноти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/official/ethical-code/Ethical-code-of-the-university-community.pdf>

25. Закон України "Про освіту". – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua

26. Закон України "Про повну загальну середню освіту". – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua

27. Закон України "Про вищу освіту". – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua

28. Індиченко Л. С. Особливості поведінки в ситуаціях педагогічного конфлікту / Л. С. Індиченко, С. Д. Черевко, А. А. Площинська // Вісн. Запорізького нац. ун-ту. – 2009. – № 2. – С. 89–96.

29. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) та їх роль в освітньому процесі. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://osvita.ua/school/method/technol/6804/>

30. Кайдалова Л. Г. Педагогічна майстерність викладача : навч. посіб. / Л. Г. Кайдалова, Н. Б. Щокіна, Т. Ю. Вахрушева. – Харків : Вид-во НФаУ, 2009. – 140 с.

31. Княжева І. А. Особливості педагогічної діяльності викладачів вищої школи: теоретичний аналіз / І. А. Княжева. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://scienceandeducation.Pdpu.edu.ua/doc/2011/6_2011/33.pdf

32. Козубовська І. В. Невербальні засоби спілкування у професійній діяльності педагога / І. В. Козубовська, М. І. Постолюк. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/20084/1/Козубовська_Постолюк_Харків%2017%/20невербальні%20засоби%20спілкування%20У%20професійній%/20діяльності%20 педагога.pdf

33. Концепція розвитку педагогічної освіти. Затверджено: Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 липня 2018 р. № 776. – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua.

34. Короткий термінологічний словник з інноваційних педагогічних технологій. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://xt.od.ua/73-prohramno-metodychne-zabezpechennia/rekomendatsii/514-korotkij-terminologichnij-slovnik-z-innovatsijnikh-pedagogichnikh-tekhnologij>].

35. Кузьмінський А. І. Педагогічна техніка, особливості її прояву в діяльності викладача вищої школи / А. І. Кузьмінський // "Педагогіка вищої школи і педагогічна майстерність викладача" :

хрестоматія / упоряд. В. А. Бугров, А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2022. – С. 625–626.

36. Професійна етика вищої освіти для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю "Педагогіка вищої школи" : навч. посіб. / А. П. Алексеєнко, К. І. Карпенко, Л. О. Гончаренко, В. В. Дейнека. – Харків : ХНМУ, 2015. – 77 с.

37. Основи професійної комунікації : навч.-метод. посіб. / упоряд. Н. А. Різник. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – С. 40. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://document.kdu.edu.ua/info_zab/061_128.pdf

38. Навчання студентської молоді: світові тренди : монографія ; за заг. ред. А. А. Марушкевич. – Київ : ЦП "Компринт", 2023. – С. 150.

39. Наказ Міністерства освіти України № 2736 від 23.12.2020 р. Про затвердження професійного стандарту за професією "Вчитель закладу загальної середньої освіти". – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua

40. Наказ Міністерства освіти і науки України № 776 від 16.07.2018 р. – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.mon.gov.ua.

41. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті // Педагогіка вищої школи і педагогічна майстерність викладача : хрестоматія / упоряд. В. А. Бугров, А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2022. – С. 503.

42. Ортинський В. Л. Педагогічний такт / В. Л. Ортинський // Педагогіка вищої школи і педагогічна майстерність викладача : хрестоматія / упоряд. В. А. Бугров, А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2022. – С. 682–684.

43. Основи педагогіки та інноваційні технології у вищій школі : навч. посіб. / упоряд. Л. І. Васецька. – Запоріжжя : ЗДМФУ, 2023. – 93 с.

44. Основи педагогічної майстерності : навч.-метод. посіб. / упоряд. Н. Мачинська, А. Федорович, Н. Яремчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. – 286 с.

45. Основи педагогічної майстерності: модульно-рейтинговий підхід / Автор-упорядник О. І. Кіліченко. – Івано-Франківськ, 2012. – 206 с.

46. Особливості педагогічного спілкування у ЗВО. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://ua.kursoviks.com.ua/pedagogichne-spilkuвання-u-vnz>

47. Пам'ятка норм етичної поведінки для учасників освітнього процесу КНУТШ, введено в дію наказом ректора від 10.11.2021 № 897-32. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.knu.ua/pdfs/official/Memo-of-norms-of-ethical-behavior/-in-University.pdf>

48. Педагогічна майстерність. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://phys.ippo.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/Педмайстерність.pdf>. 12с.

49. Педагогічна психологія. Педагогічні здібності. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://pidru4niki.com/15880728/psihologiya/pedagogichna_psihologiya.

50. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика : монографія / О. А. Кучерук, Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна, С. О. Караман та ін. ; за ред. О. А. Кучерук. – Київ : КНТ, 2016. – 258 с.

51. Педагогічний такт вчителя. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://jak.bono.odessa.ua/articles/pedagogichniy-takt-vchitelja.php>

52. Піз А., Піз Б. Мова рухів тіла / А. Піз, Б. Піз. – Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2021, – 416 с.

53. Підбуцька Н. В. Особливості конфліктів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів / Н. В. Підбуцька. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. 2010. – Вип. 1(31). – С. 143–150.

54. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : навч. посіб. / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – Київ : ТОВ "Філ-студія", 2006. – 320 с.

55. Порядок підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників. Постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 800. "Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників" // "Педагогіка вищої школи і педагогічна майстерність викладача" : хрестоматія / упоряд. В. А. Бугров, А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2022. – С. 614–624.

56. Порядок вирішення конфліктних ситуацій у КНУТШ. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.knu.ua/pdfs/official/Procedure-for-resolving-conflict-situations-in-University.pdf>

57. Порядок запобігання та протидії дискримінації, булінгу, гендерно- обумовленому насильству в КНУТШ, введений в дію наказом ректора від 08.02.2022 № 79-32. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.knu.ua/pdfs/official/Procedure-for-preventing-discrimination-bullying-gender-based-violence-in-University.pdf>

58. Прибутко П. С. Конфліктологія : навч. посіб. / П. С. Прибутко, Р. В. Михайленко, Л. М. Дубчак. – Київ : КНТ, 2010.

59. Професійний стандарт на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти". – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://bit.ly/3cyK013>

60. Психологія ділового спілкування : навч. посіб. / Л. В. Барановська, Н. В. Глушаниця. – Київ : НАУ, 2016. – 248 с.

61. Розвиток і саморозвиток педагогічної майстерності майбутніх учителів : монографія / І. А. Зязюн та ін. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://ipood.com.ua/data/NDR/Pedmaister/monograph_pedmaister2015.pdf

62. Савенкова Л. О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління : монографія / Л. О. Савенкова. – Київ : КНЕУ, 2005. – С. 11.

63. Сапун Л. В. Причини виникнення міжособистісних конфліктних ситуацій та шляхи їх вирішення / Л. В. Сапун, О. В. Лямцев, Л. С. Індиченко // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 2. – С. 89–96.

64. Сгадова В. В. Комунікативна культура викладача як умова гуманізації педагогічної взаємодії у навчальному процесі / В. В. Сгадова // Психолого-педагогічні науки. – 2013. – № 3. – С. 65–69.

65. Сергієнко Н. Ф. Професійна компетентність сучасного вчителя / Н. Ф. Сергієнко. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod/upr_osvit/v_5/24.pdf (С. 10–11).

66. Синиця І. О. Педагогічний такт і майстерність учителя І. О. Синиця // Педагогіка вищої школи і педагогічна майстерність викладача : хрестоматія / упоряд. В. А. Бугров, А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2022. – С. 688–692.

67. Сисоева С. О. Освіта в сучасному світі / С. О. Сисоева // Збірник наукових праць. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції "Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти". 15 грудня 2010. – Київ : КУ імені Бориса Грінченка, 2010. – С. 5–10.

68. Стилі педагогічного спілкування. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.novapedahohika.com/noloms-623-1.html>

69. Сучасні здоров'язбережувальні технології : монографія ; за заг. ред. Ю. Д. Бойчука. – Харків : Оригінал, 2018. – 724 с.

70. Сходинки до педагогічної майстерності : словник з курсу "Основи педагогічної майстерності" / упоряд. Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатівич. – Старобільськ, 2015. – 136 с.

71. Функції педагогічного спілкування. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://wkrolik.com.ua/funkcii-pedagogichnogo-spilkuvannya/>

72. Чепелева Н. В. Діалог як механізм творчої діяльності / Н. В. Чепелева // Психологія. Зб. наук. праць. – Київ : НПУ, 1998. – Вип. 2. – С. 311.

73. Чернокозова В. М. Етика вчителя. Педагогічна етика / В. М. Чернокозова, І. І. Чернокозов / Педагогіка вищої школи і педагогічна майстерність викладача : хрестоматія / упоряд. В. А. Бугров, А. А. Марушкевич, Є. С. Спіцин. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2022. – С. 697–698.

74. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. – Харків : Прапор, 2007. – 640 с.

75. ESCO – багатомовна класифікація європейських навичок, компетенцій, кваліфікацій и професій. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://esco.ec.europa.eu/en/contact>

76. Rogers M., & Lea S. J. Students' reflections on the use of self-reflection in a communication course. Journal of the Scholarship of Teaching and Learning. – 2014. – № 14(4). – P. 23–34.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Алгоритм оцінки якостей особистості та педагогічних здібностей (адаптований Є. С. Спіциним, М. В. Жиленком)

I. Культура зовнішнього вигляду

1. Постава:

- а) пряма;
- б) вміння сидіти прямо й вільно, руки лежать на столі;
- в) підтягнутість і зібраність.

2. Одяг:

- а) охайність;
- б) скромність;
- в) гармонічне поєднання кольорів;
- г) відповідність одягу відносно віку, умовам занять і роботи;
- д) відповідність моді;
- е) почуття міри у виборі прикрас.

3. Макіяж (в міру).

4. Зачіска (охайна).

5. Міміка:

- а) вираження доброзичливості, спокою, впевненості, але не самовпевненості;
- б) погляд під час спілкування спрямований на співрозмовника;
- в) емоційна виразність;
- г) відповідність між виразом обличчя й характером мови.

6. Пантоміміка:

- а) жести доречні, органічні, природні;
- б) хода пружна, ритмічна, легка;
- в) рухи гнучкі, розмірені, невимушені, відсутність скутості в тілі;
- г) стриманість у рухах, відсутність метушні й нервозності;
- д) вміння безшумно вставати й сідати.

II. Культура педагогічного спілкування

1. *Дотримання спокійного доброзичливого тону під час спілкування:*

- а) вміння слухати співрозмовника;
- б) вміння ставити запитання;
- в) вміння аналізувати виступ інших;
- г) вміння першому встановити контакт з іншою людиною;
- д) вміння зрозуміти іншу людину;
- е) вміння орієнтуватися в ситуації спілкування, що склалася.

2. *Прагнення до встановлення зорового контакту:*

- а) погляд на співрозмовника, аудиторію;
- б) вміння бачити й розуміти реакцію слухачів.

3. *Вміння зацікавити, захопити виступом, розповідями, повідомленням:*

- а) володіння вільним, зв'язним виголошенням промови перед слухачами без опори на конспект;
- б) зовнішній вигляд відображає готовність і бажання спілкуватися, вести бесіду, виступати тощо;
- в) вміння передавати своє ставлення до співрозмовника.

III. Саморегуляція

- 1. ***Уміння долати в собі нерішучість перед виступом.***
- 2. ***Уміння мобілізувати робоче самопочуття.***
- 3. ***Уміння стримувати себе у стресових ситуаціях.***
- 4. ***Уміння створювати необхідний настрій.***

IV. Культура мовлення

1. *Граматична правильність мови, дотримання правильних наголосів.*

2. *Лексичне багатство.*

3. *Виразність, образність мови.*

4. *Техніка мовлення:*

- а) політ, дзвінкість голосу;
- б) гнучкість голосу, багатство інтонації;
- в) правильно обрана сила голосу;
- г) чітка дикція (відсутність гугнявості, шепелявості й інших дефектів);
- д) підтримання необхідного темпу мовлення.

Підведення підсумків: студенти аналізують свої професійні й особистісні якості та визначають: які нові мотиви, що стимулюють навчання у ВШ, виникли в них натепер. Чи вдалося їм усвідомити свою відповідність обраній професії викладача ЗВО, визначити мету самовиховання (образ самого себе в майбутньому), окреслити програму самовиховання відповідно до обраної мети.

Практичні навички саморегуляції: розслаблення, дихання, самонавіювання

Саморегуляція – це управління своїм психоемоційним станом, яке досягається шляхом впливу людини на себе за допомогою слів, уявних образів, а також управління м'язовим тонусом і диханням. Ці прийоми саморегуляції сприяють відновленню сил, нормалізують емоційне тло й посилюють мобілізацію ресурсів організму.

Саморегуляція – це управління своїм психоемоційним станом, яке досягається шляхом впливу людини на себе за допомогою слів, уявних образів, а також управління м'язовим тонусом і диханням. Прийоми саморегуляції можна використовувати в будь-яких ситуаціях.

Унаслідок саморегуляції можуть виникати три основні ефекти:

- *ефект заспокоєння* (усунення емоційної напруженості);
- *ефект відновлення* (послаблення проявів стомлення);
- *ефект активізації* (підвищення психофізіологічної реактивності).

Існують **природні способи регуляції організму**, до яких належать: тривалий сон, їжа, спілкування із природою та тваринами, масаж, рух, танці, музика й багато іншого. Проте такі засоби не можна використовувати, наприклад, на роботі, безпосередньо в той момент, коли виникла напружена ситуація або накопичилася втома.

Своєчасна саморегуляція запобігає накопиченню залишкових явищ перенапруги, сприяє повноті відновлення сил, нормалізує емоційне тло діяльності та посилює мобілізацію ресурсів організму.

Природні прийоми регуляції організму є одними з найбільш доступних способів саморегуляції:

- сміх, посмішка, гумор;
- роздуми про хороше, приємне;
- різні рухи типу потягування, розслаблення м'язів;

- спостереження за пейзажем;
- розглядання квітів у приміщенні, фотографій, інших приємних чи дорогих для людини речей;
- купання (реальне чи уявне) у сонячних променях;
- вдихання свіжого повітря;
- висловлювання похвали, компліментів тощо.

Крім природних прийомів регуляції організму, існують **інші способи саморегуляції** (самовпливу). Розглянемо їх докладніше.

Способи, пов'язані з керуванням дихання

Керування диханням – це ефективний засіб впливу на тонус м'язів та емоційні центри мозку. **Повільне і глибоке дихання** (з участю м'язів живота) знижує збудливість нервових центрів, сприяє м'язовому розслабленню, тобто релаксації. **Часте (грудне) дихання**, навпаки, забезпечує високий рівень активності організму, підтримує нервово-психічну напруженість.

Нижче представлений один зі способів використання дихання для саморегуляції

Сидячи або стоячи, постарайтеся по можливості розслабити м'язи тіла й зосередьте увагу на диханні.

1. На рахунок 1–2–3–4 робіть повільний глибокий вдих (при цьому живіт випинається вперед, а грудна клітка нерухома).
2. На наступні чотири рахунки затримайте подих.
3. Потім зробіть плавний видих на рахунок 1–2–3–4–5–6.
4. Знову затримайте дихання перед наступним вдихом на рахунок 1–2–3–4.

Уже через 3–5 хв такого дихання ви помітите, що ваш стан став помітно спокійнішим і врівноваженим.

Способи, пов'язані з керуванням тонусом м'язів, рухом.

Під впливом психічних навантажень виникають м'язові застискачі, напруга. Уміння їх розслабляти дозволяє зняти нервово-психічну напруженість, швидко відновити сили. Зазвичай, досягти повноцінного розслаблення відразу всіх м'язів не вдається, потрібно зосередити увагу на найбільш напружених частинах тіла.

- Сядьте зручно, якщо є можливість, заплющити очі.
- Дихайте глибоко та повільно.
- Пройдіться внутрішнім поглядом по всьому вашому тілу, починаючи від верхівки до кінчиків пальців ніг (або у зворотній

послідовності) і знайдіть місця максимальної напруги (часто це бувають рот, губи, щелепи, шия, потилиця, плечі, живіт).

- Постарайтеся ще сильніше напружити місця затискачів (до тремтіння м'язів), робіть це на вдиху.

- Відчуйте цю напругу.
- Різко скиньте напругу – робіть це на видиху.
- Зробіть так кілька разів.

У добре розслабленому м'язі ви відчуєте появу тепла та приємної важкості.

Якщо затискач зняти не вдається, особливо на обличчі, спробуйте розгладити його за допомогою легкого самомасажу коловими рухами пальців (можна зробити гримаси подиву, радості й ін.)

Способи, пов'язані з дією словом

Словесно впливає свідомий механізм самонавіювання, відбувається безпосередній вплив на психофізіологічні функції організму. Формулювання самонавіювання будуються у вигляді простих і коротких тверджень, із позитивною спрямованістю (без частки "не").

Спосіб 1. Самонакази один із таких способів саморегуляції заснований на використанні самонаказів – коротких, уривчастих розпоряджень, зроблених самому собі. Застосовуйте самонаказ, коли переконані в цьому, що треба поводитися певним чином, але відчуваєте труднощі з організацією своєї поведінки.

Кажіть собі: "Розмовляти спокійно!", "Мовчати!", "Не піддаватися на провокацію!" – це допомагає стримувати емоції, поводитися гідно, дотримуватися вимог етики та правил роботи зі студентами.

Послідовність роботи із самонаказами така:

- Сформулюйте самонаказ.
- Подумки повторіть його кілька разів.
- Якщо це можливо, повторіть самонаказ уголос.

Спосіб 2. Самопрограмування. У багатьох ситуаціях доцільно "озирнутися назад", згадати свої успіхи в аналогічному становищі. Минули успіхи говорять людині про її можливості, про приховані резерви в духовній, інтелектуальній, вольовій сферах і вселяють впевненість у своїх силах. Налаштувати себе на успіх можна за допомогою самопрограмування.

1. Згадайте ситуацію, коли ви впоралися з аналогічними труднощами.

2. Сформулюйте текст програми. Для посилення ефекту можна використовувати слова "лише сьогодні", наприклад:

- "Лише сьогодні в мене все вийде";
- "Лише сьогодні я буду найспокійнішою(-им) спокійною(-им) і витриманою(-им)";
- "Лише сьогодні я буду винахідливим(им) і впевненим(им)";
- "Мені приносить задоволення вести розмову спокійним і впевненим голосом, показувати зразок витримки та самовладання".

3. Подумки повторіть його кілька разів.

Формули-настрою можна вимовляти вголос перед дзеркалом або про себе, по дорозі.

Спосіб 3. Самосхвалення (самоохочення). Люди часто не отримують позитивного оцінювання своєї поведінки збоку. Особливо важко переноситься її дефіцит у ситуаціях підвищених нервово-психічних навантажень, що є однією із причин збільшення нервозності, подразнення. Тому важливо заохочувати себе до себе. У разі навіть незначних успіхів доцільно хвалити себе, подумки кажучи: "Молодець!", "Розумниця!", "Дуже добре вийшло!"

Способи, пов'язані з малюванням

Малювання фарбами, олівцями, фломастерами, які дають повноцінний, насичений колір, допомагає позбутися неприємних переживань, особливо депресії, тривоги, страху. В останніх випадках рекомендують малювати лівою рукою (правшам).

Водночас важлива не наявність вміння малювати, а здатність висловити свою емоцію в абстрактній формі, через колір і лінію.

1. Створіть малюнок, що відображає ваш внутрішній стан.

2. Візьміть яскраві фарби, що асоціюються у вас із почуттям радості, впевненості, свободи, і намалюйте – хай це буде чиста абстракція – що-небудь цими фарбами.

Подібне емоційне насичення дуже важливе. Його можна використовувати для того, щоб налаштуватись на "впевнений" стан.

Прийоми, що сприяють зняттю втоми перед складною роботою

Якщо ви стомилися, але у вас ще запланована складна робота або ж сталася подія, яка вибила вас з колії, і ви втрачаєте

контроль над ситуацією, рекомендується зробити паузу для саморегуляції з використанням самонаказів заспокоєння.

Етап 1. Фізичні вправи на розтягування м'язів і на напругу-розслаблення найбільш вдалих і не зайнятих у роботі м'язів (10–15 с).

Етап 2. Розслаблення м'язів, але без дрімотного стану, із використанням таких словесних формул, які вимовляються "про себе" у фазі вдиху (2,5 хв):

- Я розслаблююся та заспокоююся.
- Мої руки розслаблені й теплішають.
- Мої руки повністю розслаблені, теплі, нерухомі.
- Мої ноги розслаблені й теплішають.
- Мої ноги повністю розслаблені, теплі, нерухомі.
- Мій тулуб розслабляється.
- Мій тулуб повністю розслаблений, відпочиває, хороший, приємний відпочинок.
- Стан приємного відпочинку, спокою, розслаблення.
- Відбувається процес відновлення.
- Кожна клітина м'язів, нервів, мозку відпочиває та відновлюється.
- Увесь організм добре відпочив, відновився.
- Зникли втома та тривога. Я готовий діяти.

Етап 3. Уявне уявлення найбільш значущих елементів у майбутній діяльності (2 хв).

Етап 4. Виконання найбільш значимих дій (встати, посміхнутися, потягнутися тощо) або виголошення найголовніших аргументів (будь-яких **тверджень**, що сприяють самосхваленню та **самопідтримці**. Наприклад, "**Я впораюся**", "**Я спокійний(а), щасливий(а) і впевнений(а) у собі**") (10–15 с).

На закінчення варто зазначити, що в роботі із профілактики нервово-психічної напруженості **першорядна роль повинна приділятися розвитку та зміцненню життєрадісності, вірі в людей і незмінній впевненості в успіху справи!** за яке ви взялися.

Пам'ятайте про посмішку як ефективний спосіб зняття нервової напруги. Окрім іншого, посмішка дуже прикрашає людину, на неї приємно дивитися. Це ще один спосіб зміцнити впевненість у собі.

Виходячи з вищесказаного, можна вивести **"формулу впевненості"**:

- Свідоме створення поведінки й міміки впевненої людини.
- Штучне залучення відчуття внутрішнього стану радості.
- Створення уявного образу успіху, відчуття себе успішною людиною!

Визначте наявність (відсутність) у Вас ознак професійного вигорання. Сформулюйте для себе правила, як подолати, або попередити вигорання у своїй професійній (навчання + робота) діяльності.

Робота, навчання, які раніше викликали інтерес, перетворилися на сірі будні? Досягнення не радують, колеги дратують, а складні завдання викликають страх? Можливо, у вас синдром професійного вигорання. Це серйозне й небезпечне "захворювання", від якого нині не застрахований ніхто. Як розпізнати у себе вигорання, як його попередити та "лікувати"?

Що таке професійне вигорання?

Професійне вигорання – це виснаження емоційних, розумових і енергетичних ресурсів людини, яке розвивається на тлі сильного хронічного стресу в роботі. Виявляється повною втратою інтересу до професійної діяльності та відчуттям безглуздості подальшого розвитку, відсутністю сил і бажання займатися діяльністю, яка нещодавно була по-справжньому цікавою.

Найбільша небезпека в тому, що розвивається цей синдром поступово, не квапливо, день за днем. Якщо ігнорувати його перші ознаки, то почуття задоволення від добре виконаної роботи буде ставати все меншим, а бажання покинути раніше улюблену діяльність стрімко збільшуватиметься (відрахування, академічні відпустки в аспірантурі КНУ 23 %).

Чим довше людина накопичує внутрішнє напруження, тим яскравіше проявляється вигорання. Самостійно дати раду синдрому, що проявився в повну силу, людині практично нереально. І замість гордості за успішну професійну кар'єру, з'являється відчуття спустошеності та втраченого часу. Тому пряма відповідальність кожного фахівця – відстежувати в себе подібні симптоми і вживати необхідних заходів на ранніх стадіях.

Як розпізнати синдром професійного вигорання: 10 симптомів.

1. **Хронічна втома.** Стан постійного недосипання. Особливо яскраво проявляється вранці, коли, щойно прокинувшись, ви не відчуваєте, що відпочили.

2. **Зниження працездатності.** Завдання, які раніше виконували легко і швидко, вимагають більше часу й додаткових зусиль для пошуку рішень. Стає складніше переключатися між різними завданнями. Незаплановані завдання викликають сильний стрес і агресію.

3. **Часте фізичне нездужання:** постійні головні болі, застуда, ломота в тілі, хронічні захворювання. Людський організм дуже розумний. *Коли рівень напруги в тілі зашкалює, хвороба є сигналом, що час зупинитися.* Якщо ці сигнали ігнорувати, вони ризикують перерости в серйозні захворювання.

4. **Втрата ентузіазму в роботі.** Відсутність інтересу до завдань і професійних питань, які раніше по-справжньому захоплювали й давали відчуття глибокого задоволення.

5. **Збільшення кількості та якості помилок:** від незначних похибок до серйозних недоробок. Це пов'язано зі збільшенням неуважності, відсутністю сил для концентрації. Доведено, що в людини з синдромом вигорання сповільнюються розумові здібності.

6. **Страх перед нововведеннями.** Замість того, щоб викликати інтерес і цікавість, інноваційні рішення лякають. *Вивчення нових підходів і методів розглядається через призму критики.* Для впровадження чогось нового потрібна енергія. Під час вигорання необхідна енергія просто відсутня. Тому все нове лякає, і людина автоматично включає захисну реакцію у вигляді внутрішнього спротиву.

7. **Підвищена дратівливість,** що переростає в часті спалахи гніву. Агресія може проявлятися у ставленні до колег, робочих процесів, своїх завдань, компанії, ринку в цілому.

8. **Зменшення кола соціальних контактів.** Скорочення контактів з існуючим оточенням і уникнення нових, навіть дуже корисних знайомств.

9. **Песимістичні настрої в діяльності.** Відсутність оптимізму щодо власного професійного розвитку. Глибока байдужість до цієї сфери.

10. **Втрата сенсу в тому, що робите.** Часто розчарування в самій професії. Бажання повністю змінити напрям діяльності, навіть якщо присвятили йому більшу частину життя.

Якщо ви виявили в себе хоча б один із перерахованих вище симптомів, це може свідчити про початкову стадію синдрому.

Якщо ж виявили відразу кілька – можливо, у вас вже професійне вигорання. У цьому випадку важливо якомога швидше виявити причини і вжити необхідних заходів. Інакше найближчим часом зростаюче внутрішнє невдоволення може зруйнувати навіть найуспішнішу кар'єру.

"Я всьо!!!": що робити з вигоранням, якщо просто відпочити – недостатньо???

Пам'ятайте, вигорання – поступовий процес. Проявляється не відразу. Часто людина сама не в змозі розпізнати симптоматику. Продовжує затримуватися на роботі для старту або завершення робочих проєктів, рішення "життєво важливих" і нагальних питань, продовжує обмірковувати робочі питання за межами офісу, кафедри. І своїми діями руйнує власну кар'єру.

Хто схильний до професійного вигорання

Вважається, що до вигорання найбільше схильна вікова категорія 28–42 роки, коли в людини відбувається переоцінка цінностей і пріоритетів. Та **темп нинішніх змін настільки високий, що ситуація підвищеного стресу і швидкоплинних умов робочого середовища стала звичною в кожній сфері.**

Тому "вигоріти" нині можна на будь-якій роботі, будь-якій посаді та в будь-якому віці.

Основні причини вигорання і як рятуватися

1. Відсутність можливості або невміння скидати накопичені негативні переживання.

Що робити:

- Підберіть свої практики емоційної розрядки. Щодня дотримуйтесь емоційної гігієни та звільняйтеся від складних

переживань (наприклад, за допомогою техніки виписування негативу на папері або "змивання" поганих емоцій із рук під струменем води).

- Піклуйтеся про своє здоров'я. Підберіть свій збалансований раціон харчування. Ведіть активний спосіб життя та підтримуйте фізичну форму. Спорт, прогулянки на свіжому повітрі, фізичні навантаження повинні стати **must have** у вашому розкладі. Повноцінно відпочивайте. **Поважайте здоровий сон, обідні перерви і вихідні дні.**

Доведено, що люди, які приділяють увагу своєму здоров'ю, менше схильні до вигорання. У них достатньо енергії на фізичному рівні, щоб впоратися із зовнішніми несприятливими факторами.

2. Рутини й монотонність, прості завдання, відсутність новизни.

Що робити:

- Постійно ускладнюйте завдання, підвищуйте власну планку. Нові посильні виклики створюють почуття інтересу й бажання розвиватися далі.

- Усвідомлено занурюйтесь у стан потоку (<https://happymonday.ua/kak-vojtj-v-sostojanie-potoka>) в діяльності.

- Вивчайте і впроваджуйте нові підходи й методики у своєму напрямі. Постійно займайтеся самоосвітою. Впроваджуйте сучасні інструменти для виконання своїх завдань. Виділіть у своєму щотижневому графіку обов'язковий час для вивчення нового: статті, семінари, вебінари, книги тощо. Після кожної нової порції отриманої інформації запишіть відповіді на запитання:

- що з того, що я дізнався, може бути корисним у моїй діяльності / діяльності моєї команди?
- як і в яких завданнях я можу це застосувати?
- з ким із моїх колег поділюся новою інформацією й новим досвідом?

- Щоб вивчення нового не переросло у процес заради процесу, щомісяця підводьте підсумки:

- що нового я вивчив і впровадив у своїй роботі?
- що можна поліпшити?

3. Робота в неробочий час.

Людина затримується пізно ввечері, нехтує обідніми перервами, бере роботу на вихідні. Навіть якщо це дуже улюблена робота, подібний режим – прямий шлях до вигорання.

Що робити:

- Створіть і підтримуйте свій work-life balance. Навіть якщо ви ідеально впораєтеся з іншими ознаками синдрому, але не підтримуватимете баланс між роботою й особистим життям – ризикуєте знову зустрітися з вигоранням. Чітко розмежуйте професійне й особисте життя. Розділіть робочий і особистий час і простір. Уникайте роботи в неробочий час. Мінімізуйте, а краще повністю уникайте роботи (і навіть думок про неї) у вихідні, святкові та в період відпустки.

Безневинні, на перший погляд, пару годин після роботи можуть легко трансформуватися в затишну робочу добу. І зовсім непомітно стати причиною фізичної й емоційної втоми.

4. Занадто жорстке стресове конкурентне середовище.

Коли людина не встигає набутися впевненості в постійних оновленнях, як наслідок – виникає бажання все кинути.

Що робити:

- Відзначайте кожне досягнення. Практикуйте мистецтво маленьких кроків. Це допоможе підтримувати здорову самооцінку і збільшить вашу впевненість у своєму професіоналізмі. Створить здоровий імунітет проти залежності від зовнішнього підтвердження.

5. Внутрішні суперечності.

Що робити:

- Проведіть аналіз наявності внутрішньоособистісного конфлікту зі своєю діяльністю й цінностями компанії, де працюєте (навчаєтеся). Їхня невідповідність також викликає сильний стрес. І може стати причиною втрати інтересу до самої діяльності.

6. Зміна пріоритетів у житті.

Наприклад, замість кар'єри на перше місце вийшла сім'я або інші цінності.

Що робити:

- Визначте свої особистісні цінності. Розставте пріоритети. Перебудуйте робочу діяльність з урахуванням пріоритетних цінностей. У деяких ситуаціях краще взяти творчу відпустку і приділити час й увагу тому, що має першочергове значення.

7. Відсутність інших інтересів. Життя за схемою "дім – робота – дім".

Читайте також

Що робити:

- Займіться всебічним розвитком. Розвивайтеся в інших сферах. У вас повинні бути інтереси за межами професійної діяльності. Не має значення, що це буде: інше професійне спрямування або хобі для душі.

8. Відчуття безглуздості своєї діяльності.

Що робити:

- Постарайтесь знайти СЕНС своєї діяльності. Знайдіть свої НАВІЩО і для КОГО. Подумайте, яку користь приносить ваша робота людям, суспільству, країні, планеті в цілому.

Як попередити повторне вигорання?

Згідно з дослідженнями, синдром вигорання сам по собі не зникає. Потрібні активні дії для його лікування. До того ж, **позбутися раз і назавжди цієї недуги неможливо**. Завжди існує ймовірність повторного розвитку або посилення його прояву. Тому вкрай **важливо усвідомлено підходити до питання профілактики, застосовувати техніки саморегуляції та самовідновлення для попередження вигорання**.

Дотримуйтесь цих простих рекомендацій. Ставтеся уважно до свого фізичного й емоційного стану. Будьте сповнені енергії й щасливі у своїй діяльності. Горіть і не вигорайте!

**Діагностування комунікативної готовності
до діалогу зі студентом**

Виберіть один із трьох варіантів відповіді на поставлені запитання.

1. Хто зі студентів, на ваш погляд, потребує довірчої бесіди?
 - а) невстигаючий,
 - б) недисциплінований,
 - в) кожен.
2. Якими будуть ваші дії, якщо студент ухиляється від бесіди?
 - а) вимагаю, щоб залишився після пари,
 - б) пропоную обрати вдалий день, час,
 - в) терпляче чекаю слушної нагоди.
3. Які виховні цілі для вас пріоритетні в бесіді зі студентом?
 - а) уточнення мотивації поведінки,
 - б) допомога у формуванні почуття особистої відповідальності за навчання,
 - в) спонукання до усвідомлення своїх помилок.
4. Якому звертанню до студентів ви надасте перевагу?
 - а) на "Ви",
 - б) на "ти",
 - в) на ім'я, а не на прізвище.
5. Із чого розпочнете бесіду?
 - а) з конкретних запитань,
 - б) зі створення довірливої атмосфери,
 - в) з повідомлення мети розмови.
6. На чому зосереджуєте увагу?
 - а) на змісті інформації, яку отримуєте,
 - б) на підтексті висловлювань,
 - в) на манерах, зовнішності студента.
7. Як часто ставите прямі запитання?
 - а) часто,
 - б) рідко,
 - в) ніколи.

8. Яка ситуація у вас складається частіше?
- а) більше говорите ви,
 - б) більше говорить студент,
 - в) ви і студент говорите приблизно однаково.
9. Яким педагогічним діям віддаєте перевагу в бесіді зі студентом?
- а) уважно слухаєте, щоб зрозуміти сенс,
 - б) як рівні обмінюєтеся думками й почуттями,
 - в) спонукаєте вислухати вас, щоб зробити певний вплив.
10. Що вам до вподоби у співрозмовників?
- а) самокритичність,
 - б) довіра,
 - в) бажання сподобатися.
11. Які ваші реакції на обман?
- а) відверто висловлюєте обурення,
 - б) терпляче вислуховуєте без коментарів, щоб краще зрозуміти причини,
 - в) пояснюєте, чому обманювати соромно.
12. Які вияви студента навіюють вам велику тривогу?
- а) потайливість,
 - б) агресивність,
 - в) брехливість.
13. Що вважаєте педагогічно доцільним?
- а) домогтися від студента згоди з вами,
 - б) спонукати до відкритої критики вашої позиції,
 - в) заохотити прагнення обстоювати свої погляди.
14. Який настрій прагнете ініціювати у студента наприкінці бесіди?
- а) каяття в помилках і діях,
 - б) упевненість у здатності самому розв'язувати свої проблеми;
 - в) невдоволення собою.
15. Які почуття переживаєте найчастіше після закінчення бесіди?
- а) прикрість, бо не побачили щирого каяття в непорядних вчинках;
 - б) задоволення, бо стали ближчі до студента;
 - в) впевненість, що знайдено шлях до його виховання.

16. Яку бесіду вважаєте педагогічно результативною?

- а) якщо вона дала вам змогу краще зрозуміти студента;
- б) якщо ви допомогли студентові краще зрозуміти себе;
- в) якщо вона допомогла студентові краще зрозуміти вас.

17. Що дає вам діалог зі студентом у особистісному розумінні?

- а) свіжий погляд на світ;
- б) імпульс до самовдосконалення;
- в) адекватне уявлення про резерви особистості студента.

Опрацювання результатів: варіант "а" – 3 бали; варіант "б" – 5 балів; варіант "в" – 3 бали. Якщо респондент набрав понад 55 балів, то в нього діагностовано достатній рівень комунікативної готовності до діалогу зі студентом. Загальна сума менше за 55 балів свідчить про недостатній рівень.

Як бланк, щоб легше підраховувати бали, можна використати таблицю. Обведіть літеру, яку обрали.

										0	1	2	3	4	5	6	7

ЗМІСТ

Передмова	3
Тема 1. Сутність педагогічної діяльності.	
Вимоги до особистості педагога	4
1.1. Професійно-педагогічна діяльність викладача вищої школи	4
1.2. Професійний стандарт на групу професій "Викладачі закладів вищої освіти" про вимоги до професійних компетенцій та особистісних якостей викладача	10
1.3. Професіограма викладача	13
1.4. Права й обов'язки науково-педагогічних працівників	18
<i>Завдання для самоконтролю до теми 1</i>	<i>21</i>
<i>Завдання для самостійної роботи до теми 1</i>	<i>21</i>
<i>Педагогічні завдання до теми 1</i>	<i>21</i>
<i>Контрольне тестування з теми 1</i>	<i>23</i>
<i>Семінарсько-практичне заняття 1</i>	<i>23</i>
<i>Список джерел до теми 1</i>	<i>25</i>
Тема 2. Педагогічна майстерність, її зміст і шляхи формування	27
2.1. Поняття педагогічної майстерності викладача, її структура	27
2.2. Вплив педагогічної майстерності на авторитет викладача	36
2.3. Розвиток педагогічної майстерності під час професійної підготовки та у процесі самовдосконалення викладача	40
2.4. Підвищення кваліфікації викладача	45

<i>Завдання для самоконтролю до теми 2</i>	49
<i>Завдання для самостійної роботи до теми 2.....</i>	49
<i>Педагогічні завдання до теми 2.....</i>	49
<i>Контрольне тестування з теми 2</i>	51
<i>Семінарсько-практичне заняття 2.....</i>	51
<i>Список джерел до теми 2.....</i>	53

Тема 3. Педагогічна техніка викладача

3.1. Поняття педагогічної техніки та її основні компоненти.....	55
3.2. Внутрішня техніка викладача, її структура	58
3.3. Зовнішня техніка викладача	601
3.4. Шляхи вдосконалення педагогічної техніки викладача	70
<i>Завдання для самоконтролю до теми 3</i>	74
<i>Завдання для самостійної роботи до теми 3.....</i>	74
<i>Педагогічні завдання до теми 3.....</i>	74
<i>Контрольне тестування з теми 3.....</i>	76
<i>Семінарсько-практичне заняття 3.....</i>	76
<i>Список джерел до теми 3.....</i>	79

Тема 4. Мовлення викладача

як засіб педагогічної праці.....	81
4.1. Поняття мовлення викладача. Майстерність мовлення.	81
4.2. Функції мовлення викладача.....	84
4.3. Техніка мовлення викладача	86
4.4. Культура та виразність мовлення викладача	91
4.5. Вимоги до мовлення викладача та шляхи його вдосконалення	95
<i>Завдання для самоконтролю до теми 4</i>	98
<i>Завдання для самостійної роботи до теми 4.....</i>	98
<i>Педагогічні завдання до теми 4.....</i>	98
<i>Контрольне тестування з теми 4</i>	100
<i>Семінарсько-практичне заняття 4.....</i>	100
<i>Список джерел до теми 4.....</i>	102

Тема 5. Педагогічне спілкування у структурі професійної діяльності викладача	104
5.1. Сутність педагогічного спілкування викладача, його функції	104
5.2. Види педагогічного спілкування. Їхня характеристика	113
5.3. Основні стилі педагогічного спілкування.....	118
5.4. Удосконалення педагогічного спілкування викладача	122
<i>Завдання для самоконтролю до теми 5</i>	<i>125</i>
<i>Завдання для самостійної роботи до теми 5.....</i>	<i>125</i>
<i>Педагогічні завдання до теми 5.....</i>	<i>125</i>
<i>Контрольне тестування з теми 5.....</i>	<i>128</i>
<i>Семінарсько-практичне заняття 5.....</i>	<i>129</i>
<i>Список джерел до теми 5.....</i>	<i>131</i>
Тема 6. Інноваційна компетентність викладача як складова педагогічної майстерності.....	133
6.1. Інноваційна компетентність викладача та її складові.....	133
6.2. Сутність педагогічної творчості, характеристика її основних компонентів.....	138
6.3. Формування інноваційної компетентності майбутнього викладача під час навчання у вищій педагогічній школі	139
6.4. Шляхи розвитку інноваційної та підприємницької компетентностей і реалізації творчого потенціалу викладача в педагогічній діяльності	144
<i>Завдання для самоконтролю до теми 6.....</i>	<i>147</i>
<i>Завдання для самостійної роботи до теми 6.....</i>	<i>147</i>
<i>Педагогічні завдання до теми 6.....</i>	<i>147</i>
<i>Контрольне тестування з теми 6.....</i>	<i>149</i>
<i>Семінарсько-практичне заняття 6.....</i>	<i>150</i>
<i>Список джерел до теми 6.....</i>	<i>151</i>

Тема 7. Професійна етика викладача та педагогічний такт	153
7.1. Професійна етика в педагогічній майстерності викладача.....	153
7.2. Педагогічний такт, його сутність, функції та компоненти.....	156
7.3. Педагогічний етикет. Оволодіння педагогічним тактом. Вимоги й умови.....	161
7.4. Правила професійної етики викладача.....	164
<i>Завдання для самоконтролю до теми 7</i>	168
<i>Завдання для самостійної роботи до теми 7</i>	168
<i>Педагогічні завдання до теми 7</i>	168
<i>Контрольне тестування з теми 7</i>	170
<i>Семінарсько-практичне заняття 7</i>	170
<i>Список джерел до теми 7</i>	173
Тема 8. Майстерність педагога в розв'язанні конфліктних ситуацій	175
8.1. Педагогічні конфлікти. Основні причини виникнення	175
8.2. Структура та етапи конфлікту.....	186
8.3. Педагогічна майстерність викладача у попередженні й розв'язанні конфліктних ситуацій.....	189
<i>Завдання для самоконтролю до теми 8</i>	195
<i>Завдання для самостійної роботи до теми 8</i>	195
<i>Педагогічні завдання до теми 8</i>	195
<i>Контрольне тестування з теми 8</i>	197
<i>Семінарсько-практичне заняття 8</i>	197
<i>Список джерел до теми 8</i>	199
Список використаних джерел	201
Додатки	210

Навчальне видання

**МАРУШКЕВИЧ Алла Адамівна
СПІЦИН Євгеній Сергійович
ЖИЛЕНКО Микола Володимирович**

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ВИКЛАДАЧА

Підручник

Редактор О. Грицаюк

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Виконавець В. Гаркуша

**Формат 60x84^{1/16}. Обл.-вид. арк. 8,9. Ум. друк. арк. 13,5. Наклад 100. Зам. № 224-11125.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Пс6.
Підписано до друку 15.10.24**

**Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"**

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна

☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 58; (38044) 239 31 28

e-mail: vpc.knu.ua; vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua

http: vpc.knu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02